

**OSMANLI DEVLETİ'NDE KIZ ÖĞRETMEN OKULLARI
(DARÜLMUALLİMAT) VE KADININ MESLEK HAYATINA
KATILMASI (1870-1920)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Programı**

Hazırlayan: Yakup AKSOY

Danışman: Prof. Dr. Yasemin AVCI

**DENİZLİ
ARALIK 2017**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Yakup AKSOY tarafından Prof. Dr. Yasemin AVCI yönetiminde hazırlanan “Osmanlı Devleti’nde Kız Öğretmen Okulları (Darülmuallimat) ve Kadının Meslek Hayatına Katılması (1870-1920)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 15.12.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin AVCI

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Durmuş AKALIN

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 20/12/2017 tarih ve 118/10... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Yakup AKSOY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
GRAFİKLER ve RESİMLER DİZİNİ.....	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİNDE EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. Eğitim Sistemi	3
1.2. Okullar	10
1.3. Kızların Eğitimi	13

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ REFORMLARI VE EĞİTİM SİSTEMİ

2.1. Tanzimat Dönemi ve Genel Değerlendirmeler	19
2.2. Tanzimatın Osmanlı Eğitim Sistemine Etkisi	23
2.2.1. Eğitimde Kurumlaşma ve Yeni Anlayışlar	23
2.2.2. Sıbyan-İbtidai Okulları	30
2.2.3. Rüşdiyeler	35
2.2.4. İdadiler ve Sultaniler	38
2.3. Tanzimat Dönemi'nde Kızların Eğitimi	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE DARÜLMUALLİMAT OKULLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. İstanbul Darülmualimâtının (Kız Öğretmen Okulu) Kuruluşu ve Gelişimi	52
3.1.1. Sultan II. Abdülhamid Dönemi	57
3.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi	64
3.2. Taşra Darülmualimâtlarının Gelişimi	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARÜLMUALLİMATIN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

4.1. Okullara Kayıt İşlemi	78
4.2. Okulların İşleyişi ve Kurumsal Yapısı	81
4.3. Okullarda Sınama, Ödül ve Cezalandırma Sistemi	88
4.4. Mezunların Nitelikleri ve Atanma İşlemleri	94

BEŞİNCİ BÖLÜM

DARÜLMUALLİMATIN KADININ SOSYAL YAŞAMA KATILIMINA ETKİSİ

5.1. Kadın Öğretmenler ve Darülmualimâta Dair İstatistikler	101
5.2. Dönemin Aydınlarının Kadın Öğretmenlere ve Darülmualimâta Bakışı	108
5.3. Darülmualimât Okullarının İdeal Kadın Öğretmen Profili	112

Sonuç	116
Kaynaklar	120
Ekler	128
Özgeçmiş	145

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi, Tanzimat dönemi reformlarının eğitime yansımaları, Osmanlı Devleti'nde kız öğretmen okulları (Darülmualimâtlar) ve kadının meslek hayatına katılım süreci ele alınacaktır. 19. yüzyılda Tanzimat dönemi reformlarıyla başlayan, Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını Batılı referanslarla düzenlemeyi amaçlayan süreçte eğitim alanında düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde, okullaşma oranlarındaki artışla da kız çocuklarının eğitimi konusu gündeme gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında kadın öğretmen yetiştirilmesi meselesi ortaya çıkmıştır. Darülmualimâtın açılması, bu okulun kadının kamusal hayata katılım sürecine etkisi ile II. Meşrutiyet döneminde kurumsal açıdan okulların yaygınlaşması işlenmiştir.

Bu çalışmaya Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Biriminden finansal destek sağlanmıştır. Destekleri için Pamukkale Üniversitesi'ne ve BAP birimi başkanlığına teşekkür borçluyum. Ayrıca çalışma sürecimde İstanbul'daki çalışmalarında ve özellikle belge temini hususunda bana destek olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarını da anmam gerekiyor. Kısıtlı bir sürede çok sayıda evraka ulaşmamı sağladıklarından dolayı teşekkür ederim. Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocam Prof. Dr. Yasemin Avcı çalışmamın her aşamasında büyük destek sağladı ve beni bu alanda çalışmaya motive etti. Yine kendi kütüphanesindeki kitaplarını benimle paylaştı. Beni yönlendirip çalışma sürecimde yaptığım hataları sabırla düzelttiği için kendisine minnettarım. Değerli hocama bu uzun çalışma sürecindeki önemli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Son olarak çalışmamın her aşamasında ilgisiyle ve gayretlendirmesiyle beni destekleyen eşim Fatma'ya ve onlara ayıracağım zamanı bu çalışmaya ayırdığım çocuklarıma anlayışları için teşekkürü bir borç bilirim.

Denizli, Aralık 2017

Yakup AKSOY

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE KIZ ÖĞRETMEN OKULLARI (DARÜLMUALLİMATLAR) VE KADININ MESLEK HAYATINA KATILMASI (1870-1920)

AKSOY, Yakup
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yakınçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yasemin AVCI

Aralık 2017, 145 sayfa

Bu çalışmada, klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi, Tanzimat döneminde eğitim alanındaki reformlar ile Osmanlı Devleti'nde kız öğretmen okulları (Darülmualimât) ve bu okulların kadının meslek hayatına katılması sürecine etkisi (1870-1920) incelenmiştir.

Kız çocuklarına eğitime dair ilk çalışmalar Tanzimat ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki ilk Darülmualimât ise, 1870'te Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'da açılmıştır. Vilayetlerde, 1913'te yayımlanan Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) ile Darülmualimât açılmasına izin verilmesinden sonra olarak açılmaya başlandığı görülür. I. Dünya Savaşı yıllarında Darülmualimât sayısı vilayetlerde on bire ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin sonunda vilayetlerde sadece beş Darülmualimât varlığını devam ettirerek Cumhuriyet dönemine ulaşmıştır.

Darülmualimât okullarının işleyişi, kurumsal yapısı, öğrenci ve öğretmen kadrosu, eğitim müfredatı gibi konuları ele alan ilk yasal düzenleme, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesidir. Ardından 1895 tarihli "Darülmualimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat (Yedek Kısımına Özel Yönetmelik)" ile daha detaylı bir yasal düzenleme yapılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise, 1915 tarihli "Darülmualimin ve Darülmualimât Nizamnâmesi" ile köklü ve yapısal bir değişime gidilmiştir. 1915'te Darülmualimâtın ders programı yenilenmiştir. 1916'daki "Darülmualimîn ve Darülmualimât-ı İptidaiye Talimatnâmesi"nde Nizamnâmenin nasıl uygulanacağı 148 maddeyle ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

Kızların eğitimi üzerine yapılan tartışmaların Tanzimat dönemi sonlarında ve II. Meşrutiyet dönemi başlarında en üst seviyeye ulaştığı görülmektedir. Bu tartışmalar, kız okullarında verilen eğitimden Darülmualimâta ve Darülmualimâtteki eğitimin niteliğinin artırılmasına kadar uzanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde kızların ilk kez üniversite eğitimi almaya başlaması bu tartışmaların olumlu sonuçlarıdır. Bu süreçte Darülmualimât yetiştirdiği öğretmenlerle kadının kamusal ve sosyal hayata

katılımını sağlamıştır. Bu katılımın II. Meşrutiyetin ilanından sonra arttığı görülür.

Anahtar Kelimeler: Dâr-ül muallimât, Darülmuaallimât, Darulmuallimat, Kadın, Kadın eğitimi, Tanzimat

ABSTRACT

GIRL'S TEACHER TRAINING SCHOOLS IN THE OTTOMAN STATE AND THE PARTICIPATION IN WOMEN TO PROFESSIONAL LIFE (1870-1920)

AKSOY, Yakup
Master's Degree Thesis
Department of History
Contemporary History Programme
Thesis Advisor: Associate Professor Yasemin AVCI

December 2017, 145 Pages

In this study, the classical Ottoman education system, the educational reforms in the Tanzimat period and the effects of the girls' teacher training schools (Darümuallimât) in the Ottoman state and the effect of these schools on the women's participation to professional life (1870-1920) were examined.

The first steps, on girls' education, were taken during the period of *Tanzimat*. The first Darümuallimât School in the Ottoman state was opened in Istanbul in 1870 in the reign of Sultan Abdülaziz. After the Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu-i Muvakkati (Temporary Act on Primary Education) was put in force in 1913, the girls teacher training school began to be established in the other Ottoman Provinces. During the First World War, the number of Darümuallimât schools reached eleven in the provinces. At the end of the Ottoman state, only five Darümuallimât existed in the provinces and reached to the Republican period.

The first legal arrangement that deals with issues such as the functioning of the schools of Darümuallimât, institutional structure, student and teacher staff, curriculum is the Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi dated 1869. Then, a more detailed legal arrangement was made with "Instruction for Partial Reserve with Darulilmuallimat (Special Regulation for Reserve Part)" dated 1895. In the 2nd Constitutional Monarchy, a fundamental and structural change was made with the "Darulmuallimin and Darümuallimât Nizamnâmesi (regulation)" dated 1915. In 1915 the curriculum of Darümuallimât was renewed. The details of how to implement the "Darümuallimîn and Darümuallimât-ı İptidaiye Instructions" are explained in detail with 148 articles in 1916.

The discussions on the education of girls seems to have reached the highest level in the late Tanzimat period and at the beginning of the Second Constitutional era. These debates have extended from the education given in girls' schools to Darulmuallimat and reached to the enhancement of the quality of education in Darümuallimât.

In the period of Second Constitution, these debates ended with the woman's first acquiring university education right. During this time, Darümuallimât provided the participation of women in the public and social life with the teachers she trained. It is seen that this participation increased after the declaration of the Second Constitutional Monarchy.

Key words: Darümuallimât, Dâr-ül muallimât, Darulmuallimat, Woman, Women's education, Tanzimat

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1-	İstanbul Darülmualimâtı 1872-1882 arası Öğretmen, Öğrenci ve Mezun Sayıları	s. 102
Grafik 2-	Darülmualimâtın 1888-1898 Yılları Arası Mezun Sayıları	s. 104
Grafik 3-	İstanbul Darülmualimâtı Yıllara Göre Mezun Sayıları (1872-1920)	s. 105
Grafik 4-	1893-1903 Arası Mezun ve Göreve Atanan Öğretmen Sayıları	s. 106
Grafik 5-	1904-1920 Arası Mezun Sayıları ve Anaokulu Öğretmen Sayıları	s. 107
Grafik 6-	I. Dünya Savaşı (1914-1918) Yıllarında Darülmualimât Öğrenci sayıları	s. 107

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1-	Cevri Kalfa İnâs Rüşdiyesi	s. 53
Resim 2-	İstanbul Sultaahmet'te Açılan İlk Darülmualimât (1869)	s. 55
Resim 3-	Çapa'da Leylî Darülmualimât (1918)	s. 65

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1-	1892-1893 Osmanlı Ülkesi Yeni ve Eski Usul Okul Sayıları	s. 34
Tablo 2-	1874'te İstanbul'daki Kız Okulları Öğrenci, Öğretmen ve Çalışan Sayıları	s. 51
Tablo 3-	İstanbul Darülmualimâtı Yıllara Göre Okutulan Dersler (1877)	s. 58
Tablo 4-	Darülmualimâtın Müdür, Öğretmen ve Dersleri (1877)	s. 59
Tablo 5-	Darülmualimâтта Okutulan Dersler ve Ders Saatleri (1898)	s. 62
Tablo 6-	İzmir Darülmualimâtı Dersleri, Öğretmenleri ve Maaşları (1916)	s. 73

KISALTMALAR

a.e	Aynı eser
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AMKT. MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
Ans.	Ansiklopedi
BEO	Bâbîâli Evrâk Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz	Bakınız
C.	Cilt
Def	Defter
DH. EUM	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Belgeleri
DU_İT	Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
ed	Editör
hak	Hakkında
haz	Hazırlayan
DH. UMVM	Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ. TAL	İrade Taltifat
MF. İBT	Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidaiye Kalemî
MF. MKB	Maârif Nezâreti Meclis-i Kebir-i Maârif
MF. MKT	Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî
MF. VRK	Maârif Nezâreti Evrâk Odası
Nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.D	Şûrâ-yı Devlet
vb	Ve benzeri
Y.PRK. MF	Yıldız Perakende Maârif Evrâkı
Y. MTV	Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrâkı

GİRİŞ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde kız öğretmen okulları (Darümuallimâtlar) ve kadının meslek hayatına katılma süreci ele alınacaktır. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar kadın öğretmen yetiştirmeye yönelik bir uygulama yoktur. 19. yüzyılda Tanzimat dönemi reformlarıyla başlayan, Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını Batılı referanslarla düzenlemeyi amaçlayan süreçte eğitim alanında da birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle Tanzimat'ın ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde, okullaşma oranları artmaya başlayacaktır. Siyasal ve sosyal açıdan da bir değişim sürecine girilmiştir. Okullaşma oranlarındaki artış ile kız çocuklarının okuması gündeme gelmiş, bunun için kadın öğretmen yetiştirilmesi meselesi ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın ana kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan konu ile ilgili belgeler oluşturmaktadır. Buna ilave olarak, döneme ait basından, dönemle ilgili yerli ve yabancı literatürden de faydalanılmıştır. Ayrıca çeşitli arşiv ve kütüphanelerdeki yazılı, basılı, görsel içerikli her türlü kaynaktan da yararlanmaya gayret edilmiştir. Darümuallimât ile ilgili Nizamnâme ve Talimatnâmeler incelenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Maârif Mektubi Kalemi, Babıali Evrak Odası, Dâhiliye Umum Vilayetler belgeleri ile birlikte İradeler, Maârif ve Devlet Salnameleri incelenip değerlendirilmiştir. Salnamelerden elde edilen veriler değerlendirilmek suretiyle, çalışmanın üçüncü bölümünde tablolar oluşturulmuş, son bölümde grafiklerle sayısal veriler gösterilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde Darümuallimâtın ilk kurulduğu yıllarda öğrenci sayıları, dersler, ders saatleri, ilerleyen zaman içindeki durumu, öğretmen maaşları ve mezun sayıları tablolara yansıtılmaya çalışılmıştır. Grafiklerde öğretmen, öğrenci ve mezun sayılarındaki düşüş ve yükselişler ile atanan öğretmen sayıları değerlendirilmiştir. Araştırma için Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje (BAP) biriminden finansal destek sağlanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı eğitim sistemi, askeri ve sivil okullar ile geçmişten 19. yüzyıla kadar uzanan oldukça uzun bir dönemdeki kızların eğitimine bakış açısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Osmanlı klasik dönem eğitim sistemi ele alınırken

medreseler, Enderun, askeri ve sivil okullar ile kızların eğitimine bakış yansıtılacaktır. İkinci bölümde, Tanzimat dönemi üzerine genel değerlendirmelerden sonra Tanzimat'ın Osmanlı eğitim sistemine etkisi üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda eğitimde kurumlaşma ve yeni anlayışlar ile yeni okul sistemi işlenecektir. Yeni okullaşma çalışmaları içerisinde sıbyan okulları, rüşdiyeler, idadi ve sultaniler değerlendirilmiştir. Tanzimat'ın Osmanlı eğitim sistemi üzerine etkileri ve Tanzimat'la gelişen yenileşme süreci içerisinde Osmanlı Devleti'nin kızlara yönelik eğitimi nasıl düzenlediği anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nde 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle açılması kararlaştırılan ve ilk kez 1870'de İstanbul'da kurulan Darülmualimât (Kız Öğretmen Okulu), devlet politikası açısından, sosyal ve siyasi bakımdan değerlendirilmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde açılan okulun tarihsel gelişimi, Sultan II. Abdülhamid döneminde ne tür gelişmeler sağlandığı, II. Meşrutiyetten itibaren ise okulların vilayetlerde nasıl yayıldığı yine bu bölümde değerlendirilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Osmanlı Devleti'nin bu okullardan beklediği yarar, kurumun işleyiş mekanizması, kurumun yönetimi, yönetimde karşılaşılan zorluklar, devletin öğretmen yetiştirme politikası, devlet ve toplum açısından sonuçları değerlendirilmiştir. Alt başlıklarda da öğretmenlerin atanması, öğrenci ve öğretmenlerin ödüllendirilmesi, cezalandırılması ele alınmıştır. Bunun yanında öğrencilerin dikkat etmesi gereken hususlar, yapılan sınavlar, mezunların hangi okullarda görev aldığı, öğrencilere yapılan sosyal yardımlar, okul müfredatı, okulda okutulan dersler gibi birçok konu detaylı olarak ele alınmıştır. Bu dönemde özellikle dikkati çeken husus, Sultan II. Abdülhamid devrinde ödüllendirme mekanizmasının kullanılmış olmasıdır. Beşinci ve son bölümde ise, Darülmualimâtın kadının sosyal yaşama katılımını sağlamadaki etkisi, Osmanlı Devleti'nde kadının statüsü açısından değerlendirilmiştir. Dönemin aydınlarının Darülmualimâta ve kadın öğretmenlere bakışı üzerinde durularak Osmanlı Devleti'nin çizmiş olduğu ideal kadın öğretmen modeli yansıtılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİNDE EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. Eğitim Sistemi

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi 9-15. yüzyıllar arasında Maveraünnehir bölgesi, Horasan, Mısır, Suriye ve Bağdat gibi kültür çevrelerinden etkilenmişti. Osmanlı medreseleri, Anadolu Selçukluları ve İlhanlıların etkisinde kalmıştı. Hatta medrese hocaları ders almak için Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelere gidiyordu¹. 16. yüzyıla gelindiğinde üç kıtaya hâkim bir konumda olan devlet, bu hâkimiyetini en başta oluşturmuş olduğu eğitim kurumlarına borçluydu. Selçuklu Devleti'nden miras aldığı tecrübeler ve kurumsallaşmayla eğitim-öğretimde ciddi bir gelişme sağlanmıştı². Bilindiği üzere medreselerin doğuşu Büyük Selçuklular döneminde vezir Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreseleri ile olmuşur³. Nizamiye medreseleri açılırken sadece bir eğitim kurumu olarak düşünülmemiş, bunun yanında orada öğrenim görenlerin zarurî ihtiyaçlarına (yemek, barınma, banyo gibi) cevap vermek istenilmiştir. Bu sebeple Nizamiye medresesi, 11. yüzyılda bir külliye⁴ içerisinde kurulmuştur. Medreselerin devlet kontrolünde kurulması ve öğretim

---

¹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII, S. 1, Bursa 2008, s. 27.

² Mefail Hızlı, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, c. XI, Ankara 2002, s. 426.

³ İsmail Güven, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. XXXI, S. 1, Ankara 1998, s. 126.

⁴ Çeşitli amaçlarla yapılan yapıların biraraya getirilerek oluşturduğu yapı topluluğuna külliye denir. Genellikle cami, bazen medrese ve türbelerin çevresinde gelişmiştir. Devletin üst düzey yöneticileri ile zenginler tarafından halka hizmet etmek için yapılan tesislerdir. İslamiyetin ilk dönemleriyle birlikte cami ile bütünleşmiş bir yapıdır. Emeviler ve Abbasiler ile gelişmiş, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularla devam etmiştir. Anadolu'da ilk olarak 12. yüzyılda Artuklularda görülür. Osmanlı Devleti' döneminde önceki örneklerine göre daha çok yapıyı içinde barındırıyordu. 16. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde külliye inşasının en parlak dönemidir. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA olarak kısaltılacaktır) .c. XXVI, Ankara 2003, s. 542-543.

faaliyetlerinin sürekli hale getirilmesi vakıf⁵ sistemi aracılığıyla Selçuklu Devleti döneminde olmuştur. Bina ve kuruluş bakımından Nizamiye medreseleri günümüz üniversitelerindeki kampüs sistemine benzemektedir. Kampüs sistemine benzer tarzda medresenin yanında külliye kurulması gelenek halinde Osmanlı Devleti'ne geçecektir. Nizamiye medreselerinin devlet eliyle kurulması, yönetici kesimin eğitim-öğretim faaliyetlerini kontrol altına alma çabası olarak görülür. Medreselerin vakıf sistemiyle açılmış olması eğitim-öğretimde sürekliliği sağlamıştır. Bu sayede medreseler, vakfın gelirleri ile uzun yıllar ayakta kalmıştır. Ayrıca fakir ve çalışkan öğrenciler bu sayede eğitim görmüş, zeki olanlar değerlendirilerek eğitimde bir noktada fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır⁶. Medreselerin vakıf kurumlarının idaresi altında kurulması, gelirlerin ve giderlerin sadece o medreseye ait olmasıyla devletin zayıfladığı zamanlarda varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. Vakıf sisteminden çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecektir.

Selçukluların medreseleri kurma amaçları; bilimsel açıdan ilerlemek, bilim adamlarına maaş vermek suretiyle devlete bağlamak ve son olarak diğer düşüncelere karşı sünni inancını korumaktı. Sünniliğin korunmasını hedefleyen devlet, bilim adamlarına maaş vererek kendine bağlamıştı. Selçuklu medreselerinde dini ilimlerin yanında, matematik, tıp ve felsefe gibi pozitif bilimler de okutulmaktaydı. Bu durum büyük merkezi şehirlerde ve ancak Nizamiye medreselerinde gerçekleşiyordu. Örneğin 1243'te Irak'ta açılan Mustansırıye Medresesi'nde dini bilimlerin yanında tıp, riyaziye (matematik) ve heyet (astronomi) dersleri de verilmekteydi⁷. Selçuklu Devleti, medreselerindeki bu birikimi Osmanlı Devleti'ne aktarmıştı.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 1331'de Orhan Bey döneminde İznik'te kurulmuştur. Dönemin önemli şahsiyetlerinden Davud-ı Kayseri buraya müderris olarak atanmıştır⁸. Osmanlı medreselerinde ders okutacak öğretim elemanları, Anadolu'nun kültür merkezi konumundaki Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlerinden

---

⁵ İslam tarihi ve medeniyetinde önemli bir yeri olan vakıf, 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar etkili olmuştur. Müslüman ülkelerdeki ibadet yerleri, okullar, tekkeler, kütüphaneler hamamlar, çeşmeler hep vakıf ve hayrat kültürünün göstergesidir. Bu nedenle hayrat sistemi de denir. Vakıflar sayesinde medreseler ilmi kurumlar haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde medreselerin çoğu vakıf sisteminde kurulmuş ve varlığını devam ettirmiştir. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, Ankara 2012. c. XLII, s. 479-482.

⁶ İ. Güven, (2008). *a.g.e.*, s. 136-138.

⁷ İ. Güven, (2008). *a.g.e.*, s. 130-131.

⁸ Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003. c. XXVIII, s. 327.

sağlanmaktadır. Devletin kuruluş döneminde ülkeye dışarıdan gelen bilim adamlarının önemli etkisi olmuştur. Hatta medrese hocaları ders görmek için Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelere gitmiştir⁹. Diğer Osmanlı sultanları döneminde Bursa ve Edirne’de, Fatih Sultan Mehmet döneminde ise İstanbul merkezli olarak medreseler açılmıştır. Ayrıca, sarayda eğitim veren Enderun haricindeki tüm eğitim kurumlarına “medrese” denilmektedir¹⁰. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Osmanlı medreselerinde hiyerarşik bir yapı hüküm sürmeye başladı. En alt düzeyde Tecrit, sonra belagat alanında Miftah isimli eser okutulduğundan böyle isimlendirilen Miftah medreseleri, ardından medresede müderrisin aldıkları günlük harcırah (akçe) ile isimlendirilen Kırklı ve Ellili (hariç) medreseleri yer almaktaydı. Hariç medreseleri devlet adamları tarafından, Dâhil medreseleri ise en üst seviyede olup sultan ve saray erkânı tarafından yaptırılmıştı. Ulemanın sultan tarafından yaptırılan medreselerde ders vermesi ayrıcalıktı¹¹. Öğretim faaliyetlerini yürütmekte birinci derecede sorumlu olan hoca, medreseden ayrı düşünülemezdi. Medreselerdeki eğitim faaliyetlerinin merkezinde hoca bulunuyordu. Medreselerde ders veren hocalara “müderris” ismi verilirdi. Bu durum gelenek halinde Selçuklu Devleti’nden Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. Osmanlı medreselerindeki hiyerarşik yapı müderrislerin görevde yükselmeleri için de geçerliydi. En alt seviye medreselerde ders vermeye başlayan müderris, zaman içerisinde dersleri verdikçe bir üst medreseye yükselmekteydi¹².

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde 16. yüzyıl ortalarına kadar medreselerde okutulan dersler ise şöyleydi; Hesap, Mantık, Hendese, Heyet ve Hikmet, Kelam, Belagat, Sarf ve Nahiv, Tefsir ve Fıkıh. Ders kitapları Arapça idi. Medreselerde sınıf geçme değil, ders geçme usulü vardı. Ders geçme usulünden dolayı öğrenci medreseden ayrılırken eline verilen temessük belgesine okuduğu kitaplar işlenirdi¹³. İlerleyen zamanlarda müderrislik, çalışılarak elde edilen bir seviye olmaktan çıkmış, güç ve otoriteye yaslanılarak elde edilen bir makam halini almıştı. Kanuni Sultan

---

⁹ M. Hızlı, (2008). *a.g.e.*, s. 26-27.

¹⁰ Fahri Unan. “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik21.html> (Erişim tarihi: 04.11.2014).

¹¹ M. Hızlı, (2008). *a.g.e.*, s. 26-27.

¹² F. Unan. *a.g.e.*, (04.11.2014).

¹³ M. İpşirli, *a.g.e.*, s. 328-330.

Süleyman döneminde çıkartılan Hocasâdeler Kanunu¹⁴ olarak isimlendirilen kanunla birçok aileye ayrıcalık tanınmış, zaman içerisinde ulema sınıfı ortaya çıkmıştı¹⁵.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde medrese sistemi ihtiyaç üzerine genişletilerek Darüttıp, Darülhadis gibi ihtisas medreseleri kurulmuştur. Böylelikle Fatih Sultan Mehmet dönemindeki “Sahn-ı Seman”¹⁶ medreselerinde gösterilen sosyal bilimler ağırlıklı eğitimden Süleymaniye medreselerinde fen bilimleri ağırlıklı bir eğitime geçilmiştir. Akli ilimler olarak Kelam, Mantık, Belağat, Lügat, Nahiv, Hendese, Hesap, Heyet, Felsefe, Tarih ve Coğrafya ile nakli ilimlerden Kuran, Hadis, Fıkıh dersleri okutulmuştur. 16 yüzyıl ortalarına kadar medresede müderris merkezli bir eğitim uygulanmaktaydı. Dersler kitapların tekrarlanması şeklinde işleniyordu. Eğitim faaliyetlerinin sınırları devlet tarafından çizilmemişti. Okutulan dersler ve kitaplarda, müderris inisiyatifini de kullanmaktaydı¹⁷. 16. yüzyılın ikinci yarısından başlanarak 19. yüzyılın sonuna kadar medreselerde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. oniki basamak şeklinde tasarlanan medreselerin ilk basamağını İptida-i Hariç, ortasını Sahn-ı Seman, en yüksekini ise Darülhadis oluşturmaktaydı¹⁸. Bu dönemde Osmanlı ülkesini ziyaret eden yabancıların ifadeleri yukarıda bahsi geçenleri desteklemekteydi.

17. ve 18. yüzyıllarda ülkeye gelen yabancılar, Osmanlı medreselerinde akli ilimlere çok değer verildiğini ifade etmektedirler. Bunlardan 17. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan coğrafyacı Comte de Marsigli¹⁹, eserinde Osmanlı bilim

---

¹⁴ Hocasâdeler Kanunu, Osmanlı şehzadeleri tahta geçtiğinde ders aldığı hocalardan kendisine hoca seçerdi. Buna padişah hocası denir ve teşrifat merasimlerinde şeyhülislama denk tutulurdu. Bahsi geçen hocaların çocuklarının öğrenimleri, göreve atanması ve onlara tanınan ayrıcalıklarla ilgili ilk olarak Fatih kanunnamelerinde geçen ve gittikçe yaygınlaşan düzenlemelere denir. “Hoca” maddesi, *DİA*, c XVIII, Ankara 1998. s. 186-187.

¹⁵ F. Unan. *a.g.e.*, (04.11.2014).

¹⁶ Sahn-ı Seman: İstanbul’da Fatih camii’nin iki tarafındaki kargir ve kurşunlu sekiz medrese hakkında kullanılan bir tabir. Sahn medresesi yüksek tahsil veren medreselerdi. Bu medreselere girebilmek için idadisi yerinde olan Tetimme medresesini bitirmiş olmak lazım gelirdi. Bu medresede hücre sahibi olan talebe ulemadan sayılırdı. İçlerinde makbul telif sahibi olanlar bile vardı. Bunların eskilerine muid denilirdi. Muidler sahn medresesinde müzakerecilik, Tetimme medreselerinde hocalık ederdi. Sahn-ı Seman Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış, programları kendisi de dâhil olduğu halde Molla Hüsrev ile Türkistan’dan getirttiği zamanın meşhur âlimlerinden Ali Kuşçu ve diğer tanınmış âlimler tarafından yapılmıştı. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul 1983, s. 94.

¹⁷ M. Hızlı, (2008). *a.g.e.*, s. 28-29.

¹⁸ F. Unan. *a.g.e.*, (04.11.2014).

¹⁹ Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730); İtalyan asker, coğrafyacı ve tabiat araştırmacısıdır. Bologna Bilim ve Sanat Enstitüsünün kurucusudur. Denizler tarihi konusunda fiziksel bilgiler isimli

insanlarının ilim tahsili ile uğraştığını, yükselmek için mantık ve antik çağ bilimleri ile ilgilendiklerini belirtir. Marsigli'ye göre, klasik dönem Osmanlı medreseleri Avrupadaki emsalleriyle kıyaslandığında döneminin en örgütlü eğitim kurumlarıdır. Yine 17. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz seyyah George Wheler'e göre Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinde geometri ve diğer bilimlerde de ders veren müderrisler vardı. Ayrıca, 1741 tarihinde Fransa İstanbul Büyükelçiliği tarafından hazırlanan Kevakib-i Seba (Yedi Yıldız) isimli eser, dönemin medreselerini en iyi şekilde anlatır. Eserde öğrencilere okutulan derslerden akli ilimler bölümünde, Mantık, Hikmet, Kelam, Hesap, Heyet ve Hendese derslerinin okutulduğu ve okutulmaya devam edildiği görülür. Bir başka İtalyan seyyah Abbe Toderini ise, 1789 tarihli eserindeki akli ilimler bölümünde İstanbul'daki Türklerin Geometri ve Cebirde Avrupalı matematikçileri bile şaşırtacak düzeyde bilgi sahibi olduklarını ifade etmektedir. Yine Toderini'nin verdiği bilgilere göre Türkler, Geometri dersinde eski Yunan bilim adamlarının Arapçaya tercüme edilen eserlerinden yararlanıyorlardı. Ayrıca astronomiye ilgi duyuyorlardı. Takvim ve güneş saatleri yapmak ile harita çiziminde yukarıda bahsi geçen akli ilimlerden yararlanıyorlardı²⁰. Bu bilgiler ışığında Osmanlı klasik dönemindeki medreseler Avrupa'daki emsalleriyle karşılaştırıldığında dönemin şartları içerisinde hala iyi bir eğitim vermeye devam eden eğitim kurumlarıydı.

Yukarıda bahsedildiği üzere 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ülkesini ziyaret eden yabancılar Osmanlı medreselerindeki eğitim öğretim faaliyetlerini beğenmekteydi. Osmanlı düşünür ve bürokratları açısından ise 16. yüzyıldan itibaren etkisizleşme başlamaktaydı. Bunun nedeni, Osmanlı bürokratları Gelibolulu Mustafa Âli²¹ ve Koçi Bey'e²² göre; rüşvet ve kayırmacılık ile işlerin ehil olmayanlara

---

eseri ile okyanus biliminin kurucusudur. *Meydan Larousse Büyük Lügat Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1972, s. 406.

²⁰ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1999, s. 35-36.

²¹ Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600). Osmanlı tarihçisi, şair ve yazardır. En son olarak Cidde Sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Daha çok edebi kişiliği ile ön plana çıkmıştır. İlk şiirlerini "Çeşmi" mahlasıyla yazmış, sonraları "Âli" adını kullanmıştır. En önemli iki eseri Divan ve Kühül-Ahbâr'dır. Bekir Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi", *DİA*, c II, İstanbul 1989. s. 414-415.

²² Koçi Bey (...-1650), 17. yüzyılda yaşamış, tanınmış bir müelliftir. "Koçi" lakabıdır. Asıl adının Mustafa olduğu ifade edilir. Bir Arnavut devşirmesi olduğu bilinir. Sultan IV. Murat ve kardeşi Sultan I. İbrahim'e sunduğu risâleleri ile bilinmektedir. İlk risalesi, devlet yönetiminde gördüğü yolsuzlukları 1631'de sultana arz ettiği rapordur. Bu risalede Osmanlı Devleti'nin gerileme sebeplerini izah etmiş ve ıslahat için görüşler ileri sürülmüştür. Koçi Bey risalesi IV. Murad üzerinde büyük etkiler uyandırmıştır. Koçi Bey Sultan Murad'ın yerine geçen kardeşi Sultan İbrahim'e de yazdığı risale ile

verilmesi idi. Dönemin bilim adamlarından Kâtip Çelebi'ye²³ göre ise, akli ilimlerin ihmal edilmesi idi. Ayrıca 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medreselerdeki düzenin bozulmaya başladığı ifade edilmekteydi. Derslerin tam olarak okutulmadığı, kayırmacılığın yapıldığı, akli ilimler yerine nakli ilimlere ağırlık verildiği, böylelikle de iyi yetişmeyen medreselilerin zaman içerisinde yönetim aygıtını işlemez duruma getirdiği ifade edilmekteydi²⁴. Medreselerin zaman içerisinde kendini yenilemekten ve bilimsellikten uzaklaşması, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilmeye başlamasının ve toprak kayıplarının nedenleri ve çözümleri ilk olarak eğitim sisteminde aranmıştı.

Osmanlı medreselerinde aksayan yönleri düzeltmek için Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlayarak, Osmanlı sultanları zaman zaman kanunnameler çıkartmışlardır. Böylece medreselerdeki aksaklığı gidermeye çalışmışlardır. III. Selim döneminde de medreseler ıslah edilmeye çalışılmış bunda muvaffak olunamayıp kaderine terk edilmişlerdir²⁵. 1727'den itibaren askeri alanda yenilikler yapıp, Batı tarzında yeni okulların açılması sırasında medreseler iyileştirilmemiş, aksine medreseler olduğu gibi bırakılarak, 1846'ya kadar yaşatılmaya çalışılmıştır. 1869 Nizamnâmesiyle eğitim-öğretim yeniden organize edilirken medreselere hiç dokunulmamıştır²⁶. Bu bilgiler Osmanlı klasik döneminde medreseye bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti, dönemine göre kendini yenilemeyen eğitim kurumu olan medreseye müdahale edemediği için kendi haline bırakmıştır. Bunun nedeni, dönemin devlet adamlarının medreseden bir beklentisinin kalmamasıdır. Kendini yenilemeyen kurumların tarihin akışı içerisinde yok olmaya mahkûm olduğu gerçeğinden hareketle, Osmanlı devlet adamlarının ıslahat girişimlerine cevap vermediği düşünülerek medreseler kendi haline bırakılmıştır.

---

devlet idaresi hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey", *İslam Ansiklopedisi*, c VI, Eskişehir 1997. s. 832-835.

²³ Kâtip Çelebi (1609-1658), Hacı Halife unvanı ile de bilinir. Asıl adı Mustafa bin Abdullah'tır. 17. yüzyıl Türk-Osmanlı bilim adamıdır. Keşf'üz-zünûn isimli kitabı büyük bir bibliyoğrafya eseri olup, eserini yirmi yılda tamamlamıştır. Cihannüma ise önemli bir coğrafya eseridir. Yaşadığı dönemde Sultan IV. Murad ile Revan seferine çıkmıştır. İstanbul'da Kâdızâde'nin derslerine katılmıştır. En son eseri "Mizan ül-Hak fi İhtiyar ü'l-ehakk" tır. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, c VI, Eskişehir 1997. s. 432-438.

²⁴ F. Unan. *a.g.e.*, (04.11.2014).

²⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 6.

²⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 106-108.

Medrese sisteminin etkisizleşmesinde bir başka neden ise “Softa İsyanları” denilen öğrenci isyanları olmuştur. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ortalarında bir yandan savaşlar bir yandan da softa isyanlarıyla uğraşmıştı. M. Akdağ’a göre, hızlı nüfus artışı, savaşlardaki mağlubiyetler, toprak kayıplarıyla birlikte işsizliğin artması bu duruma neden olmuştu. Ayrıca gençler medreseyi istihdam kapısı olarak görmekteydi. Medreselerde ihtiyaçtan fazla öğrenci birikmişti. Ülkede çift bozanların çoğalması ve zaten kargaşa ortamından faydalanan bir kısım medrese öğrencileri ise aralarındaki dayanışma ruhundan da yararlanarak eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Bu olaylar medreselerin yoğun olduğu bölgeler olan Edirne, Bursa, Balıkesir, Manisa, Isparta, Muğla, Bolu, Kastamonu, Tokat ve Amasya’da meydana geliyordu. Zaman zaman softa denilen öğrenciler “Celalî” denilen eşkıya gruplarına da katılmaktaydılar. 17. yüzyılın başından itibaren medreselilerin isyanları azaldıysa da tamamen bitmemiştir. 1794 tarihli bir belgede de Bursa medreselerine yobaz denilen ve elleri silahlı kişilerin öğrenci kılığında girdiklerinden bahsedilmektedir²⁷. Medreselerdeki bu isyanların medreseleri etkisizleştirilmesi nedeniyle, Tanzimat döneminde Osmanlı siyasi erkinin meseleye bakışı yerini medreseye karşı ilgisizliğe bırakacaktır. Aslında bu ilgisizlik devlet yöneticilerinin müdahale edemeyeceği bir alan hakkında tepkisiz kalmasıdır.

Medrese kurumunun çöktüğü ve artık gereksiz olduğu düşüncesine yönelik eleştiriler, II. Meşrutiyet döneminde artmıştır. En sert eleştirileri Hemedanizâde Ali Naci, Abdullah Cevdet²⁸ ve Kılıçzâde Hakkı Bey²⁹ gibi Batılı düşünceden etkilenenler yapmıştır. Hemedanizâde “*Softalar ve Medreseler*” isimli eserinde, medresenin bir geçim vasıtası haline getirildiğini, senelerce eğitimden sonra bir hiç ile karşılaşıldığını, medreselilerin ilim noktasında hiçbir varlık gösteremediklerini ve kendilerini allame-i cihan sandıklarını ifade eder. Abdullah Cevdet “*Softalığa Dair*”

---

²⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1999, s. 70-73.

²⁸ Abdullah Cevdet (1869-1932), fikir ve siyaset adamıdır. Jöntürk hareketini başlatanlardandır. II. Meşrutiyet dönemi düşünce yapısının şekillenmesinde etkili oldu. Sonradan İttihat ve Terakki’ye dönüşecek İttihad-ı Osmani Cemiyeti adlı gizli örgütün kurucuları arasındaki beş tıbbiyeliden birisi Abdullah Cevdet’ti. (diğerleri İbrahim Temo, İshak Sükuti, Mehmet Reşit ve Hikmet Emin) Farklı alanlarda yetmişten fazla yazdığı eser ve çevirileri vardır. M. Şükrü Hanioğlu, “Abdullah Cevdet”, *DİA*, c II, İstanbul 1989. s. 90-92.

²⁹ Kılıçzade Hakkı Bey (1872-1960), asker, fikir ve siyaset adamıdır. Niş doğumlu olup 93 harbi sırasından Manastır’a göç eden ailenin çocuğudur. 1912’de binbaşı rütbesine yükselmiştir. Bu tarihten sonra İttihad mecmuasında askerlik, siyaset, eğitim, kadın, ekonomi, dil, din, idare, kılık kıyafet gibi farklı alanları içeren makaleler yazdı. Balkan yenilgisine ve Osmanlı’nın etkisizleşmesine sebep olarak gördüğü softalık ve dervişliği eleştirdi. Celal Pekdoğan, “Kılıçzade Hakkı”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXV, s. 415-416.

isimli makalesinde ise, medreseye ve medreselilere ciddî eleştirilerde bulunmakta, hatta hakarete varan ifadeler kullanmaktadır. Kılıçzade de aynı şekilde softalar ve softalığa karşı savaş ilan etmiştir³⁰.

Tanzimat öncesinde başlayan yenileşme çabalarıyla bürokrasinin ve eğitim kurumlarının çoğalması ile medreseye olan ihtiyaç azalmıştır. Tanzimat'ın getirdiği modernleşme dönemi ile medrese devlet bürokrasisine üst düzey memur yetiştirme işlevini yeni açılan kurumlara devretmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yıpranan medrese, varlığını cumhuriyetin ilanına kadar sürdürdükten sonra 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılmaktan kurtulamamıştır.

1.2. Okullar

Klasik dönem Osmanlı okulları, medreseler, Enderun, askeri okullar ve sivil okullardır. Enderun, Osmanlı klasik döneminin ihtiyaçlarına cevap veren, devletin üst düzey bürokratlarını yetiştiren bir saray okuludur³¹. Saray içerisinde bulunduğu için tam anlamıyla bir eğitim kurumu olarak nitelendirilmez. Ailelerinden alınarak devşirilen genellikle Hristiyan çocukları, önce Türk ve Müslüman ailelerin yanlarına Türkçeyi ve İslamiyeti öğrenmek için yerleştirilirdi. Sonra Acemi Ocağı'ndan³² mezun olarak Edirne, Galatasaray ve İbrahim Paşa Saraylarında eğitim görürlerdi. Bu saraylardan mezun olan daha üstün yetenekliler ise Enderun'a alınırldı. Böylece Osmanlı Devleti, devlet yönetiminde en yetenekli olan kimseleri istihdam etmenin yol ve yöntemlerini geliştirmişti. Bu durum, Osmanlı üst yönetimindeki bürokratların devleti yönetme konusundaki tecrübe ve bakış açısını yansıtması açısından önem arz etmektedir. 15. yüzyıldan itibaren idareci kesim "*Enderun*" ismi verilen bu okuldan yetişmiştir. Sultan II. Murat döneminde kurulmuş, gerçek manada Fatih Sultan

³⁰ Y. Sarıkaya, (1999). *a.g.e.*, s. 28-29.

³¹ Enderun, Topkapı Sarayı içinde açılan başlangıçta yalnız devşirmeler ve yabancıların alındığı okuldur. Haftanın farklı günlerinde farklı eğitimler alınırldı. Örneğin; Çarşamba ve Cumartesi Sülüs ve Talik yazı dersi, Pazar Kıraat, Salı Arapça görürlerdi. Ayrıca bir fende uzmanlık yapmak esastı. Enderun'dan çok sayıda şair, edebiyatçı, tarihçi ve musiki uzmanı yetişmiştir. Enderun'da ders veren öğretmenler döneminin en ünlü müderrisleriydi. Mehmet İpşirli, "*Enderun*", *DİA*, Ankara 2003. c. XV, s. 185-187.

³² Acemi oğlanlar ocağı Enderun'a öğrenci hazırlayan bir okuldu. Acemi oğlanların ilk öğretmenleri başlarındaki lalaları idi. Bu ocaktan seçilen kabiliyetli öğrenciler Enderun'a alınırldı. Bu ocak için tam anlamıyla bir okul tabirini kullanmak mümkün görülmemektedir. Ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılıncaya kadar devletin merkezi ordusunu oluşturan askerleri yetiştirmişti. Devşirme usulüyle ocağa alınanların Türkleştirilmesi veya İslamlaştırılması 3-8 yıl sürmekteydi. Sayıları 9.000-10.000 civarında olan Acemi Oğlanlar kısmen eğitim görüyor, kısmen de çalıştırılıyordu. Vakti gelince de Yeniçeri Ocağına aktarılıyordu. Enderun'da ihtiyaç oldukça buradan saraya alınıyorlardı. F. Unat, *a.g.e.*, s.11-14.

Mehmet döneminde önem kazanmıştır. Osmanlı resmî ideolojisinin öğretildiği bir merkezdir³³.

Enderun, 17. yüzyılda ilerleme göstererek yedi odaya/sınıfa ayrılmıştır. Enderun'dan yetişenler, devlet kademelerinde (veziriazam, kaptan paşa, yeniçeri ağası, kapıcı başı, vali ve sancak beyi gibi) bürokrat olarak görev almışlardır. 1825'ten itibaren askeri okullar açılmaya ve yaygınlaşmaya başlamasına rağmen Enderun 1908'e kadar varlığını sürdürmüştür³⁴. Enderun aracılığıyla devlet, siyasi mesajını topluma yansıtabilmekteydi. Bu bürokratlar Osmanlı üst yönetimi ile halk arasında bağlantıyı da sağlamaktaydı.

Osmanlı klasik döneminde Enderun'dan başka, ülkenin modern eğitim kurumlarından ikincisi askeri okullardır. F. Unat'a göre, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Üsküdar'da açılan "*Hendesehane*" ülkemizdeki mühendis okullarının temeli olan ilk askeri okuldur³⁵. O. Ergin'e göre ise, Osmanlı Devleti'nde eğitimde yenileşme 1773'ten itibaren askeri okulların açılmasıyla başlar³⁶. Eğitimde modernleşmeyi ilk başlatan okul olarak tanımlanan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (Deniz Mühendishane Okulu) 'dur. Deniz ordusuna subay yetiştirmek için açılan okulun ilk hocası Cezayirli Seyyid Hasan'dır. Binası yeterli gelmeyince okul 1830'da geçici olarak Heybeliada'da kışla olarak yaptırılan bir binaya taşındı. 1838'de 400 öğrenci kapasitesiyle Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa Konağı'nda açıldı. Bu okullara önceleri küçük yaşlarda öğrenciler alınırken, sonraları 14-16 yaş civarı ve yetişmiş öğrencilerin alındığı 1842 tarihli Mustafa Paşa layihısından anlaşılmaktadır. Buraya lise seviyesinde öğrenim görmüş olanlar alınarak yükseköğretim verilmiştir. Kuruluşundan itibaren yabancı dil olarak Fransızca, Fransız hocalar tarafından gösterilmiştir. 1842'den sonra isteğe bağlı olarak İngilizce de okutulmuştur. Fransızca'nın okutulması, ülkede Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle başlayan Fransız ilişkilerinin eğitim alanına etkisi olarak görülmektedir. İngilizcenin okulda yabancı dil olarak okutulmaya başlaması da İngilizlerle ikili ilişkilerin arttığının göstergesidir³⁷.

³³ M. İpşirli, (2003). *a.g.e.*, s. 185-186.

³⁴ O. Ergin, (1964). *a.g.e.*, s. 17-22.

³⁵ F. Unat, (1964). *a.g.e.*, s. 14.

³⁶ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 309-310.

³⁷ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 316-320.

Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Mühendishane Okulu) ise 1795'te kurulmuştur. Kuruluş amacı, Avrupai tarzda topçu ve istihkâmcı askeri mühendis yetiştirmektir. Bu okulda Hendese (geometri) ders olarak okutulmuştur. Dört sınıf olarak açılan okula ilk olarak 30'u istihkâm, 50'si topçu, toplam 80 öğrenci alınmıştır. 1805 tarihli bir kanunname ile okulun öğrenci sayısı 40'a indirilmiştir. Mühendishaneden Yüksek Riyaziye (Matematik) eğitimi alarak mezun olduklarından “*Erkân-ı Harp*” olarak isimlendirilmiş ve orduda görev almışlardır. Mühendishanenin idari işlerini “*Nazır*” olarak isimlendirilen memur, eğitim işlerini ise “*Baş Hoca*” tabir edilen başmühendis yürütmüştür³⁸. Mühendishane-i Berri-i Hümayun, harbiyenin doğuşunun ilk işaretidir. Mekteb-i Harbiye ise 1834'te Namık Paşa vasıtasıyla kurulmuştur. Mekteb-i Harbiye açılınca, 1834'te bu okula uzman ve öğretmen yetiştirilmek için 2 öğretmen ve 10 öğrenci İngiltere'ye öğrenime gönderilmiştir³⁹. Böylece ilk olarak yurtdışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Bu nokta, artık Batı'daki eğitimin üstünlüğünün Osmanlı siyasi erki tarafından kabul edilmeye başlandığının bir göstergesidir.

Bir başka modern kurum, ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere 1827'de açılan Mekteb-i Tıbbiye'dir⁴⁰. Sultan II. Mahmud döneminde açılan modern bir okuldur. Modern eğitim vermek maksadıyla okula Avrupa'dan hocalar getirtilmiştir⁴¹. Osmanlı Devleti'nin bu okulları kurmaktaki amacı “*Mütefennin Zabit*” yetiştirmektir. Mekteb-i Tıbbiye de bir askeri okul olarak açılmıştır. Osmanlı Devleti'nde dolayısıyla tıp eğitimi ilk olarak askeri okullar sayesinde başlamıştır.

Tanzimat dönemine kadar eğitim-öğretim kurumları, askeri okullar hariç tutulursa, sıbyan okulları ile Mekteb-i Maârif-i Adli'den ibarettir⁴². Bu okullar müstakil binalarda faaliyet göstermektedir. Sivil okullar ise daha çok müstakil binalardan ziyade derme çatma binalarda, ya bir konaktan bozma veya mevcut binalara eklemeler yapılarak faaliyet göstermiştir⁴³. Osmanlı klasik döneminde askeri okullardan sonra müstakil bina (taş mektep) şeklinde açılan ilk sivil okullar sıbyan okullarıydı. Öncesinde cami kenarlarında ve medrese külliyesi içerisinde “*sıbyan*”

³⁸ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 328-331.

³⁹ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 328-331.

⁴⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 60.

⁴¹ Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul 1956, s. 88-89.

⁴² Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim(1839-1908)*, Ankara 1945, s. 11.

⁴³ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 309-310.

denilen küçük çocuklara eğitimler verilmektedir. Bu okullar Tanzimat dönemi öncesinde 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarının öğrenim gördüğü okullardır. Bütün Osmanlı eğitim kurumları gibi sıbyan okulları da Selçuklu Devleti'nden miras kalmıştır⁴⁴. Bu okullar Müslüman ailelerin çocuklarına dini bilgiler ve Kuran öğretmek amacıyla çoğunlukla sultan, valide sultan, devlet erkânı ve zengin kişiler tarafından yaptırılmışlardır. Cami kenarlarında cami ile iç içe olan en yaygın eğitim kurumlarıdır⁴⁵. Sıbyan okullarının kuruluş amacı, sadece Kuran'ı ezberletmek ve namaz kılmayı öğretmektir⁴⁶.

Sıbyan okulları merkezi otoriteye tabi değildi. Osmanlı sınırları içindeki bu okullarda ortak bir eğitim-öğretim sistemi de mevcut değildi. Sultan II. Mahmud zamanında 1824 tarihli bir ferman ile İstanbul ve Bilâd-ı Selase'de (Eyüp, Galata, Üsküdar) ilkokul zorunlu hale getirilmişti. Bu zorunluluk için halkın cahil kalmasının ileride büyük felakete neden olabileceği gerekçe gösterilmişti. Anne-babaların - kendileri gibi evlatlarının da cahil kalmamaları için- çocuklarını okula göndermeleri gerektiği üzerinde durulmuştu⁴⁷. Yine Sultan II. Mahmud döneminde, 1826'da ilk olarak Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştu. Böylece eskiden beri bir vakıf statüsü altında açılan, bu şekilde faaliyet gösteren sıbyan okulları devlet teşkilatı içerisine dâhil edilmişti⁴⁸.

Sultan II. Mahmud, Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eğitim programını uygulamaya çalışmıştır. Fakat bu program halka yönelik değil, üst kesime yöneliktir. Mısır reformunu örnek alarak, reformlara yükseköğretimden başlamıştır. Eski kurumları tamamen kaldırmak yerine, yeni ve daha üstün eğitim kurumlarıyla reformları başlatmaya çalışmıştır⁴⁹. Bu durum, Sultan'ın doğrudan eski kurumları kaldırmaya cesaret edemediğini düşündürmektedir. Bu görüş, II. Meşrutiyet döneminde Maârif Nazırı Emrullah Efendi ile "Tûba Ağacı Nazariyesi"⁵⁰ olarak devletin eğitim politikası haline getirilmiştir. Eğitim ile ilgili uygulamalarıyla bilinen Maârif Nazırı Emrullah Efendi'ye (1858-1914) göre iyileştirmeye önce

⁴⁴ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968, s. 13.

⁴⁵ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998, s. 2.

⁴⁶ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁷ A. Berker, (1945). *a.g.e.*, s. 3-5.

⁴⁸ F. Unat, (1964). *a.g.e.*, s. 1.

⁴⁹ İ. Tekeli-S. İlkin, (1993). *a.g.e.*, s. 61-62.

⁵⁰ Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi", *DİA*, Ankara 1995. c. XI, s. 165.

yükseköğretimden başlanmalıdır. Maârifin en önemli meselesi Darülfünûn'dur. Buradan yetiştirilen kadrolar, sonra ilkokul ve ortaokul öğretmenlerini, onlar da çocukları ve gençleri eğitmelidir. Cennetteki tûba ağacının da kökü yukarıda olduğu için “Tûba Ağacı Nazariyesi” olarak anılan bu görüş, daha sonra Osmanlı eğitimcileri içerisinde uzun müddet tartışma konusu olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ideoloğu olan Ziya Gökalp'i de etkilemiştir.

1.3. Kızların Eğitimi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Türk-İslam geleneklerinden etkilenmiş bir kadın eğitimi yaklaşımı vardı. Kadına, kamusal alanda bu bakış açısına göre statü ve değer verilmekteydi. İslamiyet'e göre, Kuran, Sünnet ve Hz. Peygamberin uygulamalarında kızların eğitimine de erkekler kadar önem verilirdi. Hz. Peygamber, eşlerine Kuran ayeti⁵¹ ile eğitim-öğretim sorumluluğunu da yüklemişti. Hadislerde, ilim öğrenmek kadın-erkek her Müslüman için emredilmişti. Hz. Peygamber döneminden sonraki dönemlerde kızların eğitimi yaygınlaştırılamamıştır. Hz. Peygamberin uygulamaları ile sonraki dönemlerdeki uygulamalar arasındaki tezatları aşağıda değinilecektir⁵². Osmanlı-Müslüman toplumu içerisinde kızların eğitimi bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Hız. Peygamber döneminde kadın mescitte, ticarete, alış-verişte, bayram, düğün eğlenceleri ve savaşta toplum içinde bulunabilmekteydi. Fakat daha sonra özellikle Emeviler döneminden itibaren, kadınların kamusal alandan ayrılarak evlerine çekildiği görülür. Dönemin ataerkil bakış açısı bunda etkilidir. Evin geçimi sorumluluğunun erkeğe yüklenmesi, kadının evin dışına çıktığında evdeki sorumluluklarını aksatabileceği kaygısı ön plandadır. Böylece, İslam tarihi boyunca kadın, büyük ölçüde kamusal alandan mahrum bırakılmıştır⁵³. Halbuki İslamiyet, kadın eğitimi konusunda katı sınırlamalar getirmemiştir. İslamiyet'in kadın-erkek ilişkilerini düzenlemesi ile kadının kamusal alanda hareket alanı sınırlandırılmıştı⁵⁴. İslamiyetin kadınların eğitimine engel olması söz konusu değildir. Kadının eğitim

---

⁵¹ Ahzab Suresi 34. ayet (Siz evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmetini hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.) *Türkiye Diyanet Vakfı Kuranı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara 1997, s. 421.

⁵² Şevki Aydın, “Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, c.V, Ankara 1999, s. 219.

⁵³ M. Akif Aydın, “İslam'da Kadın”, *DİA*, c. XXIV, Ankara 2003 s.86-91.

⁵⁴ Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı*, Eskişehir 2006, Yüksek Lisans Tezi, s. 22.

alanını sınırlandırılması olgusu, kısıtlayıcı bakış açısı ile dini ve örfi hassasiyetlerden kaynaklanmıştır. Bu görüşe göre, İslamiyet'te kadının dinen kendisine nikâh düşen biriyle aynı ortamda yalnız bulunması günahdır. Örfi açıdan da kadına daha çok ev işleri ve çocuğun bakımı ile büyütülmesi misyonu yüklenmiştir.

Osmanlı klasik döneminde kentli kadının eğitimine gereken önem verilmediği düşünülmektedir. Bu dönemde tebaanın dinini öğrenmesi, iyi birer Müslüman olarak yetişmesi hedeflenmiştir. Kadınlara dönemin eğitim kurumları olan medreselerde yer verilmemiştir. Böylece kadınların eğitim alabileceği yegâne eğitim kurumu sıbyan okulları olmuştur. Sıbyan okullarından sonraki bir üst eğitim kurumu durumundaki medreseye sadece erkek öğrenciler devam etme hakkına sahiptir.⁵⁵ Sıbyan okullarını bitirdikten sonra da kızların eğitim alması gerektiğine yönelik bir bakış açısı bulunmamaktaydı. Kızların eğitime devam etmesi, ailesinin eğitime bakış açısıyla şekillenecekti. Kızın babası eğitimliyse ya kendisi eğitmek suretiyle kızına gereken eğitimi verecek ya da özel hocalardan ders aldırarak yetişmesini sağlayacaktır⁵⁶.

Tarihçiler arasındaki yaygın görüşe göre, Osmanlı kadını taşrada 16. yüzyıla kadar kıyafet ve giyim konusunda serbest, cephe gerisinde de olsa savaşa katılabilen, erkekle eşit söz hakkına sahip konumdaydı. İstanbul'un fethinden sonra ise bu durum değişmeye başladı. Osmanlı kadınları Bizans'ın etkisi, Emeviler ve Abbasiler döneminden gelen etki ile gittikçe eve kapanarak toplumsal hayattaki yerini yitirmeye başladı. Taşradaki kadınlar için toplumsal hayattan soyutlanma gibi bir durum söz konusu değildi. Taşralı kadın-erkek birlikte iktisadi ve sosyal hayatın içindeydi⁵⁷. Osmanlı şehirli Müslüman kadınının toplumsal hayata katılması uygun görülmezken ticaretle uğraşmasına, hayır işlerinde bulunmasına müsaade edilmişti. Örneğin, maddi sıkıntısı olmayan Osmanlı sultan eşlerinden Hafsa Sultan ve Hürrem Sultan⁵⁸, hayır işlerinde aktif olarak çalışmışlardır⁵⁹. Kamusal alanda hareket alanı

---

⁵⁵ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, sayı: 10, Ankara 2000, s. 224.

⁵⁶ S. Dulum, (2006). *a.g.e.*, s. 22-25.

⁵⁷ Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, *Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul 2010, c. II. s. 61-62.

⁵⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi ve II. Selim'in annesi olan Hürrem Sultan (...-1558) 16. yüzyıl'da "Kadınlar Saltanatı" dönemini başlatan kişi olarak bilinir. Osmanlı kaynaklarında "haseki sultan" olarak geçmektedir. İstanbul'da cami, medrese, sıbyan mektebi ve hastane gibi yapılardan oluşan Haseki Külliyesini yaptırmıştır. Ayrıca hayırseverliği ile meşhur olmuştur. Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *DİA*, Ankara 1998. c. 18, s. 498-499.

⁵⁹ S. Dulum, (2006). *a.g.e.*, s. 15-17.

sınırlandırılan Osmanlı kadını için hayır işleri, sosyalleşmek ve kamusal alana açılabilme için bir çıkış kapısıydı.

16. yüzyıldan itibaren ise kadının kılık-kıyafeti, kamusal alanda nasıl bulunacağı kanunname ve fermanlarla düzenlenmeye çalışıldı. 17. yüzyılda kadınlar aile yaşantısında erkeklere saygı gösterirler, pek az dışarı çıkarlardı. Sadece anne, baba ve akrabalarını ziyaret ile düğünlere katılmaları adet idi. Kadınlar kendi aralarında düğünlerde eğlenebilirler ve sohbet edebilirlerdi. Evler sadece kadınlara ayrılan bölüm “haremlik” olarak isimlendirilen ve dışarıdan gelen erkek misafirlerin ağırlandığı “selamlık” bölümlerine ayrılmıştı. Yabancı erkekler harem bölümüne giremezlerdi. Sınırlandırmalara rağmen mesire yerlerinde kadınlar eşleriyle birlikte serbestçe eğlenebilirlerdi⁶⁰. 18. yüzyılda ise çıkarılan bir fermanla Osmanlı kadınlarının yabancıların giyimlerini taklit etmeleri yasaklanmıştır. Bu yasaklamanın nedeni, Müslüman kadınların süslü ve gösterişli kıyafetlerle dolaşarak, olumsuz örnek teşkil etmeleridir. Hatta bu yasağa uymayanlar, taşraya sürgün tehdidi altında kalmıştır⁶¹. Böylece kadının kamusal hayata katılımı, çıkartılan kanunlar ile devlet tarafından engellenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı kadını, kamusal alanda görünürlüğü vakıf sistemi sayesinde gerçekleştirebilmekteydi⁶². Çünkü vakıf sisteminin en önemli hizmetlerinden biri, eğitim kurumları açmaktı. Vakıfların kurucuları ise varlıklı hayırsever kimselerdi⁶³. Klasik dönemde hanedana mensup kadınlar vakıfların kurulması ve işletilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdi. Vakıflar hakkındaki arşiv verilerine göre, Osmanlı vakıflarının % 9’unu kadınlar kurmuştu. Kadın vakıflarının % 17’si 16. yüzyılda, % 30’u 17. yüzyılda kurulmuştu. Bu vakıfların % 50’si ise İstanbul’da bulunuyordu. Sultan III. Murad’ın kızı Ayşe Sultan ve Sultan IV. Mehmed’in annesi Hatice Valide Sultan, servetlerinin büyük çoğunluğunu hayır işlerine harcamışlardı⁶⁴. Bu çalışmalar, hem kadının toplumsal statüsünü gösteriyor hem de kadının sosyal hayata katılımını sağlıyordu. Orta sınıf ve alt sınıfa mensup kadınlar ise aşevlerine yardım

⁶⁰ Gülgün Ü. Aybet, “17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 359-362.

⁶¹ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul 2004, s. 100-101.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 433-447.

⁶³ Bkz. Y. Erdem- H. Yiğit, (2010). *a.g.e.*, s. 64-79.

⁶⁴ Hasan Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (16-17. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, c. V, Ankara 1999, s. 50-53.

etme, evini fakirlere bağışlama ve köle azat etme gibi hayır işleriyle uğraşarak toplum içinde var olmuşlardı⁶⁵. Saray bürokrasisine mensup kadınlardan Sultan III. Ahmet'in kızı Zeynep Sultan, Gülhane Parkı karşısında bir sıbyan okulu yaptırarak okulda okuyan 40 öğrenciye maddi yardımlarda bulunmuştu. Benzer şekilde saraya mensup kadınların da hayır amaçlı okul, hastane, medrese yaptırdıkları bilinmekteydi. Bir başka örnek, Sultan II. Mahmud'u şehzadeligi döneminde kardeşinin suikastından kurtaran bir kadındı. Sonrasında bu kadın hazinedar ustalığına getirilen ve cesaretinden dolayı "Cevri Usta" denilen kimsedir. Cevri Usta'nın Sultanahmet karşısında yaptırdığı "Taş Mektep" denilen sıbyan okulu, 1859'da ilk kız rüşdiye okuluna dönüştürülmüştü⁶⁶.

Osmanlı toplumunda kadının eğitiminden, ilk olarak 16. yüzyıldan itibaren bahsedilmeye başlandı⁶⁷. Osmanlı toplum yapısı içerisinde kızlar eğitimlerini aile içinden almaktaydı. Bu eğitim ise, şifahî/sözlü kültür üzerineydi. Zaman içerisinde ahlakî içerikli kitaplar ve ilmihaller aile içi eğitimde kullanılmaya başlanmıştı. Bu kitaplardan Osmanlı toplumunda kadının eğitimine yönelik ipuçları bulunuyordu. Kınalızade Ali Efendi⁶⁸, 1564'te yazdığı eseri "Ahlak-ı Alâî" de kız çocuklarının sürekli korunup kollanması, yanlış bir iş yapmaması için tabiri yerindeyse sürekli "güdülmesi gerektiği" fikrini taşıyordu. Ona göre kadın, otokontrolünü gerçekleştiremeyecek, başkasının yönlendirilmesine muhtaç bir varlıktı. Kınalızade eserinde, "İlim öğrenmenin kadın-erkek her müslümana farz olduğu" hadisini de aktarmaktaydı. Ayrıca, İslam tarihinde âlim olan kadınlardan, hadis nakleden muhaddis kadınlardan da bahsetmekteydi⁶⁹.

Yine bu yüzyılda kız çocuklarının eğitimi sıbyan okulları çatısı altındaydı. Ders veren kadın hocalar, hâfize olup "Subha-i Sıbyan" ve "Tuhfe-i Vehbi" gibi dönemin klasikleşmiş kitaplarını okuyabilen ve okutabilen yaşlı kimselerdi. Kız sıbyan okullarının belli bir eğitim süresi yoktu. Verilen eğitim, kız çocukları

---

⁶⁵ Fariba Zarinebaf-shahr, "Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları", (çeviren Burcu Özdemir) *Türkler*, c. XIV, Ankara 2002. s. 18-21.

⁶⁶ Y.T. Erdem- H.Yiğit, (2010). *a.g.e.*, s. 65-70.

⁶⁷ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1932, s. 68-69.

⁶⁸ Kınalızade Ali Efendi (1510-1572) "Ahlâk-ı Alâî" adlı eseriyle tanınmıştır. Osmanlı âlimi, ahlakçısı, şairi ve devlet adamıdır. Fatih Sultan Mehmet veya Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kazaaskerlik yaptığına dair farklı rivayetler vardır. Kitabı Ahlâk-ı Alâî Türkçe yazılmış ahlak eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Hasan Aksoy, "Kınalızade Ali Efendi", *DİA*, Ankara 2002. c. XXV, s. 416-417.

⁶⁹ Ş. Aydın, (1999). *a.g.e.*, s. 223-224.

ergenliğe erişinceye kadardı. Okulu bitirmek için Kuran-ı Kerim'i en az bir kere bitirmek esastı. Erkek öğrenciler sıbyan okulundan sonra medreselerde eğitimlerine devam edebilirken, kızlar için böyle bir durum söz konusu değildi. Kızların akıbeti eve kapanmak ve evleneceği kimseyi bekleyerek kaderlerine boyun eğmektir⁷⁰. Kız çocuklarının okul hayatından sonraki eğitimi, evde ev işleri yapmak ve anne tarafından evlilik hayatına hazırlanmak şeklindeydi. Genel itibariyle, kızların Kuran okuyabilecek, namaz kılabilir, temel dini bilgileri öğrenecek kadar bir eğitim almaları yeterli görülüyordu⁷¹.

Kızların eğitimi konusunda bir kurumsal yapı olmamakla birlikte, bu alan tamamen başıboş bırakılmamıştı. Günümüzdeki gibi resmî ve formal bir eğitim-öğretim söz konusu değildi. Yukarıda izah edildiği üzere, Osmanlı bürokrasisine mensup kadınlar, kurdukları vakıflar aracılığıyla kızların eğitimiyle ilgilenmeye çalışmışlardır. Ayrıca mahalle aralarında bilgili, âlim kadınların kendi evlerinde veya müsait mekânlarda ders vermesi şeklinde bir eğitim yolu takip edilmekteydi. Buna istisna olarak E. Doğramacı, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ortalarında Mora'da Tripolitza kasabasında sadece kızlara mahsus bir okulun bulunduğunu arşiv belgeleriyle teyit etmektedir⁷². Bahsi geçen okul istisnai bir girişim olarak değerlendirilebilir. 1859'da resmî olarak ilk kız okullarının açılmasından önceki bir tarihe denk geldiği için önemlidir. İlk resmî kayıt olma özelliğinin yanı sıra, bir pilot uygulama olabileceği şeklinde de değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nde kızlar için 1859 tarihi öncesinde bir resmî eğitim kurumu bulunmamasının nedeni, toplumun bazı kesimlerince o döneme kadar kızların eğitiminin bir ihtiyaç olarak görülmemesiydi. Osmanlı bürokrat aileleri ise, kızlarına özel dersler aldirmek suretiyle kızların kendine özgü bir şekilde yetişmelerini sağlamaya çalışmışlardı⁷³.

Kızların eğitimi konusuyla ilgili en esaslı adımlar Tanzimat dönemi ile atılmaya başlayacaktır. 19. yüzyıldan itibaren vakıfların eğitim üzerindeki etkisi azaltılacak, eğitim hizmetleri Tanzimat bürokratlarınca kontrol altına alınmaya çalışılacaktır. Tanzimat döneminde kızlar için okul açma girişiminde bulunurken

⁷⁰ F. Unat, (1964). *a.g.e.*, s. 7-8.

⁷¹ Ş. Aydın, (1999). *a.g.e.*, s. 222.

⁷² Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara 2000, s. 18.

⁷³ S. Dulum, (2006). *a.g.e.*, s. 25.

tebaanın endişeleri de göz önünde bulundurulacaktır. Bunun nedeni, dini kaygılar sebebiyle ergenlik çağına gelmiş kız çocuklarının okula gönderilmemesidir. Osmanlı devlet idarecileri bu soruna, kızlar için müstakil okullar açarak çözüm bulma yoluna gidecektir. Bu kez de öğretmenlerin erkek olması, bu okullara Müslüman ailelerin rağbet etmesini engelleyecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ REFORMLARI VE EĞİTİM SİSTEMİ

2.1. Tanzimat Dönemi ve Genel Değerlendirmeler

Tanzimat, “düzene koyma” ve “nizam verme” anlamlarını içermektedir. 1718’den itibaren süregelen “batılılaşma/yenileşme” hareketlerinin en kapsamlısıdır⁷⁴. Mülki ve hukuki idareyi yeniden düzenleme manasındadır. Klasik Osmanlı tarihi yazıcılığında, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’nun 1839 yılında ilanı ile başladığı söylenen bu dönemin başlangıcı, gerçekte 1830’lu yıllardır. Sultan II. Mahmud, bu tarih itibarıyla Osmanlı merkez teşkilatını değiştirmeye başlamıştır. Sonrasında Meclis-i Vâlâ’yı açarak yapmayı düşündüğü ıslahatları yürürlüğe koymayı hedeflemiştir⁷⁵. Tanzimat dönemini, yalnızca 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan dönem olarak değerlendirmek yanlış olur. Sultan II. Mahmud döneminden 1876 Kanun-ı Esasi’ye kadar geçen döneme “*Erken Tanzimat dönemi*” de denir. Tanzimat dönemi, O. Ergin⁷⁶ ve Y. Akyüz⁷⁷’e göre 1876’da Kanun-ı Esasi ile sona ermektedir. B. Fortna⁷⁸’ya göre ise, dönemin asıl uygulama safhası II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Tanzimat düşüncesi, uygulama safhasına geçtiği için Sultan II. Abdülhamit dönemi, “*Geç Tanzimat dönemi*” olarak ifade edilmektedir.

Tanzimat, hem Osmanlı coğrafyasında yaşayan Hristiyan ve Müslümanların arasındaki ilişkilerde önemli bir aşama, hem de Osmanlı’nın batı ile iletişiminin

⁷⁴ Cevat Eren, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, c. XI, İstanbul 1970, s. 710.

⁷⁵ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *DİA*, c. XL, Ankara 2011, s. 1.

⁷⁶ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 839.

⁷⁷ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 223.

⁷⁸ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun*, İstanbul 2005, s. 152-154.

yoğunlaştığı bir süreçtir⁷⁹. Tanzimat, Osmanlı'yı Avrupa'ya yaklaştıracak bir reform hareketi olarak düşünülmüştür. Sarsılan devleti ve siyasi birliğin dayandığı temelleri güçlendirme zorunluluğundan ortaya çıkmıştır⁸⁰. Tanzimat ayrıca, geçmiş dönemlerdeki ıslahatların gerçekleşmesinin garantisiydi. Tanzimat yenileşme ve batıya yaklaştırma sürecinin ortaya çıkardığı bir gerekliliktir⁸¹. Tanzimat, III. Selim döneminden itibaren başlayan merkezileştirme ve kanunlaştırma hareketi sürecinin devamıydı.

H. İnalçık, Tanzimat Fermanı'nı devlet yönetimindeki yenileşmenin gerçek başlangıcı ve temeli olarak nitelendirmektedir. Sultanın mutlak otoritesini vasıta ederek bürokrasinin işe el koymasındadır. Ferman, merkezi devleti ve batı taraftarı yöneticilerin ideallerini simgeler⁸². 3 Kasım 1839'da Gülhane'de ilan edilen Tanzimat Fermanı; saray, ulema ve bürokrasinin destekleriyle çıkartılmış bir fermanıdır. Sadece Mustafa Reşit Paşa'ya atfedilmesi yanlıştır. 150 yıldan beri dinin hükümlerine uyulmadığı için ülkenin geri kalmasından başlanarak meseleye girilmektedir. Çıkarılacak kanunlar can güvenliği, mal ve namus güvenliği, vergilerin düzene konulması, askere alım ve ayrılma şartlarını içermektedir. Ayrıca fermana göre, kimse yargılanmadan cezalandırılmayacaktı. Müslüman ve gayrimüslimlere eşitlik tanınması öngörülmüştü. “Gayrimüslimlere Eşitlik” ifadesi fermanın sonradan daha sık vurgulanacaktır. Bu söylem bir “Osmanlı milleti” teşekkül ettirme gayretinin başlangıcıydı.

Tanzimat Fermanı, valilere bir genelge yayınlanarak duyurulmuştu. Ayrıca Fermanın tam metni Takvim-i Vekâyi'de yayımlanarak ilan edildi. Gelebilecek tepkiler öngörülmediği ve tepkilere hazırlıklı olunamadığı için yapılacak ıslahatlar merkeze yakın, denetimi kolay görülen Edirne, Bursa, İzmir, Ankara, Aydın, Konya ve Sivas gibi merkezlerde yürürlüğe konuldu. İstisnai olarak merkezden uzak Mısır'da da uygulamaya geçildi. Sultan Abdülmecit reformların uygulanmasını yerinde görüp inceleyip şikâyetleri almak amacıyla, 1844'te İzmit, Bursa, Çanakkale ve Adalar'ı kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Tanzimat bürokratları, halkın

⁷⁹ Halil İnalçık, “Tanzimat”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 13-14.

⁸⁰ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, İstanbul 1999, s. 32-33.

⁸¹ Edouard P. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul 1999, s. 13.

⁸² Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat*, Ankara 2006, s. 83.

fermana tepkisini önceden ölçme fırsatı bulamamıştır⁸³. Tanzimat ıslahatlarını uygulamak maksadıyla ülkenin her tarafına gönderilen memurlar bunda muvaffak olamadıkları gibi, halkın tepkisine de neden oldular. Gerçekte, görev alan memurlardan bazıları eski sistemde halka zulmeden kimselerdi. Tanzimat iyileştirmeleri halktan adaletli bir şekilde vergi alınmasını, angaryanın kaldırılmasını getirmişti. Fakat vergilerin artmasına dair şikâyetler artınca, hükûmet Anadolu ve Rumeli'ye müfettişler görevlendirdi. Bu sırada Anadolu ve Rumeli'de halk hareketleri başlamıştı. Bu hareketlilik Tanzimat ıslahatlarına karşı muhalefet niteliğindedir. Hareketliliğe menfaatlerini kaybeden yereldeki yöneticiler de öncülük ettiler. Anadolu'da çıkan hareket ve isyanlar kısa sürede bastırıldı. Tanzimat ıslahatlarına karşı Rumeli'de çıkan isyanların ise bastırılmasına rağmen etkileri uzun yıllar devam etti. Çünkü etnik ve dini kimlikleri nedeniyle Balkan milletleri için yapılan yabancı devletlerin müdahalelerinin önüne geçilemedi. Bununla birlikte 1841'de Niş'te çıkan isyan, Bulgar halkı içinde isyan ruhu ve bağımsızlık fikrinin gelişmesine sebep oldu⁸⁴. Bu nedenle Osmanlı bürokratları uygulamada sıkıntı yaşamamak için İstanbul'a yakın ve merkezî otoritenin güçlü olduğu vilayetleri tercih etmişlerdi.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Tanzimat hareketi, dönemin batılı devletlerinin yönetim sistemleri örnek alınarak şekillendirilmiştir. Tanzimat dönemi siyasetinin temelini, kanunlarda eşitlik prensibi teşkil edecektir. Tanzimatçılara göre bu eşitlik prensibi, tebaanın kaynaşmasını temin ederek devletin devamını sağlayacaktır. Bu maksatla 1858'de valilere bütün tebaaya eşit davranma talimatı verilirken, 1864'te idari meclisler için gayrimüslimlere seçilme hakkı tanınmıştır. Mustafa Reşit Paşa, ferman ile Osmanlı bürokrasisinin görüşlerini ifade ederken sultanın yetki ve otoritesini bürokrasiye aktarma düşüncesindeydi. Paşa, devlet otoritesini kullanarak ıslahatların uygulanmasını kolaylaştıracağını düşünüyordu. Böylece Tanzimat dönemi, bir bürokrasi dönemi haline gelecektir. Tanzimatçılar, ıslahatları uygulayabilmek için "merkeziyetçi bir yönetim ve bürokrasi" oluşturmuşlardı⁸⁵. Osmanlı bürokrasisi merkeziyetçiliği; bürokratik işlemleri şubelere bölerek, memurları maaşa bağlayarak, gelir ve giderleri kontrol altına alarak

⁸³ A. Akyıldız, (2011). *a.g.e.*, s. 2-5.

⁸⁴ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul 2002, s. 11-14.

⁸⁵ H. İnalçık, (2006). *a.g.e.*, s. 93-94.

sağlamaya çalışmıştı⁸⁶. Merkezîyetçilik ve bürokrasi, dönemin genel karakteristiği olarak gittikçe gelişme eğilimi gösterecekti. Bu noktada, Sultan II. Mahmud döneminden başlayarak Avrupa başkentlerine elçiler gönderilmiş, Reisülküttaplık Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüş, Tercüme Odası'na Fransızca bilen personel alınarak Avrupalı bürokratlarla ilişki kurulmaya çalışılmıştı. Bu vesileyle hem kurumsallaşma gerçekleştirilmeye çalışılmış, hem de diplomasi aracılığıyla Avrupalı devletlerin desteği alınmak istenmişti. Bu yol ve yöntemler, devletin bekası ve ıslahatların devamı için bir araç olarak görülmüştü⁸⁷. Tanzimat hareketi, halkın içinden çıkma bir reform hareketi değil, mutlak monarşilerde görüldüğü üzere devletten halka, yukarıdan aşağı yapılan bir reform hareketiydi. Tanzimat'ın öncü bürokratları, meslekleri ve dünya görüşleri itibariyle farklı insanlardı⁸⁸. Genel olarak Babîali Tercüme Odası'ndan yetişmişlerdi. Dönemin devlet adamı, ülkenin gerçekleri ve dış güçlerin yorumları arasında sıkışmıştı. Kendi kendini yetiştiren, eleştirel, yeniliğe açık insan tipi⁸⁹.

Tanzimat'a devletin en üst yöneticisi olan sultan açısından bakıldığında ise fermanla sultan kendi yetkilerini sınırlandırmıştır. Y. Abadan'a göre, fermanla sayılan şartların arkasında dış devletlerin ve onların elçilerinin kontrolcü olması, bu hareketin daha çok dış etkilerle ortaya çıktığının göstergesidir⁹⁰. Osmanlı devlet idarecileri için sultanın çıkarttığı kanunların dine aykırı olmaması ve Müslümanların faydasına olması gerekiyordu. Fermanla, kanunların dinî kurallara uygun olduğu ifade edilerek geniş halk kitlelerini ikna etmek istenmiştir. Tanzimat ile devletin güçlenmesi, ülkenin kalkınması hedefleniyordu. Bu noktadan Tanzimat'ın uygulayıcıları batılı kanunları alma ve uygulama konusunda tereddüt göstermedi. Gerçekte ise Tanzimat, iç ve dış baskılar sonucu bir gereklilik olarak uygulamaya geçirilmiştir⁹¹. Tanzimatçıların yaptıkları dine aykırı değildi. Zaten Osmanlı klasik döneminde başka dinlere saygı esastı. Devlet, varlığını bu sayede devam ettirebilmişti. Dolayısıyla asıl mesele, henüz toplumun düşünce ve fikri altyapısının bu gelişmeler için hazırlıklı olmamasıydı.

---

⁸⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2012, s. 143.

⁸⁷ Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 207.

⁸⁸ İ. Ortaylı, (2012). *a.g.e.*, s. 261-262.

⁸⁹ İ. Ortaylı, (2012). *a.g.e.*, s. 273-278.

⁹⁰ Y. Abadan, (1999). *a.g.e.*, s. 42-45.

⁹¹ H. İnalçık, (2006). *a.g.e.*, s. 95-99.

Tanzimat'ın hâkim düşüncesi, Osmanlı içindeki farklı milletlerin eşitliğini sağlamaktı. Sultan II. Mahmud, ulemaya sadece mezhep işlerine karışmalarına izin vermiş, kendisini ise “zıllullahi-fil arz” (Allahın Yeryüzündeki Gölgesi) sıfatıyla vasıflandırarak dinî açıdan da liderliğini göstermişti. Dolayısıyla, Osmanlı'da din ve dünya işlerinin birbirinden ayrıldığına dair bir işaret yoktu⁹². Osmanlı Devleti'nde hâkim unsur Müslümanlardı, diğer unsurlar “Osmanlılık” çatısı altında birleştirilmeye çalışılıyordu.

2.2. Tanzimatın Osmanlı Eğitim Sistemine Etkisi

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili bir madde olmamasına rağmen, Tanzimat bürokratları değişimin, dönüşümün eğitim sayesinde olacağını fark edip, gelecek dönemlere öncülük edecek yenileşme adımlarını attılar.

2.2.1. Eğitimde Kurumlaşma ve Yeni Anlayışlar

Tanzimat bürokratlarının en büyük başarılarından biri eğitim alanındadır. Tanzimatçılar, okullar üzerinde uzun soluklu bir çaba harcayarak elit bir kesim yetiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti için artık geri dönüş yoktur, tek yol vardır o da yenileşmektir⁹³. Erken dönem Osmanlı klasik eğitimini temsil eden medrese yenileşmeyi kabul etmediğinden, medreseyi dışarıda bırakan bir Maârif (eğitim) sistemi kurmaya girişilmiştir⁹⁴. 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia⁹⁵ açılmak suretiyle eğitim işleri medresenin kontrolünden çıkarılmaya çalışılmıştır. Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın 1838 tarihli lâyihasının Darü'ş-Şûrâ-yı Bâbîali⁹⁶ ile Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye⁹⁷'de incelenip sultana arz edilmesi, Osmanlı Maârif hayatı için önemli bir gelişmedir. Bu layiha ile hemen sonuç alınamamış olursa dahi, devletin

⁹² Y. Abadan, (1999). *a.g.e.*, s. 48-50.

⁹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993, s. 126-127.

⁹⁴ Ömer Faruk Yelkenci, *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*, İstanbul 2010, s. 90.

⁹⁵ Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Sultan II. Mahmud zamanında eğitimdeki iyileştirmelere ve açılacak okullara karar veren kuruldur. 1839'da aynı isimli bir layiha yayınlanarak programı ortaya konulmuştur. Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985, s. 84.

⁹⁶ 1838'de Mabeyn de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Babîali de Dar'üş-Şûrâ-yı Babîali olmak üzere iki danışma komisyonu kurulmuştur. Daha sonra Şeyhülislam, Serasker, Dâhiliye Nazırı, Hariciye Nazırı, Maliye Nazırı ve Kaptan Paşa ile bahsi geçen her iki komisyonun başkanlarından oluşturulan bir sürekli komisyon oluşturulmuştur. Tayyib Gökbilgin, “*Babîali*”, İA, c. II, Eskişehir 1997, s. 176.

⁹⁷ Meclis-i Vala-ı Ahkâm-ı Adliye, 1837'de kurulmuştur. Günümüzde Danıştay ve Yargıtay'ın görevini üstelenmiştir. Yenileşmeye dair her türlü yasa bu kurulda hazırlanmaktaydı. 1861'de bu meclis üçe ayrılmış, yasama, yürütme ve yönetim işleri ayrı kurullara devredilmiştir. Bu meclis, Tanzimat'ın getirdiği en büyük meclis sayılmaktadır. N. Sakaoğlu, (1985). *a.g.e.*, s. 84.

eğitimle yakından ilgilenmeye başladığının bir göstergesidir. 1838’de kurulan Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti ile geleneksel Osmanlı eğitim-öğretim sisteminde bir gedik açılmıştır. Bu gedik gittikçe büyüyecek ileride eğitimde büyük bir ayrışmaya neden olacaktır. Ayrışma Cumhuriyet’e kadar devam edecek olan klâsik Osmanlı eğitim sistemi ile yeni eğitim anlayışı şeklinde görülecektir. Osmanlı Hükümeti, bir yandan ilköğretimde eski usûl denilen sıbyan okullarını devam ettirirken, öte yandan din derslerinin ağırlığının azaltıldığı yeni bir eğitim anlayışı tasarlamaktadır⁹⁸. Fakat nezaretin başına ulemadan birinin atanması gösteriyor ki, eğitim üzerinde medresenin etkisi azaltılamamıştır. Dolayısıyla, N. Berkes’e göre bu hususta başarılı olunamamıştır⁹⁹. Tanzimat ile eğitim alanında kısa vadede değişiklik ve yenileşmelere gidilememiştir. Bunun nedeni, muhafazakâr kesim ile doğrudan karşı karşıya gelmemek ve öncelikli olarak siyasî meselelere odaklanmak gerekliliğinden kaynaklanmıştır¹⁰⁰. Neticede, Osmanlı bürokratları yenileşmenin gereğine inanmışlardı. Bu değişim ve dönüşümü zamana yayarak yapmayı tercih etmişlerdi. Döneme ayak uyduramayan kurumları kaldırmak yerine, bunların yanına yenilerini kurarak değişim ihtiyacının görülmesini sağlamaya çalıştılar.

1845’te Babıâli’de yapılan bir toplantıda ülkede fen ve sanat öğretimine mahsus okulların açılması Maârifte öncelikli olarak sayılmıştır¹⁰¹. 1845’te yayımlanan bir Hatt-ı Hümayun ve 1847’de çıkartılan bir Talimatnâme ile eğitim-öğretimde iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan reformlar, malî imkânsızlıklar ve yenileşmeye yatkın hoca eksikliğinden dolayı istenilen sonuca ulaşamamıştır¹⁰². 1846’da Meclis-i Maârif-i Umûmiye’nin kurulmasıyla önceleri Şeyhülislamın kontrolündeki eğitim-öğretim işleri, hükümetin kontrolüne geçirilmiştir. 1857’de Maârif-i Umûmiye Nezareti’nin kurulması ile Osmanlı hükümetinde eğitim-öğretim işleri nezaret seviyesinde temsil edilmeye başlanacaktır¹⁰³. Çalışmaların en temel hedefi, eğitim-öğretim faaliyetlerini medrese etkisinden ve medresenin yetiştirdiği ulemanın etkisinden kurtarmaktır.

⁹⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 3-7.

⁹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, s. 107.

¹⁰⁰ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁰¹ E. P. Engelhardt, (1999). *a.g.e.*, s. 72.

¹⁰² B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 60-62.

¹⁰³ A. Akyıldız, (2011). *a.g.e.*, s. 5-6.

Tanzimat döneminde eğitim alanında bir başka yenilik ise tebaanın (halkın) eğitiminin, devletin görevi sayılmasıdır. Bu dönemde ilk kez sivil okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okullar, 11 Şubat 1839 tarihli irade ile açılan “*Mekteb-i Maârif-i Adliye*” ve “*Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*” dir. Bahsi geçen okullar rüşdiye seviyesindedir. Nisan 1847 tarihli talimat ile zorunlu eğitim rüşdiye okulu seviyesine yükseltilmiştir. Bunda sıbyan okullarının yeterli eğitim veremediği düşüncesi etkili olmuştur¹⁰⁴. Tanzimat ile okulların sadece İstanbul için değil, taşra için de gerekli olduğu düşüncesi gündeme gelmiştir. Öncelik askerî okullara verildiği için sivil okullar, sonradan okula dönüştürülen binalarda eğitim vermek zorunda kalmıştır¹⁰⁵. 1845’te Meclis-i Maârif-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi) ve ardından 1846’da Meclis-i Maârifin açılması ile eğitimin modernize edilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bu meclis, Meclis-i Vala’ya kurulduktan bir yıl sonra eğitim ile ilgili yapılması gerekenleri içeren bir rapor sunmuştur. Raporda Darülfünûn açılması, Darülfünûn açıldıktan sonra okutulacak kitapları hazırlamak için “*Encümen-i Dâniş*” isminde bir kurul oluşturulması tavsiye edilmekteydi. Kurulun görevleri, Darülfünûn için eser telif etmek, Arapça, Farsça, Batı dillerinden eser tercüme etmek, fen ve sanata dair kitaplar tercüme etmek ile Türk dilinin ilerlemesine yardım etmektir. Kurula üye seçimi ve üye sayısının nasıl olacağına dair bir Nizamnâme yayımlandıktan sonra 1851’de *Encümen-i Dâniş*¹⁰⁶ açılmıştır. Devlet salnamelerindeki bilgilerden 1862-1863’te kurulun kapandığı anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Meclis-i Maârifin yürütücüsü statüsündeki bir müdürlük olan Mekâtib-i Umûmiye Nezareti’nin nazır yardımcılığına Kemal Efendi’nin¹⁰⁸ getirilmesi, Osmanlı eğitim

¹⁰⁴ Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara 1978, s. 80-84.

¹⁰⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003, s. 69.

¹⁰⁶ Encümen-i Daniş, Darülfünun açılma çalışmaları sonuçsuz kaldığı için bilimsel araştırma ve çalışmaları teşvik etmek amacıyla kurulan Osmanlı Bilim Akademisidir. Kuruluşunun bir başka gerekçesi ise Darülfünuna program ve ders kitabı hazırlamaktır. Beklenen sonuçlar alınmadığı için 1862’de kapatılmıştır. N. Sakaoğlu, (1985). *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰⁷ Fatih Arslan, “Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. VI, S. XI, 2009. s. 427-432.

¹⁰⁸ Kemal Efendi, 31 Aralık 1846’da kurulan Mekâtib-i Umumiye Nezareti nazır yardımcılığı görevini yapmış, bir yıl sonra 26 Aralık 1847’de nazırlığa yükseltilmiştir. Fakat nezaretin statüsü müdürlük seviyesine indirilmiştir. Kemal Efendi’nin müdürlüğün başına getirilmesiyle rüşdiye okulları geliştirilmeye başlanmıştır. Yeni usul eğitim hususunda gayret göstermiştir. Davud Paşa Rüşdiye Okulu’nda onun gayretleriyle öğrenciler birkaç ayda üç-dört yıllık bilgi edinmiştir. Bizzat öğretmenlik de yapmış okulda okutulan Farsça kitabını kendisi yazmıştır. Okuldaki öğrenciler altı aylık eğitimden sonra girdikleri sınavlardan üstün başarı gösterince 11 Temmuz 1848’de Kemal Efendi Babiali tarafından ödüllendirilmiş ve müdürlük statüsü yeniden nezarete yükseltilmiştir. Avrupa’da eğitimde uygulanan yeni uygulamaları yerinde görmek için 1850’de Avrupa’nın önemli merkezlerine çıktığı seyahat sonrası Türkçe basılmış harita ve küreleri getirerek özellikle rüşdiye okullarında

sistemi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kemal Efendi'nin, eğitimde attığı adımlardan en önemlisi, 1848'de rüşdiyeler için erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimîn'in (Erkek Öğretmen Okulu) açılmasıdır. Nezareti yeniden teşkilatlandıran Kemal Efendi, yetişmiş üst düzey kadrosu olmadığı için netice alamamıştı¹⁰⁹.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti, 17 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin kuruluşuyla, eğitim-öğretim işlerini artık kurumsal açıdan ele almaya başlamıştır. 3 Mart 1861 tarihli “*Maârif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad*” isimli yönerge ile Maârif Nezareti, eğitim-öğretim kademelerini ve eğitim sistemini düzenlemeye çalışmıştır¹¹⁰. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilânı ile başlatılan değişim arzusu, kurumsal açıdan ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmiştir¹¹¹. Nezaretin kuruluşuna kadar okullarda sadece dinî eğitim verilmesi yadırganmaz iken, 1860'tan itibaren okullarda verilen eğitimin yetersiz olduğu görülmeye başlanmıştır¹¹². Tanzimat döneminde, Avrupa etkisi ile yapılmaya çalışılan yenileştirmelerin başarıya ulaşabilmesi için eğitim politikası öncelikle ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti, ülkeyi bir bütün olarak kabul etmiş, “*Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*” olarak isimlendirilen bir genel eğitim yönetmeliği uygulamaya geçirilmiştir¹¹³. Devlet, Nizamnâme gereği okullaşma çabasını arttırmıştır. Nizamnâmeyle, hukukî ve teknik açıdan ülkede eğitim-öğretim faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır¹¹⁴. Buna göre, eğitim öğretim faaliyetleri bir devlet hizmeti olarak düşünülmüş, Saffet Paşa'nın gayretleriyle eğitim sistemi yeniden organize edilmiştir¹¹⁵. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Türk eğitim tarihinde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin başlangıcı sayılır. Bu çalışma, yalnızca eğitimde bir iyileştirme ve yenileştirme değil, aynı zamanda çağa uyma ve yenileşmeyi belli bir standarda bağlama işiydi¹¹⁶. Nizamnâme hazırlanırken Fransız

---

kullanılmasını sağlamıştır. Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, c. XV, Ankara 2002, s. 50-52.

¹⁰⁹ Selçuk Akşin Somel, “*Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839–1908)*”, İstanbul 2010, s. 64-66.

¹¹⁰ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 16-17.

¹¹¹ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 29.

¹¹² S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 20-22.

¹¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara 1988, s. 375-376.

¹¹⁴ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 121-123.

¹¹⁵ Sadreddin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul 1999. s. 449.

¹¹⁶ İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Konya 2005, s. 33.

eğitimci ve yenilikçisi Victor Duruy'un¹¹⁷ görüşlerinden etkilenilmiştir. Bu bakımdan Nizamnâmede, Tanzimat döneminin genelinde görüldüğü gibi Fransız etkisi görülür¹¹⁸. Nizamnâmenin maddelerine¹¹⁹ bakıldığında ise özetle, her köy ve mahallede sıbyan okulları açılacaktır. 7-11 yaş erkek çocukları ile 6-10 yaş kızlar bu okullara alınacaktır. İlköğretim zorunlu olacak, çocuğunu okula göndermeyene para cezası uygulanacaktır. Sıbyan okullarının üstü rüşdiyeler, onun üstü de idadiler olmuştur¹²⁰. 500 hanesi olan Müslüman kasabalarda İslam rüşdiyesi, 500 hanesi Hristiyan olan kasabalarda Hristiyan rüşdiyesi açılacaktı. Rüşdiyelerin masrafları Maârif idarelerince karşılanacaktı. Ayrıca okul binaları meclis-i Maârifin verdiği plâna uygun olarak yapılacaktı. Öğretim süresi dört yıldı. Ders olarak, Din, Osmanlıca, İmla ve Yazı, Yeni Usûl Arapça ve Farsça, Defter Tutma, Hat, Hesap İlmi (Matematik), Mebâdi-i Hendese (Geometri Başlangıcı), Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya ile ticaretin yoğun olduğu yerlerde Fransızca okutulacaktı¹²¹. Yine Nizamnâme ile Osmanlı eğitim sistemi içerisinde merkeziyetçi bir teşkilât kurulmuştur. İstanbul'da eğitim-öğretimin kademelendirilmesi, vilayet merkezlerinde Maârif meclisleri ile Maârif müdürlüklerinin kurulması, Maârif Nezareti'ni işlevsel bir bakanlık haline getirmek adına yapılan girişimlerdi¹²². Eğitim sisteminin organize edilme süreci I. Meşrutiyete kadar devam edecektir. 23 Aralık 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 14. maddesi ile ilk kez ilköğretim kanunen zorunlu kılınmış, ilerlemenin ancak "*ulûm ve Maârif*" kuvvetiyle olabileceği düşüncesi dile getirilmiştir. Günümüz eğitim sisteminin temelleri de bu dönemde atılmıştı¹²³.

Maârif Sistemi, merkezde Maârif Nezareti, vilayetlerde nezarete bağlı Maârif Müdürlükleri, Maârif Müdürlüklerine bağlı olan Maârif Meclisleri ile bunlara bağlı okullardan oluşmaktaydı. Okulları kontrol altında tutmak için sistemin sigortası

¹¹⁷ Victor Duruy, (1811-1894) Fransız devlet adamı ve Eğitim bakanıdır. İlk olarak mecburi ve ücretsiz eğitimi başlatmış bir yenilikçidir. İmparator III. Napolyon'un desteğini alamadığı için başarılı olamamıştır. Victor Duruy, *Ana Britannica*, c. VII, İstanbul 1986, s. 548.

¹¹⁸ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 77-81.

¹¹⁹ Nizamnâmenin maddeleri, 3-14. maddeler sıbyan okulları, 15-16. maddeler kız sıbyan okulları, 17-25. maddeler rüşdiyeler, 26-32. maddeler kız rüşdiyeleri, 33-40. maddeler idadiler, 42-49. maddeler sultaniler hakkındadır. Yüksekokullar bölümünde 50-67. maddeler Darülmüalliminlerin, 68-77. maddeler Darülmüallimâtıların, 78-127. maddeler Darülfünunların, 128-130. maddeler özel okulların işleyişi anlatılmıştır. Heyet-i Umumiye-i İdare-i Maarif bölümünde; 131-136. maddeler Maarif idaresi, 137-198. maddeler maarif yönetimi ile ilgili konulardır. *Düstur*, c. II, 1289 Matbaa-i Amire İstanbul, s.184-219.

¹²⁰ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 146-149.

¹²¹ M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 52-53.

¹²² Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997, s. 113.

¹²³ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 28-30.

olarak “teftiş” uygulaması getirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk kez 1838’de eğitim hakkındaki raporlarda teftiş sistemine değinilmiştir. 1846’da ise Mekâtib-i Umûmiye Nezareti bünyesinde sadece İstanbul’daki okulların teftişi için iki memur kadrosuna yer verilmiştir. 1869 Nizamnâmesi ile teftiş işi nezaretin kanuni görevleri arasında sayılmıştır. Sonrasında Maârif Meclisi bünyesinde Anadolu ve Rumeli olarak iki teftiş memurluğu kurulmuştur¹²⁴. 1880’den sonra ise taşrada tüm okulları teftiş etmek amacıyla bir müfettiş, merkezde okul türlerine göre ayrı ayrı müfettişler görevlendirilmiştir. Hicri 1305 (1887-1888) tarihli devlet salnamesinden anlaşıldığı üzere, bu tarihte müfettişlik eğitim-öğretim dairelerinden ayrı tutularak, “*Memurin-i Teftişiye*” adıyla ayrı bir daireye alınmıştır. Dönemin eğitim sistemi içerisinde yeni okulların yaygın olmaması ve yetişmiş müfettiş eksikliği gibi nedenlerle teftiş hizmetleri geri plana itilmiştir¹²⁵. Osmanlı Devleti’nde teftiş ve kontrol, sistemin işleyebilmesi adına önemli bir esastır. Kontrolü, devlet başka vesilelerle (hafiye teşkilatı, yerel yöneticiler, halk...vb.) yaptığı için belki de çok ihtiyaç duyulmamıştır. Bu nedenle işleyen bir mekanizma olarak değil, gerek görüldüğünde kullanılan bir araç olarak kalacaktır¹²⁶.

1869 Nizamnâmesiyle eğitim sisteminin kurumsallaşmasının önemli bir ayağı olan “*Vilayet Maârif İdareleri*” de düzenlenmeye çalışıldı. Vilayet Maârif İdaresi, Maârif müdürü, Maârif kâtibi, muhasebeci ve sandık eminden oluşmaktaydı¹²⁷. Kâğıt üzerinde gerçekleşen Vilayet Maârif Müdürlüklerinin kurulması, gerçekte hemen uygulamaya geçirilemedi. Malî yönden büyük buhran yaşayan bir devletin eğitim-öğretim konusunda ısrarla yatırımlara girişmesi ise dikkat çekiciydi. Vilayet Maârif Meclislerinin taşrada kurulması, ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde mümkün oldu. Bu dönemde, sancak ve kaza merkezlerinde Maârif meclisleri açıldı. Maârif Meclisleri, okullara daha çok arsa bulma, bina inşası ve malî konularda yardımcı oldu. Bu meclisler sayesinde devlet, halkın eğitimle ilgili yatırımlara ortak olmasını sağlamış, tebaanın eğitime ilgisini arttırmaya çalışmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, vilayet ve sancak merkezlerinin tümünde, kazaların ise çoğunda

¹²⁴ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 48-51.

¹²⁵ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 51-56.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (bundan sonra kısaca OTAM), S. 26, Ankara 2009, s. 55-93.

¹²⁷ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 41.

Maârif meclisi bulunmaktaydı¹²⁸. Vilayet Meclisleri Nizamnâmenin uygulanmasında en etkin kurumlardı. Eğitimi iyileştirmek ve yenileştirmek için tedbirler alınsa da açılan okullar yönetim ve denetimden uzak kalmıştı. Böylece taşrada modern eğitimi yaygınlaştırma çabasından beklenen sonuçlar alınamadı¹²⁹. Fakat bu vesile ile hükümet, ülkenin en uzak noktalarına kadar otoritesini ulaştırabilme imkânı buldu. Taşra ile iletişim koparılmayıp, merkez ile taşra arasında bilgi akışının sürekliliği sağlandı. Osmanlı Devleti, eğitim-öğretim işlerini tamamen yerel yönetimlere bırakmamakla, otoritesini devam ettirmeyi hedeflemişti. Devletin onay vermediği kimselerin Maârif meclislerine girememesi, bu düşüncenin bir sonucuydu.

Vilayet Maârif Meclisi, Maârif Nezaretinin vilayetlerdeki en üst yürütme ve yönetim organıydı. Nezaret kararlarının uygulanması ve yerele ulaştırılmasına aracılık etmekteydi. Bununla hedeflenen, vilayetlerde devlet okullarının yaygınlaştırılması, gayrimüslim okullarının kontrol altında tutulmasıydı. Kaynak sıkıntısına rağmen Maârif meclislerinin sayıları hızla arttı. Bu meclislerin başına genellikle mülkiye mezunları, kısmen de yerel halkın onaylayacağı kimseler getirilmiştir¹³⁰. Maddî sıkıntılara rağmen bu meclislerin sayılarının arttırılması devletin otoriteyi sağlayabilmek adına kurumsallaşma çabasının göstergesidir.

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi¹³¹ ile Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki politikalarını yönlendiren kurum olan Meclîs-i Kebîr-i Maârif açılmıştır. Kurum, günümüzdeki Talim ve Terbiye kurulunun işlevini görmekteydi. Okullarda okutulacak kitapların seçimi, kitap basımı, kitap yazarlara verilecek ödüllerin belirlenmesi, okul derslerinin belirlenmesi, eğitim-öğretime dair kararların alınması söz konusu meclisin göreviydi. Ayrıca, eğitim bütçesinin düzenlenmesine, öğretmenlerin atama ve sınavlarının yapılmasına karar vermekteydi. Maârif müdürleri, yüksekokulların (Darümuallimîn, Darümuallimât ve Darülfünûn) öğretmenleri ile müdürlerinin atanması ve görevden alınması yine bu meclisin sorumluluğundaydı. Bir başka görevi ise Avrupa'daki basın ve yayını takip etmektir.

---

¹²⁸ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 44-48.

¹²⁹ İ. Halis, (2005). *a.g.e.*, s. 47-50.

¹³⁰ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 132-136.

¹³¹ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmenin tam metni için Düstur c. II, 1289 İstanbul Matbaa-i Amire s. 184-226.

Nizamnâmeyle standardı olmayan öğretmen maaşlarında düzenlemeler yapıldı. Buna göre, Muallim-i evvel/ula (baş/ilk öğretmen) 800 kuruş, muallim-i sani (ikinci öğretmen) 500 kuruş, mubassır (gözetmen) 250 kuruş, bevvâb (kapıcı) 150 kuruş alacaktı. İ. Halis'e göre öğretmenlik, Osmanlı Devleti'nde orta düzey bir memurluktu. İdadî müdürleri ile Maârif müdürlüklerindeki memurlar öğretmenden daha yüksek maaş almaktaydı. Öğretmenlerin aldığı maaş diğer devlet memurlarına göre ise düşüktü¹³². Nizamnâmeyle devlet, öğretmene maaş vererek eğitim-öğretimi ilk kez maaşlı bir devlet hizmeti olarak tanımlamıştı. Bu sayede eğitim-öğretim faaliyetleri tamamen devlet kontrolü altına alınmaya çalışılmıştı. Öğretmen yetiştirme problemi ise, Darülmua'llimîn ve Darülmua'llimât okulları açılmak suretiyle çözülmeye çalışıldı¹³³. Devlet öğretmen yetiştirme sorununun varlığını görmüş, sorunu çözmek ve eğitimi iyileştirebilmek için bir altyapı kurma işine girişmişti.

2.2.2. Sıbyan-İbtidai Okulları

Tanzimat dönemi eğitim sisteminde bir başka yenilik, “*Usûl-i cedîd*” denilen okullardır. “*Usûl-i cedîd*”, tabiri eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerindeki yenileşmeyle birlikte daha çok ilköğretimdeki gelişmeleri ifade etmektedir. Yeni usul, öğretim yöntem ve tekniklerinin kolaylaştırılmasıyla çocukların uzun süreli beklemesine gerek kalmadan süratle bilgi ve olgunluk kazanmaları yöntemidir¹³⁴. Bir başka ifadeyle yeni yöntem, ders araç gereçlerinin yenileştirilerek, öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini terk etmesi; yeni öğretim yöntem ve tekniklerini uygulamasıdır¹³⁵. 1847 tarihli talimat ile eğitim-öğretimde yeni yöntemin uygulanmasına dair değişiklik yapılmıştır. Gerçekte ise uygulamaya geçilebilmesi için yirmi yıl geçmesi gerekmiştir¹³⁶. Yeni yöntemle eğitim veren ilk eğitim kurumu, pilot uygulama şeklinde 1289 (1872-1873)'da İstanbul'da Nuruosmaniye Camii bahçesinde açılmıştır¹³⁷.

Bu yöntemle eğitim yapan iptidaî okulları, sıbyan okullarının yanı sıra açılmış, yeni okullar açılırken eskiye dokunulmamıştır. Uygulama ile ulema sınıfının

¹³² S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 206-209.

¹³³ Tayyip Duman, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme*, Ankara 1991, s. 16.

¹³⁴ Ö. F. Yelkenci, (2010). *a.g.e.*, s. 166.

¹³⁵ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1993, s. 180.

¹³⁶ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 182.

¹³⁷ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 467.

tepkisini çekmemek hedeflenmiştir. Sistem, Selim Sabit Efendi¹³⁸ öncülüğünde ilk kez İstanbul'daki 360 sıbyan okulu içerisinde 12'sinde uygulanmıştır¹³⁹. Selim Sabit Efendi'nin "*Rehnüma-i Muallimîn*" (Öğretmenler İçin Rehber) isimli eseri, 1870'ten itibaren rüşdiyelerde rehber kitap olarak kabul edilmiştir. Sabit Efendi, kitabında usûl-i infirâdiye, usûl-i içtimâiye ve usûl-i mütekâbile adıyla üç farklı eğitim yönteminden bahsetmektedir. Ayrıca kurumsal manada bir okulun nasıl olması gerektiği hakkında bir şema çıkarmaktadır. Falaka cezasına karşı olup, sırasıyla ihtar, tekdir, diğerlerinden ayrı oturtma, ek ödev verme, teneffüs ve yemek aralarında sınıfta bekletme ile okuldan kısa süreli uzaklaştırma gibi cezalar öngörmekteydi¹⁴⁰. Yeni yöntem eğitimin kabullenilmesi için Manastırlı eğitimci İsmail Hakkı Efendi¹⁴¹ ile Selanikli eğitimci Şemsi Efendi¹⁴², nin ciddî gayretleri olmuştur¹⁴³.

İlk olarak 1838 tarihli Meclis-i Umûr-ı Nâfia lâyihası ile sıbyan okullarına yeni bir düzen verilmek istenmişti. Buna göre; hocalardan eğitimcilik vasfını taşımayanlar uzaklaştırılacak, öğrenciler sınıflara ayrılacak, fakir öğrenciler yatılı

---

¹³⁸ Selim Sabit Efendi (1829-1911), Ülkenin ilk modern pedagoglarından. "Yeni Usûl" eğitim hususunda öğretmenlere rehberlik etmek amacıyla 1870'te yazdığı "Rehnümâ-i Muallimîn" isimli eseri önemlidir. 1829'da Kırklareli'nin Vize kasabasında doğmuştur. Medrese öğreniminden sonra Darülmuallimîn'den 1855'te ilk olarak mezun olanlardandır. 1856'da Hoca Tahsin Efendi ile Paris'e giderek orada "Yeni Usûl" eğitimi öğrenmiştir. 1861'de İstanbul'a dönmüş, 1868'te Mekteb-i Sultani Müdür Yardımcısı olmuştur. 1872'de Meclis-i Kebir-i Maarif Müdür Yardımcılığı ardından Maarif Nezareti Rüşdiye Mektepleri Müdürlüğü yapmıştır. Emekli olduktan sonra Darülmuallimin de Usul-i Tedris, Terbiye-i Beşer, İlm-i Ahval-i ruh ve Ahlak gibi dersleri okutmuştur. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Selim Sabit Efendi 1911'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mustafa Şanal, "Selim Sabit Efendi'nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Millî Eğitim*, Sayı 158, Ankara 2003, s. 1-2.

¹³⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 66.

¹⁴⁰ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 216-219.

¹⁴¹ Manastırlı İsmail Hakkı (1846-1912), son dönem Osmanlı âlimidir. Genç yaşta İstanbul'a gelerek medrese eğitimi ile Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'den icazet aldı. Bir süre Fatih Camisi'nde ders verdikten sonra farklı camilerde vaizlik yaptı. Aynı dönemde çeşitli öğrenim kurumlarında, Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nde Arapça, Hukuk Mektebi'nde fıkıh, Mülkiye, Mühendishane ve Darülfünun'da tefsir ve hadis dersleri ile Askeri Tıbbiye'de din dersleri verdi. Müderrislik görevindeki başarılarından dolayı dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra Heyet-i Ayan üyeliğine getirildi. Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlanan İsmail Hakkı Efendi'nin telif ve çeviri eserleri vardır. Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 563-564.

¹⁴² Şemsi Efendi (1852-1917), 19. yüzyıl Osmanlı eğitimcisidir. 1872'de Selanik'te kurduğu özel okulda "usul-i cedîd" (yeni yöntem) üzerinde ders vermiştir. Kendi adıyla bilinen Şemsi Efendi Mektebi'nde Mustafa Kemal Atatürk'e okuma-yazma öğrettiği bilinmektedir. Öğrenci yetiştirmekte gösterdiği sebat ve gayretten dolayı Osmanlı Sultanları II. Abdülhamid ile Mehmed Reşad döneminde çeşitli nişanlarla ödüllendirilmiştir. Özcan Mert, "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)", *11. Türk Tarih Kongresi Tebliği*, Ankara 1990.

¹⁴³ O. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 469-475.

okuyacak, sıbyan okulları iki kademeye ayrılıp ayrı programlar uygulanacak, ilkokul öğretimi zorunlu olacaktı¹⁴⁴. Medrese kökenli ulema, sıbyan okullarını kendi etki alanları olarak gördüğü ve buradaki nüfuzunu kaybetme korkusu yaşadığı için yenileşmeye ve yeni usûlde eğitim-öğretim anlayışına karşı çıkmıştır. Bu yöntemin (Usûl-i cedîd) sıbyan okullarına girmesine izin verilmişti. Sıbyan okullarını düzene koyma adına atılan en önemli adım, 1845'te Meclis-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi)'nin açılmasıydı¹⁴⁵. Yukarıda bahsedildiği üzere, 1845 yılında Meclis-i Muvakkat'ın açılması, hemen ardından Mekatib-i Umûmiye Nezareti'nin kurulması sıbyan okullarını da etkilemişti. Ardından 8 Nisan 1847'de sıbyan okulları öğretmenleri ile ilgili hükümetçe yayınlanan talimatla okullar düzene koyulmaya çalışılmıştı. Talimatta ilkokul eğitimi en az 4 yıl, en çok 7 yıl ile sınırlandırılmıştı. 6-13 yaş çocuklara verilecek eğitim kurallara bağlanmış, yeni yöntem ve teknikler anlatılmıştı. Ayrıca Türkçeye, okuma ve yazmaya önem verildiği görülmekteydi¹⁴⁶. Talimat, sıbyan okullarındaki eğitim-öğretimden hükümetin memnun olmadığını ve yeni bir düzen verilmesi gerektiğinin göstergesidir.

1847 tarihinde sıbyan okulları öğretmenleri için yayımlanan Talimatnâme ile öğretmenler statülere ayrılmıştır. Öğrencilerin ise, üç aylarda ülkenin dört bir tarafında Kuran okumak ve namaz kıldırmak hizmetine karşılık halktan para, yiyecek, giyecek alması anlamına gelen “*cerre çıkma*”¹⁴⁷ uygulaması kaldırılmıştır. Öğrencilere devlet tarafından aylık maaş bağlanmıştır¹⁴⁸. 1857'de Maârif Nezareti kurulduktan sonra bu okullarla ilgili gelişmeler görülmüştür. 1862'de ilköğretimdeki düzenlemeler pilot bölge olarak İstanbul'da uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamalardan biri de öğretmenlere aylık maaş bağlanmasıdır¹⁴⁹. Böylece öğretmene yeni bir statü kazandırılmıştır. Aynı zamanda öğretmen hükümete bağlı bir memur haline getirilmiştir.

Sıbyan okullarına öğretmen yetiştirmek üzere 16 Kasım 1868'de, günümüzde Beyazıd Kütüphanesi olan binada, Darülmualimîn-i Sıbyan açılmıştır. Maârif Nazırı Saffet Paşa, öncesinde yaptığı sıbyan okulu öğretmenlerinin başarısız

¹⁴⁴ A. Berker, (1945). *a.g.e.*, s. 9-11.

¹⁴⁵ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 59-61.

¹⁴⁶ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 140-143.

¹⁴⁷ Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 279.

¹⁴⁸ C. Y. Bilim, (1998). *a.g.e.*, s. 144.

¹⁴⁹ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, gelişimi ve dönüşümü)”, *Türkler*, c. XV, s. 36.

olduğunu görünce bu okulun açılmasına karar vermiştir. 1872’de Cevdet Paşa’nın girişimleriyle açılan okuldan mezun olanlara taşrada açılacak Darümuallimîn-i Sıbyanlara öğretmen olarak atanma hakkı verilmiştir¹⁵⁰. Ayrıca 1869 tarihli Nizamnâme ile Darümuallimîn-i Sıbyan diploması olmayan ya da yapılan sınavı kazanamayanların sıbyan okullarında öğretmenlik yapamayacağı şartı getirilmiştir¹⁵¹. Böylece devlet, taşrada hem öğretmen okulu açtıracak hem de oraya öğretmen bulma zahmetinden kurtulmuş olacaktı.

1869 Nizamnâmesiyle, ilköğretim, birincisi eski yöntemlerle eğitim veren sıbyan okulları, ikincisi ise yeni usul eğitim veren iptidaî okulları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İptidaî okulları hemen yaygınlaştırılamamıştır. 1872’lere gelindiğinde ise, sadece üç okul ile sınırlı kalmıştır¹⁵². Tanzimat dönemi ıslahatçıları, sıbyan okullarına dokunmadan rüşdiye okulları açma yoluna gitmiştir. Bunun nedeni, okulların Ahmet Cevdet Paşa’nın¹⁵³ ifadesiyle “*kutsal birer mabed gibi*” görülmesi ve okullar ıslah edilmeye çalışıldığı takdirde tepkiyle karşılaşılacağına düşünülmesidir¹⁵⁴. Sıbyan okullarında yapılacak yenileştirmelerle ilgili dönemin baskı grupları olan halkın ve ulemanın tepkisinden çekinilmiştir.

1876 Anayasası ile kanunen ilköğretim herkes için zorunlu hâle getirilmiştir. Böylece kız ve erkek çocukların eşitliği sağlanmış, uygulamaya geçilebilmesi ise taşra Maârif teşkilatlarının kurulması ile mümkün olmuştur. 1882’den sonra Maârif Nezareti, iptidaîye okullarına daha çok önem vermiştir¹⁵⁵. Bu dönemde sıbyan okulları Evkaf Nezareti’ne bağlı okullar olarak varlığını devam ettirmeye çalışmıştır¹⁵⁶. İlköğretimi geliştirmek için mahallelerde tedrisat meclisleri kurularak halkın bu okullara sahip çıkması istenmiştir. Fakat bu uygulama halk tarafından

---

¹⁵⁰ Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998, s. 8-9.

¹⁵¹ A. Berker, (1945). *a.g.e.*, s. 7.

¹⁵² İ. Halis, (2005). *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵³ Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Bulgaristan’ın Lofça kasabası doğumludur. Osmanlı Devleti’nde on dokuzuncu yüzyılda yetişmiş Türk devlet ve bilim adamıdır. Mecelle’yi kaleme alarak İslam hukukunu sağlam bir dille kitaplaştırmıştır. Şekilde batı prensiplerini uygularken özünde şer’î prensiplere bağlı kalmayı uygun gören bir hukuk anlayışı vardı. Devrinde hazırlanan kanunların ve kurulan kurumların büyük kısmı onun elinden çıkmıştır. “Tarih-i Cevdet” adıyla bilinen ve Osmanlı tarihini anlatan on iki ciltlik ünlü eserin yazarıdır. 1855-1865 yıllarında devletin resmî tarihçisi olarak hizmet vermiştir. Bu vesileyle dönemin siyasi olaylarını “Tezakir-i Cevdet” adlı eserinde yazmıştır. Türk dilinin Türkçe yazılmış ilk dilbilgisi kitabı kabul edilen “Kavâ’id-i Osmâniyye”nin de yazarıdır. Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, “Ahmed Cevdet Paşa”, *DİA*, c. VII, Ankara 1993, s. 443-449.

¹⁵⁴ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 460.

¹⁵⁵ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 66-69.

¹⁵⁶ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 196.

benimsenmemiş, Sultan II. Abdülhamid döneminden sonra terk edilmiştir¹⁵⁷. Devlet salnamelerinde sıbyan okulları ile yeni usul eğitim veren okullar ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. 1870'ten itibaren 1892 yılına kadar geçen 22 yıl içerisinde eski ve yeni yöntem okulların durumu tablo-1'e göre şöyledir. Eski usul okullar yeni usul okullara oranla Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'da bile 3/4 oranında fazladır. Yeni usul okulların sayıca sadece Aydın, Yanya ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de eski usûl okulları geçtiği görülmektedir. Musul'da hiç yeni usul okul bulunmamaktadır. Yeni usul okullar eski usul okullara oranlandığında Mamuretül Aziz (Elazığ)'de 1/65, Adana'da 1/48, Bitlis'te 1/28, Halep'te 1/20, Diyarbakır'da 1/16, Van'da 1/13, Trabzon'da 1/10 oranında kaldığı görülmektedir. Merkeze yakın yerlerde yeni usul okul oranının daha yüksek olduğu, merkezden uzaklaştıkça yeni usul okulların oranının azaldığı anlaşılmaktadır. Ülke genelinde ise yeni usul okullar eski usule göre 1/6 oranında kalmıştır.

Tablo 1: 1892-1893 Osmanlı Ülkesi Yeni ve Eski Usul Okul Sayıları¹⁵⁸.

İller	Usûl-i Cedide (İbtidai okullar)	Usûl-i Atika (Sıbyan okulları)
İstanbul	47	196
Edirne	204	1721
Erzurum	Yalnızca ikisinin toplamı	850 tespit edilmiştir
İşkodra	26	75
Adana	12	585
Ankara	397	1695
Aydın	2151	420
Bitlis	9	254
Basra	26	90
Bağdat	11	38
Beyrut	181	205
Cezayir-i Bahr-i Sefid (12 ada)	68	3
Halep	29	604
Hüdavendigâr (Bursa)	244	3173
Diyarbakır	11	185
Selanik	126	931
Suriye	59	232
Sivas	271	1366
Trabzon	229	2390
Kastamonu	555	2919
Kosova (Üsküp)	59	386
Konya	35	275
Mamuratelaziz (Elazığ)	6	392
Manastır	176	275
Musul	0	392
Van	9	120
Yanya	66	61
Tüm İmparatorluk için toplam	3057	10893

¹⁵⁷ F. R. Unat, (1964). *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵⁸ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 200.

Sultan II. Abdülhamid döneminde sıbyan okulları yerine “İptidaiye” adı verilen ilkokulların yaptırılması, genel eğitim hizmetlerinin halka götürülmesinde önceliğin Müslümanlara verilmesi siyaseti izlenmiştir. Müslüman okullarına gayrimüslim çocuklarının alınmasıyla da “Osmanlılık” siyaseti gözetildiği anlaşılmaktadır. Devlet sıbyan okulları yerine özellikle İstanbul’da iptidai okulları açmıştır. 1876’da 6 olan iptidai sayısı, 1885’te 44’e çıkarılmıştır¹⁵⁹. Yine de bu sayı genel olarak okulların toplam sayısı içerisinde çok düşük bir orana denk gelmektedir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde ilköğretimin iyileştirilmesi için özellikle taşrada iptidailerin ücretsiz olması, gezici müfettiş uygulaması, bölge ilkokulları, Darümuallimîn mezunlarının köylerde görevlendirilmesi ve mahalli Maârif meclislerinin kurulması gibi tedbirler alınmıştır¹⁶⁰. 1896’dan itibaren taşradaki okulların öğretmenleri, vilayet Maârif müdürlüklerine bağlanmıştır. Maârif müdürüne, Maârif Nezareti ve valiye bilgi vermek kaydıyla öğretmenleri görevden alabilme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca öğretmenlerin doğrudan Maârif Nezaretine yazı yazmaması istenmiştir¹⁶¹. Bundaki amaç, Maârif müdürünü güçlü kılmak ve yerelde devletin otoritesini hissettirerek disiplini sağlamaktır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan topraklar üzerinde Osmanlı bürokrasisinin her noktaya doğrudan erişimi mümkün değildi. Merkezle taşra arasındaki bağlantıyı Maârif müdürü sağlamaktaydı.

Tanzimat dönemi boyunca yeni yöntem okullar sınırlı kalmış, devlet adamlarının eğitimi yenileştirme düşüncesi sınırlı bir çabanın ötesine geçememiştir. Aslında Sultan II. Mahmud döneminden itibaren yeni usul öğretim uygulanmaya çalışılmıştır. Sıbyan okullarında ders verecek yeni usul eğitim almış öğretmenlerin sayıca az olması nedeniyle ilköğretim medresenin etkisinden tamamıyla kurtulamamıştır¹⁶². Sonuç olarak yeni usul okullar, 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde taşrada yaygınlaştırılamamıştı. Ortadaki gerçek, taşrada sıbyan okullarının yeni usul eğitime uzak olmasıydı.

2.2.3.Rüşdiyeler

¹⁵⁹ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 69-72.

¹⁶⁰ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 84-88.

¹⁶¹ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 164.

¹⁶² İ. Halis, (2005). *a.g.e.*, s. 60.

Rüşdiyelerin yaygınlaştırılması, Tanzimat dönemi eğitim politikalarının temelini oluşturur. Rüşdiyeler, sıbyan okullarının bir basamak üzerinde, Darülfünûnun ise altında olan ortaöğretim seviyesindeki okullardır. Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın 5 Şubat 1839 tarihli layihası ile rüşdiye okullarının açılması kararlaştırılmıştır. Layihada eğitim reformunun ve eğitimde teftiş sisteminin gerekliliği vurgulanmıştır. Rüşdiyelere öğrenci olarak birkaç kez Kuran-ı Kerim'i okuyup bitirenler alınacaktı. Okutulacak dersler ise, Türkçe, Dil, Ahlak, Hat ve Kitabet'tir. Öğrenciler ayrı sınıf seviyelerine göre eğitim görecekler, öğrenci alımında öncelik memur ve tanınmış ailelerin olacaktır. Okulların hem İstanbul, hem de taşrada açılması istenmiştir. Rüşdiye okullarının ilki 27 Zilkade 1254 (11 Şubat 1839) tarihli sultan iradesi ile açılan "Mekteb-i Maârif-i Adliye" dir. Bu okulun açılmasının esas gayesi, bürokrasinin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmektir. Memur olarak atanabilmek için, yapılacak sınavdan başarılı olmak şarttı. Okulda disipline önem verilmiş, her yıl yapılan sınavlarda başarılı olanlar ise ödüllendirilmiştir. Yatılı öğrencilerin masrafları devletçe karşılanacak olan okulun mezunları devlet dairelerine yerleştiği için okul çok rağbet görmüştür. 100 gündüzlü, 100 yatılı öğrenci alınacak olmasına rağmen 600 öğrenci kaydolmuştur. Öğrenci sayısı fazla gelince "Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye" adıyla yeni bir rüşdiye daha açılmıştır. Mekteb-i Adliye'ye daha çok paşa ve bey çocukları, Mekteb-i Edebiye'ye ise esnaf ve sanatkâr çocukları devam etmiştir¹⁶³.

1847'de rüşdiyelerin açılması ile Mekteb-i Adliye ve Edebiyenin ders programlarında değişikliğe gidilmiştir. Ders olarak Arapça, Farsça, Güzel Yazı, Tarih ve Coğrafya dersleri konulmuştur. Bu okullar, Kemal Efendi¹⁶⁴'nin Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğüne getirilmesi ile daha da önem kazanmıştır. Onun gayretleriyle öğrenciler 6 ayda 6 yıllık bilgi sahibi olunca okullara rağbet artmıştır. 1860'ta

---

¹⁶³ M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 44-49.

¹⁶⁴ Kemal Efendi, 31 Aralık 1846'da kurulan Mekâtib-i Umumiye Nezareti nazır yardımcılığı görevini yapmış, bir yıl sonra 26 Aralık 1847'de nazırlığa yükseltilmiştir. Fakat nezaretin statüsü müdürlük seviyesine indirilmiştir. Kemal Efendi'nin müdürlüğün başına getirilmesiyle rüşdiye okulları geliştirilmeye başlanmıştır. Yeni usul eğitim hususunda gayret göstermiştir. Davud Paşa Rüşdiye Okulu'nda onun gayretleriyle öğrenciler birkaç ayda üç-dört yıllık bilgi edinmiştir. Bizzat öğretmenlik de yapmış okulda okutulan Farsça kitabını kendisi yazmıştır. Okuldaki öğrenciler altı aylık eğitimden sonra girdikleri sınavlardan üstün başarı gösterince 11 Temmuz 1848'de Kemal Efendi Babiali tarafından ödüllendirilmiş ve müdürlük statüsü yeniden nezarete yükseltilmiştir. Avrupa'da eğitimde uygulanan yeni uygulamaları yerinde görmek için 1850'de Avrupa'nın önemli merkezlerine çıktığı seyahat sonrası Türkçe basılmış harita ve küreleri getirerek özellikle rüşdiye okullarında kullanılmasını sağlamıştır. M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 50-52.

rüşdiye okulu öğretmenlerinin nasıl davranması gerektiği ile ilgili bir yönetmelik çıkarılarak bu okulların eğitim-öğretim ve disiplin işleri açık kurallara bağlanmıştır. Ayrıca okullarda zengin fakir ayrımının yapılması engellenmiştir¹⁶⁵. 1869'da sayıları vilayetlerde 87, İstanbul'da 12-13 civarında olan rüşdiye okullarının öğrenim süresi 4 yıldan 6 yıla çıkarılmış, sonra 5 yıla indirilmiştir. Okutulan dersler ise; Kur'an, Akaid, Arapça, Hesap, Yazı, Farsça, Coğrafya ve Hendese'dir. 1876'da toplam 423 rüşdiye okulunda 20.000 öğrenci öğrenim görmektedir¹⁶⁶.

Taşrada rüşdiyelerin açılması, 1853'te kararlaştırılmış ise de okulların açılması ancak üç yıl sonra ilk olarak 24 Cemaziyelevvel 1272 (25 Ocak 1856) tarihinde İşkodra, Yenişehir, Yanya, Delvine ve Manastır'da açılmıştır. 1869'da vilayetlerde rüşdiye sayısı 31'e ulaşmıştır¹⁶⁷. Taşrada açılan rüşdiyelerin ihtiyaçları yerel imkânlarla karşılanacak olup, memurlardan yapılan maaş kesintilerine de bütçede yer verilmiştir. Bu tasarruf önlemlerinin oluşmasında Kırım Savaşı'nın malî yükü de etkili olmuştur. Devlet, taşradaki öğretmenlerini teşvik için İstanbul'dakinin iki katı maaş vermeyi planlamıştır. Taşrada, rüşdiye okullarına öğrenci bulmak için iptidâî okullarının sayılarının arttırılmasına çalışılmıştır¹⁶⁸. 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra kaybedilen topraklar nedeniyle rüşdiye sayısı 300'e düşmüştür. Bu kayıp, yaklaşık %30'luk bir orana tekabül etmektedir.

1879'da Maârif Nezareti merkez teşkilâtı yeniden düzenlenerek beş daireye ayrılmış, Mekâtib-i Rüşdiye'nin başına Selim Sabit Efendi getirilmiştir. Selim Sabit Efendi'nin çalışkan ve gayretli bir kimse olması, devletin bu okullara önem verdiğinin göstergesidir. 1878-1884 arasında 170 kadar rüşdiye açılmıştır. Sayıları 470'e çıkan bu okullara tüm imkânsızlıklara rağmen bütçe ayrılmıştır. Sultan II. Abdülhamid dönemi sonlarında, rüşdiyelerin sayısı 609'a, öğrenci sayısı ise 40.000'lere ulaşmıştır. Bu dönemde bina ve öğrenci açısından üç kat artış olmuştur. Modern binalar inşasına rağmen okul öğrenci mevcutları yetersiz kalmıştır. B. Kodaman'a göre, bu durum halkın modern tarzdaki eğitime yeterince ilgi

¹⁶⁵ İ. Halis, (2005). *a.g.e.*, s. 68-71.

¹⁶⁶ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 92-95.

¹⁶⁷ M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 52.

¹⁶⁸ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 99-104.

göstermemesinden kaynaklanmaktadır¹⁶⁹. Klasik usulde eğitim ise sıbyan okulları ve medreselerde devam etmiştir.

1881’de Sadrazam Küçük Mehmet Sait Paşa¹⁷⁰, rüşdiyelerin idaresinin Maârif idarelerine havale edildiği takdirde, halkın bu okulları sahiplenebileceği fikrini ortaya atmıştır. Böylece rüşdiyelere ayrılan ödenek Darülfünûn ya da yüksek okul açılması için kullanılabilir. 1888’de rüşdiye okullarına yeni bir şekil verme düşüncesi Maârif komisyonunda görüşülerek şu kararlar alınmıştır. Rüşdiyelerdeki bazı dersler idadilerde işlenebileceği için çıkartıldığında öğretim süresi 2 yıla indirilecek, rüşdiyeler ve idadiler birleştirilecek, bazı rüşdiyeler iptidaiye çevrilecek, yeni açılacak iptidai binaları rüşdiye sınıflarını da kapsamalıdır. Kararlar, Bayram Kodaman’a göre rüşdiyelerin zamanla tasfiye edileceği şeklinde yorumlanmıştır. Rüşdiye okullarının mevcutlarının az ve masraflarının fazla olması nedeniyle bahsi geçen komisyon iptidai okullarının iyileştirilmesine karar vermiştir. Rüşdiyeler idadilerle birleştirilip süreleri 3 yıla indirilince ders programları 1892’de yeniden değerlendirilip değiştirilmiştir. Rüşdiyelerin öncelikli görevi askeri idadilere öğrenci yetiştirmek olarak tanımlanmıştır¹⁷¹.

2.2.4. İdadîler ve Sultanîler

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde rüşdiyelerin bir basamak üstündeki okullar ise idadi okullarıydı. İdadî, kelime anlamı olarak hazırlamak, geliştirmek anlamlarına gelmekteydi. 1869’a kadar okulların hazırlık sınıfları için kullanılmış, 1869’dan sonra ise ortaöğretimin bir basamağı olarak kabul edilmişti. 1869 Nizamnâmesinde açılması öngörülen bu okullar, 1873’te İstanbul’da, 1875’te ise taşrada açılabilmişti¹⁷². İdadi okullarının alt sınıflarında ilkökul bilgileri verilirken, üst sınıflarda bürokratik kariyer eğitimi verilmiştir. Bu okullar, taşradaki bürokrasinin ihtiyacı olan yetişmiş eleman ihtiyacını karşılayacak olması nedeniyle önem arz

¹⁶⁹ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 96-104.

¹⁷⁰ Mehmed Sait Paşa (1838-1914), Osmanlı başvekili ve sadrazamıdır. Sultan II. Abdülhamid’in saltanatında yedi kez ve II. Meşrutiyet döneminde iki kez olmak üzere, toplam dokuz dönemde dokuz yıla yakın sadrazamlık yapmıştır. Kendi dönemindeki diğer Said paşalara nispetle boyu kısa olduğu için Küçük Said Paşa olarak anılır. Sultan II. Abdülhamid zamanında Mabeyn Başkâtibi tayin edilmiştir. Çalkantılı dönemlerde devlet idaresinde görev almıştır. Üstün siyasi zekâsı, kuşkuculuğu ün kazanmıştır. Kendine getirilen eleştirilere cevapları içeren “Mektuplar ve Said Paşa’nın Hatıratı” isimli eserleri vardır. Zekeriya Kurşun, “Mehmed Said Paşa”, *DİA*, c. XXXV, Ankara 2008, s. 576-578.

¹⁷¹ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 106-113.

¹⁷² B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 114-117.

ediyordu. S. A. Somel'e göre, idadî okullarında Osmanlı vatandaşı modernist bir yerel elit grup yetiştirilecek olması hedeflendiğinden önem verilmekteydi¹⁷³. Sultan II. Abdülhamid döneminde rüşdiye ve sultanî okulları arasındaki açığı doldurmaya yönelik bir okul sistemi olan idadî okullarını, vilayetlerde yerleştirme gayreti içine girilmiştir¹⁷⁴. Bu dönemde, İstanbul'da idadilerin yaygınlaştırılması gerektiği düşüncesi varken taşrada, iptidaîlerin ve rüşdiyelerin yaygınlaştırılması gerektiği düşüncesi hâkimdi¹⁷⁵. Böylece, okullaşma çabalarına hız verilmiştir. İdadi okulları ise eğitimdeki, değişim ve dönüşümün köşe taşı olarak kullanılmaya çalışılmıştır¹⁷⁶.

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde 1869 Nizamnâmesi ile tanımlanan okullardan diğeri, Sultan Abdülaziz döneminde açılan Sultani okullarıydı. Bu okullarla ilgili Nizamnâmenin 42-50. maddeleri arasında bilgiler verilmektedir. Nizamnâmeğe göre, bu okullarda sınıf geçme sınavları Maârif meclisinden seçilen bir heyet tarafından yapılacaktı. İstanbul'da bu heyetin üyeleri Darülmualimîn ve Darülmualimâtın öğretmenleri olacak, başarılı olanlara sınıf geçme belgesi verilecekti¹⁷⁷. Sultanî okulunun ilk numunesi, sonraları Galatasaray Lisesi adıyla anılacak olan Mekteb-i Sultani'ydı. Okulun açılmasında Fransızların etkisi hâkimdi. Sultan Abdülaziz'in 1867'de Fransa'yı ziyareti ile bu etki başlamıştı. Okula her din ve millettten öğrenci alınması, devletin "Osmanlılık" siyasetinin bir gereği olarak düşünülmüştü. Fakat devlet, bu amaca ulaşamamış, azınlıkların ise milli duyguları daha da artmıştı. Sultan II. Abdülhamid bir hamle yaparak bu okulun yapısında değişim ve dönüşümü sağlayabilmek için okulun müdürlüğüne, entelektüel kişiliği ile bilinen Ali Suavi'yi atamıştı. Ayrıca yatılı öğrencilerin çoğunluğunun Müslüman olmasını sağlamıştı¹⁷⁸. Böylece okuldaki kaynaklanacak zararlar en aza indirilmeye çalışılmıştı.

Tanzimat döneminde yeni okullar açılmış ve büyük adımlar atılmış olmasına rağmen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesindeki hedeflere tam anlamıyla ulaşamadığı söylenebilir. Tanzimat döneminin hedeflerine ulaşılması geç Tanzimat dönemi olarak nitelendirilen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in hükümdarlığı

---

¹⁷³ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 155-160.

¹⁷⁴ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 150.

¹⁷⁵ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 125.

¹⁷⁶ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 117-119.

¹⁷⁷ İ. Halis, (2005). *a.g.e.*, s. 79-81.

¹⁷⁸ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 135-138.

döneminde gerçekleşecektir¹⁷⁹. Sultan II. Abdülhamid döneminde devlet, Maârif Nezareti'ne bağlı okul sayısını arttırmaya çalışmaktaydı. Diğer taraftan ise okulların işlevi ve müfredatın uygulanması konularında bürokratik görüş ayrılıkları vardı. Bu ayrılık, Damat Mahmut Paşa'nın 1882 tarihli raporu ile Mehmet Sait Paşa'nın 1888 tarihli raporunun karşılaştırılmasında da göze çarpmaktadır. Her iki rapor değerlendirildiğinde, Damat Mahmut Paşa, yabancı dil öğrenmenin herkes için gereklilik olmadığını, İslam medeniyetinin her türlü ilerlemeye engel değil, aksine müsait olduğunu ifade etmekteydi. Said Paşa ise, Alman okul sisteminin Osmanlı'ya uyarlanması gerektiğini ve meslekî derslere ağırlık verilmesi gerekliliğini savunuyordu¹⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin üst düzey bürokratlarının (Damat Mahmut Paşa ve Said Paşa) eğitimden beklentilerinin farklı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu dönemde rüşdiye sayılarında öncesine göre bir artış olmamasına rağmen öğrenci sayıları üç-dört kat artmıştır. Özel okullar yaygınlaştırılarak eğitimin devlet üzerindeki maddi yükü hafifletilmiştir. Rüşdiyelerin bazıları yeniden yapılmış, bazıları da tamirat ve tadilattan geçirilerek genişletilmiştir¹⁸¹. Vilayetlerde rüşdiye sayısı 1877'den önce 400 iken, 93 Harbi (1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı) ile çoğu elimizden çıkarak rüşdiye sayısı 277'e düşmüştür. 1909'da ise İstanbul'da 33'ü devlet, 39'u özel olmak üzere 72 rüşdiye vardır. Askeri rüşdiyelerle birlikte bu sayı 76'dır. 1880'li yıllardan itibaren idadilerin önem kazanmasıyla rüşdiye okulları sayıca azalmıştır. 1889'da mali yetersizlikler nedeniyle idadi okullarıyla birleştirilerek eğitime devam edilmiş, böylelikle rüşdiye eğitimi alan öğrenci sayısı azalmamıştır. 1908'de ise tüm Osmanlı coğrafyası içerisinde rüşdiyelerin sayısı 639'dur. 1892 rüşdiyelerle idadilerin birleştirilme tarihi olup, öğretim süreleri üç yıla indirilmiştir. Müstakil binalarda eğitim veren rüşdiyelerin eğitim süresi ise dört yıl olarak devam etmiştir¹⁸². Bu dönemde sosyal disiplini sağlamak için okul müfredatları yeniden gözden geçirilmiş, İslami içerik ve halifeye bağlılık vurgusuyla müfredatlar güncellenmiştir¹⁸³.

---

¹⁷⁹ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye*, c. II, İstanbul 1985, s. 470.

¹⁸⁰ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 220-225.

¹⁸¹ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 96.

¹⁸² M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 56.

¹⁸³ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 228.

Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim alanındaki çalışmalar, ülkenin büyük devletlerin ablukası altında olduğu düşüncesinden etkilenmiştir. Büyük devletler misyonerleri vasıtasıyla özel okullar açarak, Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermişlerdir. Bu şekilde eğitim vesilesiyle işe girişmişler, vilayetlerdeki ilk modern okulları onlar açmışlardır. 1880-1900 yılları arasındaki faaliyetleriyle yabancı okullar Osmanlı Devleti bürokratlarının endişelenmesine sebep olmuştur¹⁸⁴. Sultan'ın yönetiminde devlet, eğitimi kontrolü altında tutmak istemekteydi. Vilayetlerdeki okul sayılarındaki artış bundan kaynaklanıyordu. Yabancı okulların olumsuz etkilerinin azaltılması için devlet okullarının sayısının artırılması gerekiyordu¹⁸⁵. Devlet, modern eğitimi ülke geneline yaymak noktasında önemli bir misyon üstlenmişti. Fakat ülkede herkesin kabul ettiği bir gerçek, azınlık okullarında verilen eğitimin daha başarılı bulunmasıdır. 1890'lı yıllardan itibaren Maârif Nazırı Zühdü Paşa, azınlık okullarının faaliyetlerini devletten izin alma şartına bağlayarak kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Devlet bürokrasisi, ayrıca yabancı okullar ve azınlık okulları hakkında envanter çalışmalarına girişmiştir. Sadrazam Kamil Paşa, Müslüman okullarında verilen eğitimi yeterli görmemekteydi. Yabancı okullar ve azınlık okullarıyla aynı seviyeye ulaşması için Müslüman halkın bağışlarıyla desteklenmeliydi¹⁸⁶. Yabancı okullara devlet okullarının açılmasıyla karşılık verilmiş, böylece vilayetlerde eğitimin modernleştirilmesine çalışılmıştır¹⁸⁷. Merkeze uzak vilayetlerde yaşayan azınlıkların ve misyonerlerin özel okullar açmak suretiyle yaptıkları çalışmaya Osmanlı Sultanı karşı tepki ile cevap vermiştir. Sultanın gösterdiği ilk tepki, gezici ulema uygulaması, ikincisi ve uzun vadeli ise okul inşasıdır. Gayrimüslim ve azınlık okulları da teftişe tabi tutulmuştur¹⁸⁸. Bu uygulamalar, Sultan ve bürokrasinin tehlikenin farkında olduğunu, çözüm üretmek için gayret içerisine girdiğini göstermektedir. Sultan otoritesini korumak için, en uzak vilayetlerdeki gelişmelerden de haberdar olması gerektiğinin farkındadır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, yabancı okulların artışına karşı hamle olarak teftiş sistemi geliştirilmiştir. Müslüman öğrencilerdeki ahlaki çöküntünün önüne geçmek maksadıyla da sıkı denetim ve gözetim yöntemi uygulanmıştır. Bu

---

¹⁸⁴ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 72-76.

¹⁸⁵ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 254-255.

¹⁸⁶ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 101-107.

¹⁸⁷ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 256.

¹⁸⁸ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 127.

dönemde ahlak eğitimi, bir eğitim politikası olarak önem kazanmıştır¹⁸⁹. Sultanın otoriterleşme eğilimi okullarda otoriter ve dini değerleri aşılama şeklinde görülmüştür¹⁹⁰. Kastedilen ahlaki çöküntü, bireylerin tamamen İslami yaşantıdan uzaklaştığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Okulların kendisine ait cami ve imamları bulunmaktaydı. Ayrıca toplu kılınan namazlara katılım çok önemliydi. Bu, öğrencinin ahlak karnesine yansıtılıyordu. Eğitim, modern binalarda verilse de namaz ve diğer dinî merasimler için merasim alanları oluşturulmuştu. Böylece, Osmanlı-İslam geleneği içerisine batılı tarzdaki eğitim argümanları yerleştirilmiştir¹⁹¹.

Sultan II. Abdülhamid döneminin bir başka özelliği ise okul tarihçeleri, eğitim istatistikleri ve Maârif salnamelerinin yayınlanmasıdır. Maârif Nezareti bünyesinde ilk kez bir istatistik şubesi kurulmuştur. 1894-1895 ders yılında ilk eğitim istatistiği yayınlanmıştır. Maârif Salnameleri de sadece bu dönemde yayınlanmıştır¹⁹². Sultan bu uygulamalarıyla hükümetin icraatlarının görünürlüğü ve bilinirliğini sağlamaya çalışarak halkın gözünde bir imaj oluşturmaya çalışmıştır. 1893'te okullarda okutulacak ders kitaplarının Maârif Nezaretince belirlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca yazılan tarih ders kitaplarıyla da ilk kez resmî tarih yazıcılığının başladığını görürüz ki böylece ders kitaplarına müdahale edilmiştir. Örneğin, Fransız İhtilali tamamen ders kitaplarından çıkartılmıştır. Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisi olarak İslam-Türk sentezi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ders kitaplarında işlenen önemli bir tema ise İslâmiyet'in ilerlemeye engel olmayıp bilâkis ilerlemenin İslâmiyet'e sarılmakla olacağıdır¹⁹³. Sadrazam Said Paşa'nın düşüncelerine zıt fikirde olanların dile getirdiklerini B. Kodaman'dan nakledilen şu ifadeler kısaca özetlemektedir. "*Medeniyet-i İslâmiye, terakkiyât-ı maddiyeye mâni değil, belki de en ziyade müsaittir.*"¹⁹⁴ Tanzimat döneminde başlayan devletin ders kitaplarına müdahalesi, Sultan II. Abdülhamid iktidarıyla artarak zirveye

¹⁸⁹ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 141-144.

¹⁹⁰ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 230.

¹⁹¹ B. C. Fortna, (2005). *a.g.e.*, s. 169-176.

¹⁹² Mehmet O. Alkan, "Modernleşme ve Eğitim", *II. Abdülhamid, Modernleşme sürecinde İstanbul*, İstanbul 2010, s. 303.

¹⁹³ M. O. Alkan, (2010). *a.g.e.*, s. 307-310.

¹⁹⁴ B. Kodaman, (1991). *a.g.e.*, s. 111.

ulaşmıştır¹⁹⁵. Bu müdahalelerle iktidarı elinde bulunduran Sultan, kendi fikir ve düşünceleri doğrultusunda halkı yönlendirmeye çalışmıştır.

2.3. Tanzimat Dönemi'nde Kızların Eğitimi

Osmanlı Devleti'nin yenileşmesi, devletin başlatıp yönlendirdiği Batı'ya karşı savunmacı bir ıslahat programıydı. Bu program sadece idari, askeri ve ekonomik alanlarda değildi. Geleneksel Osmanlı toplum yapısında ve zihniyet dünyasında da bir değişim başlattı. Devlet, kamusal alana daha fazla müdahale etmeye başladı. Dönemin aydınlarınca, “kadının özgürlüğü/özgürleştirilmesi” meselesi, kamusal alanda hâkim olan ataerkil hiyerarşik yapı, günlük yaşamda karşı cinsle ilişkiler ve kimlikler de tartışılmaya başlandı. Devlet, kanun koymakla yetinmedi, yukarıdan değişime müdahale ederek toplumsal normların da yönlendiricisi oldu. Böylece toplumu değiştirip dönüştürebilmek için merkezi otoriteyi kullanma geleneği Tanzimat dönemi ile başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam etti. Bu süreç pek çok tarihçi tarafından “otoriter modernleşme/yenileşme” olarak tanımlanmıştır¹⁹⁶. Bu noktada Tanzimatçıları tam anlamıyla bir toplum mühendisi olarak nitelendiremesek de yapılan uygulamalar bunu akla getirmektedir. Esasında Tanzimatçıların ana hedefi, devlet iradesinin sağladığı kontrolle imparatorluğun devamını sağlamaktı. Yukarıdan aşağı doğru kurumsal yenileşme çabası geleneksel Osmanlı toplum yapısındaki ataerkil yaklaşımı da etkilemiştir. Bu yapı çok da fazla değiştirilmeden esnetilmiş, kadın-erkek ve aile modeli yeni bir bakış açısıyla tanımlanmaya çalışılmıştır. “Kadının özgürleşmesi/özgürleştirilmesi” sorunu ise bu noktada kadının ideallerine ulaşması için önemli bir tartışma konusu olmuştur¹⁹⁷.

Fransız İhtilali ile başlayan kadın hakları meselesi, Tanzimat yenilikçilerini de etkilemişti. Tanzimat aydınları, kadınların toplumdaki yerini tartışırken kadını topluma faydalı olacak şekle dönüştürmeyi amaçlamışlardı. Bunun için gazetelerde ve dergilerdeki yazılarında kadının sosyal statü açısından geri kalmasını, çok eşliliği reddetmişlerdi. Buna karşın, kadının özgürlüğünü/özgürleştirilmesini ve eğitimini savunmuşlardı. Bu tartışmanın merkezinde “Şehirli Müslüman Kadın”

¹⁹⁵ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 236-237.

¹⁹⁶ Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, S. 21, Ankara 2007, s. 1-15.

¹⁹⁷ Y. Avcı, (2007). *a.g.e.*, s. 1-3.

bulunuyordu¹⁹⁸. Osmanlı Devleti'nde şehirli nüfusun miktarı azdı. Osmanlı nüfus kayıtları incelendiğinde gerçek nüfusun %17-22'si oranında eksiklikler görülmekteydi. Bu eksiklik, yalnızca askere gidebilecek ve vergi verebilecek durumda olan kimselerin sayılmasından kaynaklanmaktaydı. Çocuklar, yaşlılar ve kadınlar nüfus sayımına dâhil edilmemişti¹⁹⁹.

19. yüzyılda Osmanlı aydınlarınca kadının statüsünün iyileştirilmesi modernleşme hareketlerinde önemli bir adım olarak görüldü. Kadının sosyal yaşamın bir parçası haline gelmesi için eğitim alanında iyileştirmelere gidildi. Sıbyan okullarının sonrasında da eğitim alması için çalışıldı. Özellikle kadın hareketlerinin merkezi konumundaki Rumeli'de kızların eğitim olanakları merkezden kırsal kesime doğru gittikçe iyileşti. Osmanlı'da ilk feminist hareketler Selanik'te filizlenmişti. Cemiyet çalışmaları ile 19. yüzyılda kadın sosyal yaşamda görünür olmaya başladı. Tanzimat dönemi kadınlara memur olmanın yollarının açıldığı dönem oldu. Okullarda ise 1870'ten sonra Darülmualimât mezunu öğretmenler görev yapmaya başladılar²⁰⁰.

Tanzimat'ın getirdiği "*kanunlaştırma hareketi*", ilk olarak idarî mekanizmayı değiştirerek merkezileştirmeyi sağlamayı hedeflemişti. Bununla birlikte devlet toplumsal yaşamı düzenleyici ve isteği doğrultusunda yönlendirici çalışmalar yaptı. Osmanlı Devleti'nin kadının toplumdaki yeri ve statüsünü belirleyen temel alanlarda –aile hukuku, mülkiyet, evlilik ve örtünme gibi- yapılan yasal düzenlemeler de bu kapsamda değerlendirilmeliydi²⁰¹. Tanzimat ile devlet, toplumdaki yerleşik gelenekçi ataerkil cinsiyet düzeni (kadın-erkek ayrımı) konusunda değişiklikler getirdi. Bunlardan biri, 1846'da kız ve erkek çocuğun babasının arazisine ücretsiz sahip olması hakkıydı. Bu hak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri erkek evladın elindeydi. Paylaşımındaki eşitliğe 1858'de Arazi Kanunnamesi'nde de yer verilerek mirasın kız ve erkek çocuklar arasında eşit paylaşılması ilke olarak kabul edildi²⁰². Tanzimat bürokrasisi, kadının toplumdaki yeri ve statüsünü belirlemek için evlilik kurumu üzerinde yasal düzenlemeler getirdi. Bu düzenlemeler, devletin aile hukuku

---

¹⁹⁸ Y. T. Erdem-H. Yiğit, (2010). *a.g.e.*, s. 89.

¹⁹⁹ Kemal KARPAT, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 8-9.

²⁰⁰ Gülsüm Tütüncü-Neslihan Ünal, "Rumeli'de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri: Klasik Dönemden Modern Döneme", *Kadın 2000*, 2017, S. 18/1, s. 67-70.

²⁰¹ Y. Avcı, (2007). *a.g.e.*, s. 4.

²⁰² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul 1997, s. 51-52.

ve dolayısıyla aile üzerinde kontrolü arttırmak istediğini göstermekteydi. Tanzimat döneminde 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesinin 23. maddesi ile nikâhı kıyan imamın ya da kadının bu akdi sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirildi. Kısa süre sonra çıkarılan kararname ile gayrimüslimlerin de nikâh akitlerini resmî makamlara bildirmesi zorunlu kılındı. Bu zorunluluk talâk (boşanma) durumu için de geçerliydi. Devlet kadını hukuki açıdan güvenceye almak için evlilik kayıtlarını tutmakla birlikte evlilik ve boşanmayı kolaylaştırıcı tedbirler geliştirdi. 1844'teki bir irade ile başlık parası alma/verme geleneği resmî olarak kaldırıldı. 1867'de evlilik ve nikâh hususunda bir bildirme yayımlandı. Kadının toplumdaki statüsünü yükseltmeye yönelik bu hukuki düzenlemeler, oldukça yüzeysel bir değişim meydana getirmiş “kadının özgürleşmesi/özgürleştirilmesi” sorununa sınırlı bir katkı yapmıştır²⁰³.

Kadın meselesi, dönemin fikir adamları tarafından tartışılmaya başlanmıştı. Muhafazakâr görüşlü Mahmut Esat gibi düşünen yazar ve bürokratlar, İslam medeniyetinin üstünlüğünü savunup, çok eşliliğin toplumsal yaşamın sigortası olduğunu savunmaktaydı. Bununla birlikte Şemsettin Sami, kadın eğitimini bir “medeniyet projesi” olarak değerlendiriyordu. Kadını eğitmenin, toplumu eğitmek olduğunu savunuyordu. Hatta ona göre kadın, defter tutma, ticaret, terziilik, doktorluk, öğretmenlik gibi meslekleri erkeklerden daha iyi yapabilmekteydi. İslamiyet'in ilerlemeye engel olmayıp, aksine gerilemenin İslamiyet'in doğru anlaşılmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Çok eşlilik, örtünme ve kadının kamusal hayata katılımı konularındaki taassup içeren görüşlerin İslamiyet ile bağdaştırılamayacağını ifade ediyordu. Namık Kemal ise, kadının toplumdaki yeri ve statüsü noktasında yenileşme ihtiyacının köklerini Hz. Peygamber'in “*Asr-ı Saadet*” dönemindeki uygulamalarıyla açıklamaya çalışıyor, yenileşmenin gerekçesini İslamiyet'in köklerinde arıyordu. Bu yenileşme anlayışı sınırlı bir anlayış olup sınırlarını İslamiyet çiziyordu²⁰⁴. Kadının statüsü ve eğitimi noktasında dönemin ilim adamlarının görüşleri önceki asırlara göre modern denebilecek görüşler olup bu meselede yeni bir adım olmuştur. Kadın meselesi gündeme getirilerek bu alanda bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.

---

²⁰³ Y. Avcı, (2007). *a.g.e.*, s. 5-8.

²⁰⁴ N. Göle, (2004). *a.g.e.*, s. 51-55.

Tanzimat Fermanı'nda, kadınlar hakkında bir madde olmamasına rağmen kadınlara yönelik kanunlar çıkartılması, kız okullarının açılması, kadınlarla ilgili yasakların yumuşatılması, edebi eserlerde kadın haklarının işlenmesi yeni bir dönemin işaretçisi ve habercisidir. 1856 Arazi Kanunnamesi ile erkekler gibi mirasta arazi hakkı verilmesi, gelinlik vergisinin kaldırılması, kadınlara belli şartlarda eğitim sunulması bunun göstergesidir. Tanzimat yenilikçileri, Avrupa'daki feminist hareketin etkisiyle Türk kadınının mesleki hayata katılması görüşünü ileri sürmüşlerdir. 1868'lerde Terakki Gazetesi pek çok makalesinde Avrupa'da kadının eğitimi, kadının toplumsal hayata katılımındaki sınırları vurgulamıştır²⁰⁵. Tanzimat döneminde, yenileşme düşüncesi içerisinde kadının kamusal alandaki sınırları çizilmeye çalışılmıştır²⁰⁶. Sultan II. Abdülhamid döneminde kadın okur-yazarlığındaki artışla birlikte kadın basını da gelişmiştir. Kadın gazete ve dergileriyle kadının eğitime dikkat çekilmiştir²⁰⁷.

Tanzimat döneminde, kadın eğitimi hususundaki eksiklik Terakki gazetesinin 28 Haziran 1869'da çıkarttığı kadın eki "*Terakki-i Muhadderât*" ile doldurulmaya çalışılmıştır. Gazete kadın okuyucu mektuplarına yer vererek kadın meselesinin görünür hale gelmesini sağlamış, Osmanlı kadınının yaşamı ve hayata bakış açısını yansıtmıştır.²⁰⁸ 1880'li yıllarda "*Âlem-i Nisvan*" isimli kadın gazetesi ile kadın hareketine ilk olarak ivme kazandırılmak istenmiştir. Kız rüşdiyelerinin açılması ve sayılarının arttırılmasıyla kadınlar için öğretmenlik mesleği ortaya çıkmıştır. Böylece kadının kamusal hayata girişi ilk olarak öğretmenlik mesleğiyle olacaktır. Tanzimat'ın getirdiği kültürel ortamda kendini yetiştiren aydın kadınlardan ilk kadın romancımız olan Fatma Aliye Hanım²⁰⁹ dikkati çekmektedir²¹⁰. Fatma Aliye, "*Nisvan-ı İslam*" isimli kitabında İslamiyet'in kadına verdiği değeri işleyerek

---

²⁰⁵ Gülay Arıkan, "Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 323-325.

²⁰⁶ N. Göle, (2004). *a.g.e.*, s. 56.

²⁰⁷ G. Arıkan, (1994). *a.g.e.*, s. 325.

²⁰⁸ Y. Ramazanoğlu, (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul 2000, s. 23-24.

²⁰⁹ Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olup ilk Türk kadın romancısıdır. Babasının destekleriyle kendini yetiştirmiş iyi bir eğitim almış ve Fransızca öğrenmiştir. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde takma isimle makaleleri yayımlandı. Onu en çok etkileyen iki kişiden biri Babası Ahmet Cevdet Paşa, diğeri Ahmed Midhat Efendi'dir. Midhat Efendi ile birlikte "Hayal ve Hakikat" romanını yazmıştır. Ayrıca 1897 Osmanlı-Yunan savaşı şehit ve gazileri için kurduğu Cemiyet-i İmdâdiye ile Sultan II. Abdülhamid'den takdir berati almıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın üyesidir. "Muhâddarât" kendi ismiyle yayımlanan ilk romanıdır. H. Emel Aşa, DİA, c. XII, Ankara 1995, s. 261-262.

²¹⁰ İ. Ortaylı, (2012). *a.g.e.*, s. 283-286.

Osmanlı kadını batıya tanıtmayı amaçlamıştı. Fatma Aliye Hanım, okuduğu eserlerden 13. yüzyılda yüz civarında kadın müderris olduğu bilgisine ulaşarak bu bilgileri eserine aktarmıştır²¹¹.

Osmanlı devlet yöneticileri kadının eğitiminde ve statüsünün yükseltilmesinde en etkin rolü üstlenmiştir. Tanzimat öncesinde başlayan girişimler devam ettirilerek, Tanzimat'ın ilk yıllarıyla kadın eğitimi konusundaki kurumsal açık doldurulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, Sultan II. Mahmud döneminde (1824'te) eğitimi zorunlu hale getirmiştir. Zorunlu eğitim "sıbyan mektebi" denilen ilkokullarda verilmekteydi. Bu dönemde kızlar ve erkeklerin karma olarak eğitim aldığı okullar ile sadece kızların eğitim gördüğü okullar bulunmaktadır. 1847'de bir talimat ile kız ve erkek çocukların karma eğitim aldığı okullarda yan yana oturtulmaması emri verilmiştir. 1858'de ise bir Sadaret tezkiresi ile sıbyan okullarındaki kız ve erkek öğrencilerin ayrı sınıflarda eğitim görmesi istenmiştir²¹². Kadınların eğitimi noktasında Osmanlı Devleti'nin 1838'de açtığı Mekteb-i Tıbbiye'ye dört yıl içinde kızlar da dâhil edilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1842'de Mekteb-i Tıbbiye'de kızlara verilen ebeklik kursları ile ilk çalışmalar başladı. Bunu, 1858'de Osmanlı Devleti'nde ortaokul düzeyinde ilk müstakil kız okulları olan kız rüşdiyelerinin açılması ve 1864'te İstanbul'da ilk Kız Sanat Okulu'nun açılması izlemiştir. 1869'da Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile 6-11 yaş arası kızlara sıbyan okulları zorunlu hale getirildi. 1870'de kadın öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimâtın açılmasıyla kadın eğitiminin lise seviyesine yükseltilmesi hedeflenmiştir. Kadın eğitimine yönelik atılan bu adımlar İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerle sınırlı kalarak ilk başlarda sınırlı bir çevreyi etkilemiştir. Tanzimat'ın getirdiği toplumsal değişim ve dönüşüm sınırlı eğitim atılımı nedeniyle başlangıçta üst sınıf ailelerde görülmüştür²¹³.

Tanzimat döneminde, modern eğitimin cinsiyet (kadın-erkek), mezhep ve din ayrımı gözetmeden bütün herkese verilmesi anlayışının yerleşmesi önemlidir²¹⁴. Tanzimat öncesinde ise, kızlar ilkokul eğitiminden sonra, çeyiz hazırlama ve iyi bir ev hanımı olmayı öğrenmeleri için usta bir kadın (ev hanımı) yanına çırak olarak

---

²¹¹ Y. Ramazanoğlu, (2000). *a.g.e.*, s. 26.

²¹² Cahit BALTACI, "Mektep", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2003, s. 6-7.

²¹³ Y. Avcı, (2007). *a.g.e.*, s. 4.

²¹⁴ İ. Ortaylı, (2012). *a.g.e.*, s. 182-183.

verilirlerdi. Öğleye kadar ev işleri eğitimi alırlardı. Bu eğitim, gündelik hayatta kadını mahalle sınırları dışına çıkararak önemli bir faaliyeti²¹⁵. Tanzimat döneminde ise kızlara yönelik eğitim ve meslekî eğitim ilk olarak sağlık alanında başlamıştı. 1843'te ilk kez tıbbiye okulunda ebelik eğitimi başlamış, ilk mezunlarını 1845'te vermişti²¹⁶. Bu okuldaki ilk olarak 10 Müslüman, 26 gayrimüslim mezun olmuştu. Bu girişim, kadınların kamusal alana katılması için ilk girişim olması açısından önemliydi. Bunun dışında kızlar için açılan ikinci eğitim kurumu ise rüşdiye okullarıydı²¹⁷.

1858'de İstanbul'da açılan ilk kız rüşdiyesi "*Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi*" adıyla bilinmektedir. Okullarda kız ve erkek çocuklarının birlikte okuması, Osmanlı geleneksel toplumunca sakıncalı görüldüğünden bu okul açılmıştır²¹⁸. Birkaç yıl sonra Atmeydanı İnas Rüşdiyesi'nin açılması için çıkarılan 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862) tarihli irade de okulun açılmasına gerekçe olarak "*İlim öğrenmenin kadın-erkek herkese farz olduğu*" gösterilmektedir. Kadınların eğitim alması gerektiği geleneksel Osmanlı toplumu için dini argümanlar kullanılarak vurgulanıyordu. Aynı tarihli gazetelere verilen ilânla halkın kızlarını bu okullara göndermesi teşvik edilmişti. 1869'da İstanbul'un çeşitli semtlerinde 7 kız rüşdiyesi açıldı. Bu okullara kadın öğretmen bulunamayınca, 1870'te Darülmüallimâtın (Kız Öğretmen Okulu) açılması bir gereklilik haline geldi²¹⁹. Bahsi geçen bu okullar kızların eğitiminde önemli bir basamaktı. Öncesinde kızlar sıbyan okulları ve mahallelerinde eğitim görse de, bu okullarda günümüz şartlarındaki gibi bir eğitim-öğretimden bahsedilemezdi. Kız rüşdiyelerinin açılması, kadının kamusal hayata katılımı sürecini başlatan ilk ve en önemli adımdı.

Kız rüşdiyelerinin dersleri arasında Dinî Bilgiler, Arapça, Farsça, Sosyal Bilimler, Terzilik ve Nakış gibi dersler bulunmaktaydı. 1871'de İstanbul'da kız rüşdiyelerinin sayısı 8'e ulaşmış, öğrenci sayısı üç kat artarak 311 olmuştu²²⁰. Bu dönemde hükümet, halka kız rüşdiyelerinin açıldığını duyurmak ve bu okulları teşvik

²¹⁵ Ekrem Işın, "19.yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye*, İstanbul 1988, s. 112-113.

²¹⁶ Fatma Şensoy, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi", *Harf Harf Kadınlar Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 91.

²¹⁷ S. A. Somel, (2000). *a.g.e.*, s. 224-225.

²¹⁸ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 457.

²¹⁹ M. Demirel, (2002). *a.g.e.*, s. 54.

²²⁰ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 24-25.

etmek amacıyla, 1861’de devletin resmî yayın organı olan Takvim-i Vekâyî’de kızların eğitimin gerekliliğini anlattı²²¹. Gazetede yazıda kız rüşdiyeleri sayesinde kızlara dini, dünyevi bilgiler verilmesiyle kadının iffetli olmayı öğreneceği, evlilik hayatında eşine daha iyi yardımcı olabileceği, böylece çocukların en iyi şekilde yetiştirmesinin hedeflendiği ifade ediliyordu²²². 1845’li yıllara kadar devam zorunluluğu olmayan sıbyan okullarında okuyan kızlar için eğitimin zorunlu olması, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve ardından Kanun-ı Esasî ile gerçekleşmişti²²³. İlk olarak kız okullarında erkek öğretmenler görevlendirilmiş, kız okullarının artması ile kadın öğretmen yetiştirmek için Darümuallimâtın açılmasını gündeme getirmişti. Ancak 1870’te açılan Darümuallimâtın ilk mezunlarını 1873’te vermesi ile kız okulları için kadın öğretmen atanabilmişti²²⁴. Kız öğretmen okulunun açılışı, görüldüğü üzere Osmanlı geleneksel toplumunun ihtiyacından ortaya çıkmıştı. Kız okullarının sayılarının çoğalması, öğrenci sayısının artması ve bu okullarda görev yapacak kadın öğretmen ihtiyacı bu okulun açılmasına zemin hazırlamıştı.

1871 tarihli Devlet Salnamesine göre, Beşiktaş İnas Rüşdiyesi’nin ilk kadın müdiresi Fatma Hanım’dı. 1874 tarihli devlet salnamesine göre bu okulun Muallime-i evveli (baş öğretmen) Fethiye Hanım, Muallime-i sanisi (ikinci öğretmen) Münire Hanım, Riyaziye (Matematik) öğretmeni Fatma Nigar Hanım’dı. Bunlar ise, Darümuallimâtın ilk mezunları ve Osmanlı Devleti’nin ilk resmî kadın öğretmenleriydi²²⁵. Böylece öğretmenlik mesleği kadınlar için resmî anlamda başlamış oldu. Resmî olmayan şekliyle kadınlar, öğretmenliği/hocalığı Tanzimattan önce ve Tanzimat döneminde de yapmıştı²²⁶.

1869 Nizamnâmesiyle 6-10 yaş arası kızların eğitim almaları zorunlu kılınmıştır. Kızlar için ayrı bir okul oluşturulacak, mümkün olmadığı takdirde ayrı bir bölümde ders göreceklendir. Kadın öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı, tecrübeli, hatta çirkin erkek öğretmenler ders vereceklerdi. 1876’da Kanun-ı Esasi ile de kızlara ilköğretim okuma zorunluluğu getirildi. Böylece, kız ve erkek çocukları için

²²¹ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 457-459.

²²² S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 83.

²²³ Kadriye Kaymaz, *Gölgedeki Kalem Emine Semiye*, İstanbul 2009, s. 9-10.

²²⁴ S. A. Somel, (2010). *a.g.e.*, s. 84-85.

²²⁵ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 25-26.

²²⁶ Bakınız. Yahya Akyüz, “Osmanlı’da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2004, S. 15, s. 1-12.

resmî olarak eşitlik gerçekleşmişti, Fakat uygulamada bu durum çok sonraları gerçekleşecektir. Zira İstanbul'daki iptidailerde okuyan kız öğrenci sayısı 1881'de 3819 iken, 1882'de 5966'ya çıkmıştır²²⁷.

Kızların eğitim alması için C. Bilim, İstanbul dışında ilk olarak 1876'da Yanya'da bir kız rüşdiyesi açıldığını ifade etmiştir. Devlet salnamelerinde 1883'te açıldığı görülmektedir. İstanbul dışında ilk kız rüşdiyeleri Selanik, Bursa ve Beyrut'ta açılmıştı. Bu tarihlerde İstanbul'da kız rüşdiyelerinin erkek rüşdiyelerine oranı 1/3 iken, vilayetlerde bu oran 1/100 şeklindeydi. Bu bilgilere göre, Osmanlı bürokrasisi kızların eğitimi ile ilgili mesajını taşraya ulaştıramamıştı. 1887-1888 tarihlerinde kız rüşdiyesi sayısı 31 iken, 1906'da 85'e çıkmıştı. Bu sayıya gayrimüslim ve yabancıların kurdukları da ilave edildiğinde sayı 173'e çıkmaktaydı. Kız rüşdiyelerinin sayılarındaki artış, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde olmuştu ki, bu durumun gerçekleşmesinde Darülmuaallimâtın etkisinin olduğu şüphesizdir. Kız idadîsi ise ilk olarak 1880'de Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştı. Fakat bu okul 1882'de yeterli ilgi görmemesi nedeniyle kapatılmıştır. Yine de bu girişim, kızların lise eğitiminin yaygınlaştırılması için önemlidir. 1906-1907 tarihli Maârif salnamesine göre Manastır'da bir özel kız idadisinin bulunması ise dikkat çekiciydi²²⁸.

Aynı yıllarda İstanbul'da kız-erkek karma eğitim yapan 3 özel idadi okulu bulunmaktaydı. Ülke genelinde gayrimüslimlerin 12, yabancıların 17 kız idadisi vardı. Müslüman ahaliye ait idadilerin olmamasının nedeni, kızların lise çağına geldiklerinde evlendirilmeleri idi. Okula gidenler ise kız öğretmen okulunu (Darülmuaallimâtı) tercih etmişlerdi²²⁹. 1874 senesine ait aşağıdaki tablodaki bilgiler kızların eğitime dönemin bakış açısını yansıtmaya açısından dikkate değerdi²³⁰. Tablo-2'ye göre devletin merkezi olan İstanbul'da kız okullarında okuyan öğrenci sayısı toplamı 294, öğretmen sayısı 61'dir. Yaklaşık 5 öğrenciye bir öğretmen düşmektedir. Bu veriler göz önüne alındığında kızların eğitiminde hedeflenen düzeye ulaşmak için çok aşama katedilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

²²⁷ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 18-20.

²²⁸ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 31-38.

²²⁹ F. Şensoy, (2008). *a.g.e.*, s. 90.

²³⁰ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 459.

Tablo 2: 1874'te İstanbul'daki Kız Okulları Öğrenci ve Çalışan Sayıları²³¹

Okul Adları	Sınıf- evvel	Sınıf-1 sani	Sınıf-1 salis	Sınıf-1 rabi	Yekün	Muallimler Hademe
Darülmuallimât	19	4	8	15	46	10
Sultanahmet rüşdiyesi	6	5	6	13	30	7
İbrahimpaşa rüşdiyesi	8	2	4	6	20	4
Şehzade rüşdiyesi	2	6	4	10	22	7
Fatih rüşdiyesi	5	7	7	14	33	7
Aksaray rüşdiyesi	1	5	11	12	29	7
Altay rüşdiyesi	7	3	5	14	29	4
Beşiktaş rüşdiyesi	6	4	0	23	33	6
Üsküdar rüşdiyesi	3	3	4	18	28	6
Üsküdar Gülfem Rüşdiyesi	3	3	4	18	28	6
TOPLAM:	57	39	63	135	294	61

Ayrıca, kızların ileride iyi birer ev hanımı olmasını sağlamak ve ev işlerinde beceri kazanması için açılan kız sanayi (sanat) okulları bulunmaktaydı. Bu kız sanat okulları Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştı. 1887-1888 tarihli devlet salnamelerine göre bu tarihte ülkede 2 kız sanat okulu bulunmaktaydı. Kız sanat okullarında 11 kadın öğretmen ve 260 öğrenci bulunuyordu. 1890'da ise, Üsküdar Kız Rüşdiyesi, kız sanat okuluna çevrilmişti. Muallim-i evvelliğine (başöğretmenlik) Hayriye Hanım atanmıştı. II. Meşrutiyetin ilanına kadar kız sanat okulu sayısı değişmemişti. Bu okulun öğrenim süresi 1884'te hazırlık dâhil 5 yıl iken 1900'de 7 yıla çıkarılmıştı. Ayrıca 1909'da açılan Osmanlı-Fransız Kız Sanat Okulu ile yine aynı yıl açılan İnas İttihad-ı Osmanî Okulu, kızların mesleki eğitim alması bakımından önemliydi. 1911'den sonra yeterli bina bulunamaması nedeniyle kapatılan okullar Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde 1927'de Kız Sanat Enstitüleri adıyla açılacaktı²³².

²³¹ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 40-43.

²³² Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 40-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE DARÜLMUALLİMAT OKULLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1 İstanbul Darülmualimâtının (Kız Öğretmen Okulu) Kuruluşu ve Gelişimi

Daha önce açıklandığı üzere, Tanzimat öncesinde ve erken Tanzimat döneminde kızların eğitimi, sıbyan okulları ile sınırlıydı. Devletin kurmuş olduğu okul sistemi içerisinde kızların eğitim alabilecekleri başka bir yer yoktu. Üst eğitim kurumu olan medreselere ise sadece erkekler gidebiliyordu²³³. Sıbyan okullarından başka mahalle ve sokak aralarında kendi evlerini okul haline getiren yaşlı ve bilgili kadınlar kızlara eğitim vermekteydi. Bu okullarda belli bir müfredat takip edilmiyordu. Eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten bu kadın hocalar bir eğiticilik eğitimi almamışlardı. Darülmualimâtın açılışından sonra da bu okullar varlığını devam ettirmiştir²³⁴.

1848'de kız rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştı. Açılan bu kız okullarında yetişkin kızların erkek öğretmenlerden ders alması dini gerekçelerle istenmiyordu. Nakış dersi dışındaki bütün derslerin öğretmenleri erkekti²³⁵. Bu yüzden, Tanzimat'ın ilanından ancak yirmi yıl sonra kızlara mahsus eğitim verecek okullar açılabilirdi. Kızların eğitimi için 1859'da ilk olarak İstanbul Sultanahmet Meydanı civarında At Pazarı'nda Cevri Kalfa İnâs (Kız) Rüşdiye Okulu²³⁶ açılmıştı. Osmanlı

---

²³³ Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlıda Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", *Tarih ve Toplum*, Mart 2000, S. 195, s. 159.

²³⁴ Y. Akyüz, (2004). *a.g.e.*, s. 11-12.

²³⁵ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 2011, s. 297-298.

²³⁶ İstanbul-Sultanahmet'te açılmıştır. Mimarisinde XIX. yüzyılın diğer sıbyan okullarından farklı bir üslup kullanılmış sıbyan okuludur. 1819-1820'de Sultan II. Mahmud tarafından saray kadınlarından olup Sultan'ı 1808'de suikasttan kurtaran Cevri Usta –Cevri kalfa da denir– adına yaptırılmıştır. 10

Müslüman toplumunun sosyolojik yapısından dolayı kız okullarında kadın öğretmenlerin görev yapması istenmekteydi²³⁷.

Resim 1: Cevri Kalfa İnâs Rüşdiyesi²³⁸

H. Koçer'in aktardığına göre, ilki 1859'da İstanbul-Sultanahmet'te açılan kız rüşdiye okulunda derse girecek kadın öğretmen bulunmaması nedeniyle iyi ahlâklı ve yaşlı erkek öğretmenler görev yapmıştır²³⁹. Kızların eğitimini geliştirmek isteyen Osmanlı Devleti, rüşdiye okullarına yeteri kadar öğrenci kaydolmayınca gazetelerde neşredilen yazılarla, kız çocuklarının bu okullara gitmesini teşvik etmiştir. Örneğin, 1862'de Takvîm-i Vekâyi'de yer alan bir yazı şöyledir:

“[...] Şimdiye kadar açılan Mekâtib-i Resmîye her ne kadar erkek çocuklara mahsûs ise de taleb-i ilmin zükûr ve inâsa farz ve borç olduğu [...] tâife-i nisvânın dahî din ve dünyalarını bilüb emre itâat ve menhiyattan mücânebet ve tahsîl-i esbâb-ı iffet ve kanaata riayetlerinden tevellüd edeceğinden kız çocukların dahî emr-i terbiye ve edeb-i mer'iyeye vukuflarına ana ve babaları taraflarından bakılmak lazımedendir. Bu kaide-i müsellemeyi i'lan için maksadımca Dersaadette At meydanı civarında mahsûsa tahsîs olunmuş olan mektebde kız çocuklarının emr-i ta'limlerine ihtimâm olunmakta ve ta'yîn olunan hocaları matlûba sûret-i muvâfakatte olmasıyla beraber kız çocuklarının keyfiyet-i taallümlerine dair bu def'a müceddeden tanzîm olunmakta bulunan Nizamnâme ve usûl-i cedîde-i ta'limîyeye tatbiken mekteb-i mezkûrun idaresi daha ziyâde hüsn-i nizâm ve idâre tahtına girmiş olduğundan kız çocukları olanların keyfiyet-

---

Kasım 1858'de günün şartlarında bir kız okulu özelliğinde kız rüşdiyesi olarak açılmıştır. Semavi Eyice, “Cevri Kalfa Mektebi”, *DİA*, c. VII, Ankara 1993, s. 461.

²³⁷ Mustafa Şanal, “Osmanlı İmparatorluğunda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler İle Okuttukları Dersler”, *Belleten*, c. LXVIII, Aralık 2004, S. 253, s. 3-4.

²³⁸ Y. E. Tümer-H. Yiğit, (2010). *a.g.e.*, s. 91.

²³⁹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara 1967, s. 21.

i muharrere ma'lumları olarak çocuklarını mekteb-i mezkûra gönderüb tahsîl-i maârif-i lâzimeye ibtidâr ettirmeleri [...]^{240,}

Görüldüğü üzere 1860'lı yıllara kadar kız rüşdiye okulları açılmadığından bahsedilerek kızların da din ve dünyalarını bilmeleri için kızlara eğitim aldırılmasının “emre itaat etmeye ve yasaklardan çekinmeye” vesile olacağı anlatılmaktadır. Kız çocuklarına iyi eğitim verilmesinin anne ve babanın görevi olduğu ifade edilmektedir. Yine, İstanbul'da kız çocuklarına yeni yöntemlerle iyi eğitim verecek öğretmenlerin görevlendirildiği ifade edilmektedir. Rüşdiyelerdeki öğretmenlerin ehil ve güvenilir kimseler olduğu vurgulanıp ailelerin kız çocuklarını bu okullara güvenle göndermeleri tavsiye edilmektedir²⁴¹.

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminin getirdiği kanunlaştırma hareketi içinde eğitim sistemini de yasal bir çerçeveye almak istedi. Bu konudaki en önemli adım daha önce de açıklandığı üzere, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi idi. 1 Eylül 1869 tarihli Nizamnâmenin 68-70. maddeleri ile kız rüşdiyeleri için kadın öğretmen yetiştirecek “Darümuallimât” adıyla bir kız öğretmen okulu açılması öngörüldü. Darümuallimât, sıbyan ve rüşdiye şubelerine ayrılacaktı. Müslüman ve gayrimüslimler için ayrı ayrı okullar açılması teşvik edilecekti. Sıbyan şubesi iki yıl, rüşdiye şubesi üç yıl eğitim verecekti²⁴².

Darümuallimâta herkes öğrenci olamayacak, öğrenci seçimi sınavla yapılacaktı. 2 Şubat 1870 tarihli devletin resmî yayın organı olan Takvim-i Vekâyi gazetesinde Darümuallimâta öğrenci olarak alınacakların 13-35 yaş aralığında olması gerektiği duyuruldu. Ayrıca, Darümuallimâta öğrenci seçmek için Maârif Nazırı başkanlığında üç kişilik bir uzman komisyon oluşturuldu. İlk olarak 8 Şubat 1870'te yapılan sınavla 32 öğrenci kabul edildi²⁴³.

---

²⁴⁰ Takvim-i Vekâyi, nr. 649. 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862).

²⁴¹ Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 456-457.

²⁴² F. R. Unat, (1964). *a.g.e.*, s. 105-106.

²⁴³ M. Şanal, (2004). *a.g.e.*, s. 3-4.

Resim 2: İstanbul-Sultanahmet'te Açılan İlk Darümuallimât Okulu (1869)²⁴⁴

12 Nisan 1870 tarihli bir arşiv belgesine göre, İstanbul Sultanahmet'te Ayasofya civarında Yerebatan caddesinde ahşap bir konak kiralanarak açıldı. Okulun öğrenci, öğretmen, müdür ve hizmetlileri daha okul açılmadan seçilmişti. Kadın öğretmen bulunamadığı için “*iyi ahlaklı ve edepli*” olmak şartıyla erkek öğretmenler atanmıştı. Sadece nakış ve resim öğretmenleri kadındı. Okul müdürü sultanın iradesiyle atanmış olup aylık 2000 kuruş maaş almakta ve okulun dış işlerinden sorumlu bulunmaktaydı. İç işleriyle ise aylık 650 kuruş maaş alacak olan bir kadın müdire ilgilenecekti. Öğretmen maaşları, nizamnâmeğe göre aylık 750 kuruş olarak belirlenmiş ise de işleri kolay olanlara 400 kuruş, zor olanlara ise 800 kuruş aylık verilmesi öngörülmüştü²⁴⁵.

İstanbul'daki ilk Darümuallimât okuluna, yaşları 15-35 arasında 50 öğrenci kaydedilmişti. Öğrenciler sınavla özel bir komisyon tarafından seçilmiştir. İkiye ayrılarak yarısı sıbyan, yarısı rüşdiye şubesine kaydedilmiştir. Okulda okuyan öğrencileri teşvik için sıbyan şubesindeki öğrencilere aylık 30 kuruş, rüşdiye şubesindeki öğrencilere 60 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştı. Müzik dersi, öğrencilerin diğer dersleri öğrenmelerini engelleyeceği düşüncesiyle bir yıl sonraya ertelenmişti. Ayrıca, her cemaatin kendi dilinde eğitim alabileceği bir Darümuallimât açılmasının gerekliliği kabul edilmişti. Fakat bu zor ve masraflı olacağı için Osmanlı Devleti'nin ilk erkek öğretmen okulu olan

²⁴⁴ Osman Doğan, *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri*, İstanbul 2007, s. 65.

²⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA kısaltmasıyla), İrade Dâhiliye, 614/42823, 10 Muharrem 1287 (12 Nisan 1870).

Darümuallimîn 'de²⁴⁶ uygulandığı gibi, yalnızca Müslüman öğrencilere eğitim verecek bir Darümuallimât açılmasına karar verilmiştir²⁴⁷. Bu doğrultuda 26 Nisan 1870 Salı günü, kız okullarına öğretmen yetiştirecek ilk kurum olan Darümuallimât, Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın nutkuyla açılmıştır. Y. Akyüz tarafından günümüz Türkçesiyle aktarılan nutukta kısaca şöyle denilmektedir²⁴⁸.

“Kadınların, çocukların eğitiminde büyük bir payı vardır. Erkeklerin eğitime ihtiyacı olduğu gibi, kadınların da eğitim almaları gerekir. Önceleri, İslâm kadınları içinden de şair kadınlar çıkmıştır. Şarkın özellikle kadınlarının eğitimden mahrum kalmaları, sadece eğitim-öğretim imkânlarının yokluğundandır. Halbuki kadınların bilim öğrenmelerine hiçbir engel yoktur ‘Bilim öğrenmek erkek ve kadın her Müslümana farzdır’ hadisi, kadınların ve erkeklerin öğrenim görmelerini gerektirir. İyi eğitim görmüş dinini ve dünyasını tanımış kadınlar her zaman namuslarını koruyacaklardır. Pek çok sanat ve Maârif vardır ki kadınların örtünmesi engel değildir.[...] İstanbul'da kızlar için ayrı okullar olmadığından erkek çocuklarla beraber okuyorlardı. Bu noktada bazı sakıncalar görülmüştür. Geçen sene erkek ve kız çocuklar ayrılmıştır. Padişahımız sayesinde İstanbul'un çeşitli yerlerinde 7 tane kız rüşdiyesi açılmıştır. Fakat muallimleri erkek olduğundan, kızların yaşları 9 ve 10'u geçince, örtünmekten dolayı okullarda iki yıldan fazla kalamayacaktır. İki yılda yeterli tahsili alamayacakları açıktır. Bu kızların kız rüşdiyelerinde 4 yıl kalmaları muallimlerinin kendi cinslerinden –kadın – olmasına bağlıdır. Bundan sonra, kız sıbyan ve kız rüşdiye okullarına kadın muallimeler yetiştirmek için bir Darümuallimât kurulması gerekli görülmüştür. Bu husus, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde yer almıştır. Bugün, uğurlu sayarak açılışını yaptığımız, bu okuldur. Daha sonra, gayrimüslim kız okulları için de kadın öğretmenler yetiştirilmek üzere başka sınıflar açılması kararlaştırılmıştır.”²⁴⁹

Alıntılanan metinde görüldüğü üzere, nutukta kadınların da erkekler gibi eğitim alması gerektiği, iyi eğitim alan kadınların namuslarını daha iyi koruyacakları, kadınların örtünmelerinin onların eğitim almasına engel olmadığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, kadın öğretmen olmadığı için kız okullarına erkek öğretmen görevlendirildiği, kızların iki yıl eğitim almalarının yetersiz olduğu, daha uzun süre eğitim alabilmeleri için öğretmenlerinin de kadın olması gerektiği gibi konulara değinilmiştir. Açılış nutkunun Osmanlı Devleti'nin üst düzey bir bürokratı olan Maârif Nazırı tarafından verilmiş olması, hükümetin kızların eğitime verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Darümuallimât okullarının açılması kadının

²⁴⁶ Darümuallimin, Osmanlı Devleti'nde 1848'de açılıp 1924'e kadar eğitime devam eden erkek öğretmen okullarıdır. İlk rüşdiye okullarına öğretmen yetiştirmek için İstanbul-Fatih'te açılmıştır. Üç yıl süreyle eğitim veren okulun ilk müdürü Ahmet Cevdet Paşa'dır. 1857'de Maârif Nezareti'nin açılmasından sonra 1862'de sıbyan okulları nezarete bağlanmasıyla sıbyan okullarının öğretmen ihtiyacı için 1868'de Darümuallimin-i Sıbyan açılmıştır. 1875'ten sonra başta Girit, Bosna ve Konya olmak üzere vilayetlerde de Darümuallimin okulları açılmaya başlanmıştır. 1882'de iyileştirmelerle yatılı okullar haline getirilmiştir. Sayıları 1905-1906 eğitim-öğretim yılında ülke genelinde 36'ya ulaşmıştır. Cemil Öztürk, “Darümuallimin”, DİA, c. VIII, s.551-552.

²⁴⁷ BOA), İrade Dâhiliye, 614/42823, 10 Muharrem 1287 (12 Nisan 1870).

²⁴⁸ Mustafa Ergün, vd., (haz). *Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Ankara 2002, s. 115.

²⁴⁹ Aktaran: Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Millî Eğitim*, Temmuz- Eylül 1999, Sayı: 143, s. 8.

öğretmen olarak kamusal alana katılmasını sağlayacak sürecin başlangıcıdır. Nitekim bu husus, açılış nutkunda belirtilmiştir.

Darümuallimâtın açılışından hemen sonra, Sadrazamın da katıldığı bir ödül töreninde, (24 Ağustos 1870) Darümuallimât öğrencilerinin kısa süre içinde elde ettikleri bilgilerle sene sonu sınavlarında gösterdikleri başarı takdir edilmiş, yaptıkları sanat eserleri (dikiş ve kanaviçe) büyük ilgi görmüştür. Fakat kız öğrenciler bu törene katılmayarak, ödülleri sonradan kadın öğretmenlerden almışlardır²⁵⁰. Bu husus, dönemin hükümet yetkililerinin ve yöneticilerinin İstanbul'daki bu ilk Darümuallimât okuluna gösterdiği öneme işaret etmektedir. Öte yandan kız öğrencilerin topluluk içinde belgelerini alamamış olmaları dönemin toplumsal alanda kadına bakış açısını yansıtır.

1872'de erkek öğretmen okulu olan Darümuallimîn ile kız öğretmen okulu olan Darümuallimâtın ders programları aynıydı. Darümuallimâtta sadece dikiş, nakış, ev idaresi, yemek pişirme, çocuk bakımı, el işleri, resim ve müzik gibi kızlara mahsus dersler bulunmaktaydı²⁵¹. Darümuallimât ilk mezunlarını 1872-1873'te vermişti²⁵². 17 mezundan altısı İstanbul'daki kız rüşdiyelerine kadın öğretmen olarak atanmıştı. Bu ilk kadın öğretmenler maaşını devletten alan, yasal sorumluluk içinde devlet okullarında çalışır pozisyondaydı. O zamana kadar dikiş ve nakış öğretmenliği yapabilen kadınlar, diğer alanlarda öğretmenlik yapma hakkına da kavuşmuştu²⁵³. Böylece Tanzimat dönemi, kız öğrencilere eğitim verilmesinin başlangıcı olmuş, kadın öğretmen ihtiyacı nedeniyle de kadının devlet görevlerinde çalışmaya başlaması ilk kez eğitim alanında gerçekleşmiştir²⁵⁴.

3.1.1 Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Sultan II. Abdülhamid döneminin en önemli özelliği, eğitim ve okullaşma alanındaki gelişmelerdir. Osmanlı devlet erkini göstermek için bu dönemde yayımlanan salnamelerde kâğıt ve baskı kalitesini en mükemmel şekilde kullanmıştır. Cildinde altın yaldız ve 1. sınıf kâğıt kullanılarak basılan salnamelerle

²⁵⁰ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 673-674.

²⁵¹ Y. Akyüz, (1993). *a.g.e.*, s. 33.

²⁵² 1316 tarihli Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'ye göre mezun sayısı 20 idi. s. 640.

²⁵³ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 675.

²⁵⁴ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 50.

devletin gücü gösterilmeye çalışılmıştır. Maârif nezaretinin sadece bu dönemde 1898-1903 yılları arasında yayımladığı, 6 adet Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiyeler aracılığıyla eğitim alanında ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Salnamelerde Nezaretin tarihçesi, okullar, kütüphaneler, sınavlar, yönetmelikler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır²⁵⁵. Kuruluşundan itibaren Darülmuallimât hakkında da sayısal bilgiler verilmektedir. Ayrıca ilki 1847’de yayımlanan 1912’ye kadar düzenli bir şekilde her yıl yayımlanmış olan Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, (Devlet Salnamesi) Osmanlı devlet örgütünün işleyişini yansıtmaktadır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemine ait salnamelerin daha ayrıntılı hazırlandığı görülür. Bu yıllıklar, dönemin tarihi, askeri, coğrafi, idari yapısını yansıtır. Ayrıca devlet kurumları, yöneticileri, eğitimi, kültürü, ekonomisi hakkında da önemli bilgiler verilmektedir²⁵⁶.

1877-1878 tarihli Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye’den alınan bilgilerden yararlanılarak Darülmuallimâtta yıllara göre okutulan dersler aşağıdaki tabloya aktarılmıştır.

Tablo 3: İstanbul Darülmuallimâtı Yıllara Göre Okutulan Dersler (1877)²⁵⁷.

1.Sene	2.Sene	3.Sene
Arabî	Arabî	Arabî
Farisî	Farisî	Farisî
Ulûm-ı Diniye	Coğrafya	Coğrafya
Kıraât-ı Türkiye	Hesap	Hesap
Hesap	Tarih-i Osmanî	Tarih-i Osmanî
Lisan-ı Osmanî ve İmla	İnşa-ı Türkî	Nakış
Resim	Kavaid ve İmlâ	İmlâ ve İnşâ
Sülûs	Sülûs	Sülûs
Rik’a	Rik’a	Rik’a
Dikiş	Resim	Resim
-----	Makine	Makine

Tablo’da görüldüğü üzere Darülmuallimâtta Arapça ve Farsça dersleri bulunmakta, başka bir yabancı dil dersi bulunmamaktadır. Ayrıca, güzel sanatlar ve sosyal bilimler içerikli dersler ağırlıklıdır. Bunun yanında Fen bilimleri içerikli derslerin çok az olması dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti’nin bu okullar için daha çok önemsedığı ve mutlaka verilmesini istediği dersler üç sene boyunca gösterilen derslerdir ki bunlar; Arabî, Farisî, Sülûs, Rik’a, Resim ve İmla dersleridir.

²⁵⁵ Bilgin Aydın, “Salname” maddesi, *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 53.

²⁵⁶ Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, c. I, Ankara 1999, s. 2-6.

²⁵⁷ Bu tablo, 1294 tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 387. sayfasındaki bilgiler kullanılarak oluşturulmuştur.

Darümuallimâtın ilk açıldığı yıllarda hangi dersleri hangi öğretmenlerin verdiği dair bilgilere 1288 (1871) tarihli Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye'den ulaşılabilmektedir.

Tablo 4: Darümuallimâtın Müdür, Öğretmen ve Dersleri (1871).

Müdür	Hilmi Efendi
Umûr-ı Mülkiye Muallimi	Münif Efendi
Kanûn-ı Ticaret Muallimi	Gavril Efendi
Hesab Muallimi	-----
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Ahmed Hilmi Efendi
Rik'a Muallimi	Ahmed Efendi
İnşâ Muallimi	Sadık Beğ
Fransız Lisânı Muallimi	Mustafa Efendi
Hendese Muallimi	İhsan Beğ

Tablo 4'e göre, 1871'de Darümuallimâtta Hesap dersini veren öğretmen olmadığı anlaşılıyor. Devlet salnamelerindeki bilgilerin bir önceki yıla ait olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, 1870'de Darümuallimâtta hiç kadın öğretmen bulunmadığı vurgulanmalıdır. Bu durum, Darümuallimâtın ilk kuruluş yılları olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Devlet salnamelerindeki bilgilere göre ise, ilk kez 1873 yılında Darümuallimâtta kadın öğretmen istihdam edilmiştir. Nakış öğretmeni Hatice Hanım ve Madam Armik'tir²⁵⁸. 1877'de müzik dersi için Refika Hanım, rik'a dersi için Arif Efendi ile resim dersi için Mösyö Kaz öğretmen kadrosuna dâhil edilmişlerdir²⁵⁹. 1879-1880 eğitim-öğretim yılında ilk kez bir müdire, Fatma Zehra Hanım Darümuallimâtta atanmıştır. Aynı yıl öğretim yöntemleri dersi konularak öğretmenliğine Aristokli Efendi getirilmiştir. Bu ders bir yıl sonra kaldırılmış, ancak 1891'de tekrar müfredata eklenmiştir.

1869 tarihli Maârif Nizamnâmesi'nde açılması kararlaştırılmış olan Darümuallimâtın sıbyan ve rüşdiye şubesi hakkındaki bilgilere, 1882-1883 eğitim-öğretim yılında ulaşılabilmektedir. Yine aynı yıl, kadın öğretmen sayısının erkek öğretmen sayısını geçtiği görülür. Sıbyan şubesinde daha fazla öğrenci olması ve hiç erkek öğretmen bulunmaması dikkat çekmektedir²⁶⁰. Darümuallimâtın açılışından 12 yıl geçmiş olmasına rağmen rüşdiye şubesinde halen erkek öğretmenlerin görev yapıyor olması, yeterli oranda kadın öğretmen yetiştirilemediğinin göstergesidir.

²⁵⁸ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye*, İstanbul 1290 (1873-1874), s. 197.

²⁵⁹ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 673.

²⁶⁰ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye*, İstanbul 1300 (1882-1883), s. 192-193.

Sıbyan ve rüşdiye şeklindeki şube ayrımının yapılabilmesi, ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde başlayan okullaşma oranındaki artış ile mümkün olabilmektedir.

Darümuallimâtın eğitim programından daha önce kaldırılan “Ûsûl-i Tedrîs” (Öğretim Yöntemleri) dersinin 1891 yılında yürürlüğe konulmasında Darümuallimât Tarih Öğretmeni Ayşe Sıdika Hanım²⁶¹,ın büyük katkısı olmuştur. Ayşe Sıdika Hanım ayrıca “Usûl-i Ta’lim ve Terbiye” isimli bir ders kitabı yazarak 1897’de Sultan II. Abdülhamid’e sunmuştur. Kendisi Darümuallimâta atandığında (1892) Sultan, kendisine “öğrendiğini ölünceye kadar vatandaşlarına öğretsin” diyerek onu onurlandırmıştır. Eserin giriş bölümünde medenileşmenin derecesinin kadının terbiyesi derecesinde olduğu anlatılır. Sıdika Hanım, okuttuğu 5-6 ders arasında en önemli dersin “ilm-i terbiye” olduğunu, kitabın herkesin anlayabileceği şekilde ve Maârif Nezaretinin düzenlediği programa uygun olarak yazıldığından bahsetmektedir. Usul-i Terbiye derslerinde okuttuğu konuları içerir şekilde kaleme almıştır²⁶². Kitabın sonundaki özet bölümündeki şu ifadeleri dikkat çekicidir.

“ İnsanın ahlakı, hal-i hazırı, istikbali, saadeti ve adem-i saadeti daima küçük yaşta gördüğü terbiyeye göredir.[...] Çocuklara her kim olsa ders verir. Fakat terbiye ve ahlak dersini herkesten iyi valide verir. Çocuğun birinci mürebbisi validedir. [...] Zaman-ı sabavette çocuklara hizmet edebilecek kadınlardır. Demek oluyor ki bir kavmin saadeti ve terbiyesinde kadınların büyük tesiri vardır. Bunun için herşeyden ziyade kadınların terbiyesine itina edilmelidir. Terbiyeli valideler yetiştirmeye gayret edilmelidir. Terbiyenin esası temeli evvel emirde çocukları itaate alıştırmaktır.[...]”²⁶³

Yukarıdaki ifadelerde, terbiyenin ve terbiyede kadının öneminden, küçük yaştan itibaren terbiye vermeye kadının daha yetenekli olduğundan, bir topluluğun mutluluğu için kadınların eğitilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

1895’te Mehmet Hulusi Efendi’nin gayretiyle Darümuallimâta bir düzen vermek için İstanbul Koska’da bir bina tutuldu. Yine onun gayretleriyle, 1316 (1898-1899) tarihli Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye’de “Darümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat” yayımlanarak, idarî yapısı ve müfredatı yeniden

²⁶¹ Ayşe Sıdika Hanım, Rum Zabyan okulunda Fransızca eğitim almış biriydi. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile evlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde Darümuallimâta tarih, coğrafya, ahlâk, elişleri ve pedagoji öğretmenliği görevinde bulunmuştur. “Ûsûl-i Ta’lim ve Terbiye” isimli eserinde topladığı ders notları, sonrasında Darümuallimâta ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser, Avrupa ders sistemindeki ilk pedagoji kitabımız olarak kabul edilir. Ferid Ragıp Tuncor, “Ayşe Sıdika”, *Türk Kadını*, S. 7, Aralık 1966, s. 18.

²⁶² Ayşe Sıdika, *Ûsûl-i Ta’lim ve Terbiye*, İstanbul 1313 (1895-1896), s. 4-6.

²⁶³ A. Sıdika, (1313). *a.g.e.*, s. 203-204.

düzenlendi. Devlet salnamelerine bakıldığında ise, 1895-1910 tarihleri arasında Darümuallimâta müdür dışında, hiç erkek öğretmen kalmamıştı²⁶⁴. 1316 tarihli Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye'deki bilgilerde ise 1897'de 8'i erkek olmak üzere 2'si gayrimüslim, 11'i Müslüman toplam 13 kadın öğretmen bulunmaktaydı²⁶⁵. Böylece, zaman zaman devlet ve Maârif salnamelerindeki bilgilerin çeliştiği görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu okul sürekli bir gelişim göstermiş olup kadrosuyla da erkek ağırlıklı bir kurum olmaktan çıkarak, kadın öğretmenlerin istihdam edildiği bir kurum haline gelmiştir²⁶⁶. Yukarıda bahsedildiği gibi Darümuallimâta, 1881-1882 öğretim yılında ilk kez müdire olarak Fatma Zehra Hanım atanmıştır²⁶⁷. 1882-1883 öğretim yılında ise okulun müdürü Davut Şükrü Efendi, müdiresi Refika Hanım'dır²⁶⁸. Darümuallimâtın kurumsal yapısında 9 Şubat 1892 tarihli bir irade ile değişiklik yapılmıştır. Darümuallimâta öğrenci kaynağı olması için 3 yıllık iptidai ve 3 yıllık rüşdiye kısmı olmak üzere toplamda 6 yıllık eğitim-öğretimi kapsayan bir ihtiyat kısmı eklenmiştir. Darümuallimât kısmının, öğretim süresi ise 3 yıl olarak düzenlenmiştir²⁶⁹. Y. Akyüz, bu değişikliğin iki yıl sonra 1893'te yapıldığını ifade etmektedir. İhtiyat kısmından kız rüşdiyesi seviyesinde eğitim alarak mezun olan kız öğrenciler, Darümuallimâta doğrudan, sınavsız girebilmiştir²⁷⁰.

30 Temmuz 1895 tarihinde "Darümuallimîn ile Darümuallimâtların İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat" yayımlanarak Darümuallimâtın yapısı, öğrenci ve öğretmen durumu, ders programlarında yeni düzenlemeler getirilmiş, yeniden yapılandırılmıştır. Talimatnâmenin 7-8. maddeleri şöyledir.

"Yedinci madde, işbu ta'limât ahkâmını müdür tamamen icrâya me'mûr olub gerek bunun ve gerek merciinden verilen o emr ve ta'limâtın adem-i icrasından veya tatbikatça noksanından velhasıl mektebin ahvâl-i umûmiyesinden nezaret-i celîleye karşı evvel emirde müdür ve ikinci derecede dâhilen muavini hükmünde müdire mes'ul ve muâtebdir. Sekizinci madde, müdire muamelât ve muhaberât-ı hariciyeye asla müdâhale etmeyüb

²⁶⁴ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 47.

²⁶⁵ (Salnamelerdeki bilgiler bir önceki yıla aittir.) *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1316 (1898-1899), def'a 1, s. 639.

²⁶⁶ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, s. 13-14.

²⁶⁷ *Salnâme-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul Darü'l-Tıbbetü'l Amire 1299 (1881-1882), def'a 37, s.260.

²⁶⁸ *Salnâme-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul Darü'l-Tıbbetü'l Amire 1300 (1882-1883), def'a 38, s.192.

²⁶⁹ BOA. İrade Dâhiliye. 1263/99248, 10 Recep 1309 (9 Şubat 1892).

²⁷⁰ Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 121.

ahvâl ve muamelât-ı dâhiliyede dahî müdürin re'yini istihsal eylemedikçe cüz'î ve küllî icraatda kat'a bulunamaz²⁷¹.”

Yukarıdaki maddeye okulun nezarete karşı birinci sorumlusu müdüdü. İkinci derecede ve içerideki yardımcısı hükmündeki müdire sorumluydu. Müdire dış işlerine ve yazı işlerine karışmayacaktı. Ayrıca Müdire, müdire haber ve bilgi vermeden de iç işlerinde hiçbir faaliyette bulunmayacaktı²⁷². Böylece Darümuallimâtta müdire kavramı oluşturulmuştu. Aslında okulun açılışında ve 1869 tarihli Nizamnâmede böyle bir durum şart koşulmamıştı. Bu değişiklik Talimatnâmeyle gerçekleştirilmişti. Uygulamadaki ihtiyaçtan doğduğu öngörülmekteydi.

1315-1316 (1898)'da Salname-i Maârif-i Umûmiyeye göre Darümuallimâtta okutulan dersler ile yıllara göre haftalık ders programı ve ders saatleri şöyleydi.

Tablo 5: Darümuallimâtta Okutulan Dersler ve Ders Saatleri (1898)²⁷³

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Kur'an-ı Kerim ve Tecvid	2	1	1
Ulum-ı Diniye	2	2	2
Arabi	2	2	2
Farisi	1	1	1
Kavaid-i Osmaniye ve Müntehebat	1	1	1
Kitabet ve Tatbikatı	1	1	2
Hüsni Hat	1	1	1
Ûsûl-i Tedris	2	1	1
Ahlak	-	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Mevalid ve Ulum-ı Tabiiye	-	1	1
Hıfzıssihha	-	1	1
İdare-i Beytiye	1	2	2
Hesap	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	-	1	1
Tarih Musiki	1	1	1
El Hünnerleri	1	1	1
.....Toplam	4	3	3
	26	26	26

Tablo 5'e göre Ulûm-ı dinîye ve Arapça dersi eşit ağırlıkta 3 yıl boyunca devam etmekteydi. Hesap ve hıfzıssihha gibi fen bilimleri içerikli derslerin diğer sosyal bilimler içerikli derslere göre ders saatlerinin daha az olduğunu

²⁷¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1317 (1899-1900), def'a 2, s. 322.

²⁷² Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 122.

²⁷³ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1321 (1903-1904), def'a 6, s. 131.

görülmekteydi. Yabancı dil dersi olarak Arapça ve Farsça okutulmaktaydı. Fransızca gibi bir yabancı dil okutulmuyordu. El hünnerleri dersinin ders saatinin diğerlerine göre fazla olması dikkat çekici bir durumdu. Güzel sanatlara yönelik bir eğitim verildiği görülmüyordu. Böylece Osmanlı Devleti, şekillendirmek istediği kadın öğretmen tipini de ortaya koymuştur. Yine tabloya göre, ders dağılımları % 20 oranında dini bilimler, % 11 oranında fen bilimleri, % 25 oranında dil eğitimi, % 40 oranında sosyal bilimler, % 4 oranında eğitim bilimlerini içermektedir.

1897-1898'de Darümuallimâtta 560 öğrenci bulunmaktaydı. Açılışından itibaren 1900 yılına gelinceye kadar toplam 381²⁷⁴ mezun vermişti. Mezun sayılarının öğrenci sayılarına göre az olması çeşitli nedenlerle okuldan ayrılmaların olduğunun göstergesidir. 1900'de Darümuallimâtta 7 erkek, 16 Müslüman kadın ile 3 yabancı kadın öğretmen bulunuyordu²⁷⁵. Erkek öğretmenlere görev vermeye devam edilmesi, henüz yeterli seviyede kadın öğretmen yetiştirilemediğini gösteriyor ya da erkek öğretmenlerin görev yapması konusundaki toplumsal hassasiyetin kırılmış olduğunun göstergesi olabilir. Yabancı kadın öğretmenlere de görev veriliyor olması bazı alanlarda yetişmiş Müslüman kadın öğretmen bulunamayışı ile alâkalıydı.

1902 yılında Darümuallimât için yeni bir ders programı düzenlenmiştir. Haftalık ders saatleri toplamda 26'şar saat olup 1898'deki derslerle toplam ders saatleri aynıdır. Fakat bazı derslerin saatlerinde değişiklikler görülmüştür. Örneğin, El hünnerleri ders saatinde artış olduğu görülmektedir. İlm-i eşya ve ulum-ı tabiiye dersleri kaldırılmıştır. Hendese dersinin saati azaltılmıştır. Bu bilgilerden hareketle zaten az olan fen bilimleri içerikli derslerin azaltılması ve kaldırılması dikkat çekicidir.

1877'den 1902'ye kadar ki 25 yıllık dönemde ders programında gelişim görülür. 1898 programı ve 1902 programı kıyaslandığında 3 yıl boyunca okutulan ders sayısı 18'den 20'ye çıkmıştır. Ayrıca 1877'de sadece okutulan dersler belirtilmiş, salnamede derslerin haftalık ders saatleri gösterilmemişti. 1898'den itibaren haftalık ders saatleri de görülür. Örneğin; 1877'de Osmanlı tarihi işlenirken 1898 itibarıyla Genel Tarih dersi verilmekteydi. 1898 ve 1902'de haftalık ders saati

²⁷⁴ Bu Salnâme'ye göre mezun sayısı 302'dir. *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1316 (1898-1899), def'a 1. s. 645.

²⁷⁵ Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 121.

26 olmasına rağmen 1902’de el hünnerleri dersinin ders saatleri arttırıldı. Buna karşılık İlm-i Eşya dersi kaldırıldı. Böylece, Darümuallimâtta el işlerine daha çok önem verildiğini görmekteyiz.

1316 (1898-1899) tarihli Salname-i Maârif-i Umûmiye’nin 129. sayfasında Darümuallimîn-i Ali ders programı verilmiştir. Darümuallimîn ve Darümuallimâtın ders programları değerlendirildiğinde haftalık ders saatlerinin birbirine yakın olduğu görülür. Fakat 1869 tarihli Nizamnâmede, bir yüksekokul olarak tanımlanmasına rağmen Darümuallimâtın, okul ve öğrenci sayısı bakımından Darümuallimîn seviyesine ulaşamadığı fark edilir. Darümuallimîn de yabancı dil olarak Fransızca okutulmaktadır. Darümuallimâtta ise gösterilen farklı dersler, Ev işleri, El hünnerleri ve Müziği. Her iki okulda da Öğretim Yöntemleri dersi okutulmaktadır.

3.1.2. II. Meşrutiyet Dönemi

1848’de kurulan Darümuallimînlerin sayısı, 1909’a kadar giderek artmış, taşradakilerle birlikte sayıları 29’a ulaşmıştır. Buna rağmen 1870’te kurulan Darümuallimât, II. Meşrutiyet dönemine gelinceye kadar İstanbul Darümuallimâtı olarak tek bir kurum şeklinde devam etmişti. Darümuallimât, II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelinceye kadar öğrencilerin aylık maaş aldıkları burslu bir okuldu. Kız sbyan, kız rüşdiye okulları ile kız sanat okullarına kadın öğretmen yetiştirmekteydi. Burslu okumayanlar öğretmen olup olmamakta serbestti. Kızların en üst seviyede eğitim aldığı yüksekokul statüsündeki eğitim kurumu, açılıncaya kadar İstanbul Darümuallimâtı idi²⁷⁶.

İnâs Darülfünûnu, 7 Şubat 1914’te başlayıp hafta içi dört gün olarak bir yıla yakın süren serbest derslerden sonra 12 Eylül 1914’te Zeynep Hanım konağında resmî olarak açılmıştır. Darümuallimâtta ilave edilerek 3 yıl eğitim süresiyle 24 Ekim 1914’te başlamıştır. Tabiiyat, Riyaziyat ve Edebiyat şubesi şeklinde 3 ayrı şubeden oluşmuştur. 22 öğrenci sınavla öğrenime hak kazanmıştır. Okula Darümuallimât, İnâs İdadisi/Sultanisi mezunları sınavsız, özel hocalardan ders alanlar sınavla girebilecekti. 16-25 yaş arası ve Osmanlı vatandaşı olanlar kayıt olabilecekti. Dönem basınındaki yazılardan bu okulun Darümuallimâtta eklenmek suretiyle açıldığı anlaşılmaktadır. Mali bütçe açısından da ödenekleri Darümuallimât

---

²⁷⁶ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 28.

bütçesinden karşılanmaktaydı. Okulun iç disiplininin sağlanması için bir Talimatnâmesi bulunmaktaydı. 1916-1917 eğitim-öğretim yılında okul Çağaloğlu'nda müstakil bir binaya taşınmış ve müdürlüğüne Ali Nazima Bey getirilmiştir. İlk mezunlarını 1917'de verilen okulun ilk mezunları, çeşitli Darümuallimâtlara öğretmen olarak atanmış toplumun yeniden şekillendirilmesi için görev almışlardır²⁷⁷.

Halide Edip'in girişimleri ve kamuoyunun da isteğiyle Darümuallimât 1910-1911'de yatılı bir okul haline getirilmiş, öğretim süresi 2 yıla indirilmişti. 1913-1914'te ise Darümuallimâta bir uygulama okulu ilave edilmişti²⁷⁸. 1870'ten 1914'e kadar 44 yıl —yaklaşık yarım asır— boyunca kızların eğitim gördüğü en yüksek eğitim kurumu olan Darümuallimât aynı zamanda şehirli ve çalışan Müslüman kadın modelinin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biriydi. Ayrıca, mezunlarının öğretmen olarak atanmasıyla da kadının kamusal alanda görünürlüğü artmıştı.

Darümuallimâtın yatılı (leyli) bir okul olarak ilk kez açılması, Fatih'in Çarşamba Senti'nde Saip Paşa Konağı'nda, yatılı kız sanat okulu içerisinde bir sınıf oluşturulmak suretiyle mümkün olmuştu. Dersler yatılı kız sanat okulu öğretmenleri tarafından verilmişti. Yatılı Darümuallimâtın, ayrı bir kurum olarak açılması 1912'de Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşınmasıyla gerçekleşti. Öğretmenlerin bir kısmı kapatılan kız sanat okulundan, bir kısmı da Darümuallimâtın görevlendirilmişti²⁷⁹.

---

²⁷⁷ Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, İstanbul 2008, s. 92-94.

²⁷⁸ *İstanbul Kız Muallim Mektebi-Darümuallimât 1933*, İstanbul 1933. s. 42-44.

²⁷⁹ Cemil Öztürk, "Darümuallimât", *DİA*, c. VIII, Ankara 1993, s. 550.

Resim 3: Çapa'da Leyli Darümuallimât (1918)²⁸⁰

Bu aşamaya kadar okul, 731 mezun vermişti²⁸¹. Okulun öğretim süresi 2 yıla indirilmiş, 1913-1914 öğretim yılından itibaren uygulama eğitimi vermek maksadıyla Darümuallimâta Tatbikat Okulu açılmıştır²⁸². 1913'te Darümuallimâta öğretmen yetiştirilmek üzere "Darümuallimât-ı Âliye" açılmıştır. Bu okuldan idadî ve sultanî okullarına kadın öğretmen yetiştirilmek istenmiştir. Ayrıca, beden eğitimi öğretmeni yetiştirilmek için 30 öğrenciye eğitim verilmiştir²⁸³. Darümuallimât son sınıf öğrencilerine haftada bir gün kız sultani okullarından birinde ilmî, siyasî, eğitim içerikli sohbetler düzenlenmiştir²⁸⁴.

1914'te İsmail Mahir Efendi, Darümuallimât müdürü iken Darümualliminde verilen pedagojik konferanslara kadın öğretmenler de katılmışlardır²⁸⁵. Konferanslarda Tatbikat-ı Dersiye (Ders Uygulamaları), Hıfzıssihha-i Etfal ve Mekatib (Okul ve Çocuk Sağlığı), Terbiye-i Bedeniye (Beden Eğitimi), Musiki (Müzik), Coğrafya, Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Ziraiye (Tarım ve Doğa Bilgisi), Malumat-ı Riyaziye (Matematik Bilgisi), Fenn-i Terbiye (Eğitim Bilgisi), Usul-i Tedris (Eğitim Yöntemi), Resim ve Elişleri dersleri verilmiştir²⁸⁶.

²⁸⁰ Y. T. Erdem-H. Yiğit, (2010). *a.g.e.*, s. 93.

²⁸¹ Mustafa Şanal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)" *OTAM*, S. 26, Güz 2009, Ankara 2011, s. 230.

²⁸² M. Şanal, (2011). *a.g.e.*, s. 231.

²⁸³ M. Ergün, (2002). *a.g.e.*, s. 535.

²⁸⁴ Cengiz Orhunlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 72, Ekim 1968, s. 940.

²⁸⁵ M. Ergün, (2002). *a.g.e.*, s. 534.

²⁸⁶ Yasemin Erdem Tümer, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, Ankara 2013, s. 138.

13 Eylül 1914'te Maârif Nezareti Darümuallimât-ı Aliye'ye gönderdiği yazıda, Leylî Darümuallimâta ek olarak İnas ûu öğrencilerinin de alınmaya başlanması talimatı vermiştir. Nitekim bir gün önce yayımlanan Talimatnâme'ye göre Darümuallimât-ı Aliyenin yüksek sınıfları, İnas Darülfünûnu adı altında Darülfünûn binası içerisinde açılmıştır. Tasvîr-i Efkâr gazetesinin 15 Eylül 1914 tarihli ilanında Darümuallimâta kaydolacak 16-25 yaş kızlar için eğitim verecek olan Darümuallimât ile kız idadi ve sultanisi mezunlarının sınavsız alınacağı bir İnas Darülfünûnu şubesinin açıldığı ilan olunmuştur.

Bu okulun öğretim süresi 3 yıl olacaktır. Okul, Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyat olmak üzere 3 şubeye ayrılmıştır. İnas Darülfünûnuna ilk kez kayıt olan 22 öğrencinin yarısı Darümuallimât mezunu, diğer yarısı ise özel eğitim alan kızlardır²⁸⁷. Okul, ilk mezunlarını 1916-1917 eğitim-öğretim yılı sonunda vermiştir.²⁸⁸. Mezunlar genellikle İstanbul'a, vilayetlerdeki öğretmen okullarına öğretmen ve idareci olarak atanmıştır. Bu kadın öğretmenler, atandıkları yerlerde yeni nesillerin yetiştirilmesinde, İstanbul'daki üniversite eğitiminden elde edilen bilgilerin ve kültürün taşraya aktarılmasında önemli bir rol oynamışlardır²⁸⁹.

1914'te Anaokullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimât bünyesinde "Ana Öğretmen Şubesi" 15'i yatılı olmak üzere 23 öğrenciyle açılmıştır²⁹⁰. 1914-1915'teki Darümuallimât programında, İptidaî kısım, İptidai Darümuallimât, Ana Öğretmen Şubesi ve Anaokulu kısmı olmak üzere Darümuallimâtın dört bölüme ayrılmış olduğu görülmektedir²⁹¹. 1914-1915 programının getirdiği yenilik ise ilk kez Anaokulları için kadın öğretmen yetiştirilmeye başlanmasıdır²⁹².

²⁸⁷ Ali Arslan-Mustafa Selçuk-Mehmet Nam, *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünûnu (1914-1919)*, İstanbul 2012, s. 28-33.

²⁸⁸ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 80-82.

²⁸⁹ A. Arslan-M. Selçuk-M. Nam, (2012). *a.g.e.*, s. 57.

²⁹⁰ Anaokullarının gelişimi ile ilgili aynı yerde şu bilgiler dikkati çekmektedir. 1914'te İzmit Maârif Müdürü Kazım Nami Bey, İzmit'te bir anaokulu açtırmıştır. Alman eğitimci Frobel'in öğretim yöntemini bilen bir kadın öğretmeni bu okulda görevlendirmiştir. Bu sırada Mevrûre ve Necmiye isimli hanımlara bu kadın öğretmenden 4-5 ay müddetince özel ders aldırıp İstanbul Dârümuallimâtı sınavlarına göndermiş onlar da başarılı olmuşlardır. Mevrûre Hanım Anaokulu öğretmenliği, Necmiye Hanım ise Anaokulu öğretmeni yardımcılığı ehliyetnamesi almıştır. Bu hanımlar İzmit'teki Anaokulunu başarıyla idare etmişlerdir. Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 177.

²⁹¹ M. Şanal, (2011). *a.g.e.*, s. 230.

²⁹² Yahya Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluşu ve Gelişim Tarihi", *Millî Eğitim*, S. 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 7-13.

1915 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi ile başlangıç kısmı 5 yıl, hazırlık kısmı 2 yıl, yüksek kısmı 3 yıl eğitim verecek şekilde kademeli hale getirilmişti. Yüksek (Âli) bölümünün kendi içinde Tabiiyat, Edebiyat, Riyaziyat olarak bölümlendirilmesi öngörülüyordu. Hazırlık kısmından mezun olduğunda İptidai Darümuallimâta öğretmen ve İptidailere müfettiş olunabilecekti. Bu Nizamnâmenin uygulanması için 1916'da "Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidaiye Talimatnâmesi" yayımlanmıştı²⁹³.

Uygulamada önemli bir husus, 1915 Nizamnâmesininin 16. maddesine göre kız sultanîlerinde parasız yatılı öğrenim gören kızların zorunlu olarak 14 yaşını doldurunca Darümuallimâtın iptidai kısmına nakledilmesi idi. Ayrıca 14 yaşı geçmiş olup pekiyi derecede başarılı olanlar da buldukları sultanîlere devam edebilecekti²⁹⁴. Böylece, Osmanlı Devleti yöneticilerininin yatılı okuttuğu öğrencileri öğretmenlik mesleğine yönlendirmek ve onları öğretmen olarak istihdam etmek istediği anlaşılmaktaydı.

1916-1917'de Darümuallimâtındaki öğrenci sayısı 803'ü yatılı olmak üzere toplam 1079'dur. 1918'de Fatih'teki yangında okulun bulunduğu Derviş Paşa Konağı yanmıştır. Bunun üzerine Darümuallimât Çapa'daki binaya taşınmıştır²⁹⁵. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile 1918-1919'da Darümuallimât-ı Aliye'nin hazırlık kısmı kapatılmıştır. Hazırlık kısmının görevini İnas Darülfünûnu üzerine almıştır. Ayrıca Anaokulu öğretmeni yetiştiren bölümü yeterli düzeyde anaokulu açılmaması ve anaokulu öğretmeni mezunu sayısının da fazla olması gerekçesiyle kapatılmıştır²⁹⁶.

İstanbul'da yaşayanlardan Darümuallimât mezunu olanlar, vilâyetlere öğretmenlik yapmaya gitmedikleri için vilâyetlerden öğrenci getirilmiş, okutulup mezun edilerek tekrar memleketlerine öğretmen olarak gönderilmiştir. 1923-1924 tarihli devlet salnamelerindeki bilgilere göre ise ülkede toplamda 1081'i kadın, 9121'i erkek öğretmen olmak üzere toplamda 10.202 öğretmen bulunmaktadır. Erkek öğretmenlere göre 1/9 oranında olan kadın öğretmenler II. Meşrutiyet dönemiyle

²⁹³ M. Şanal, (2011). *a.g.e.*, s. 230-231.

²⁹⁴ Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 173.

²⁹⁵ O. N. Ergin, (1977). *a.g.e.*, s. 679.

²⁹⁶ C. Öztürk, (1998). *a.g.e.*, s. 19.

açılan İbtidai Darümuallimâtların ürünüdür²⁹⁷. Darümuallimâtın Türk eğitim sistemine en önemli katkısı, kızların yükseköğretime kapı açmış olmasıdır. Aynı zamanda burssuz okuyan kadınlar öğretmen olmaya zorlanmadığı için aydın bir kadın kesimin yetişmesine de vesile olmuştur²⁹⁸. Böylece kadın, II. Meşrutiyet döneminde kamusal alanda görünür hale gelmiştir. Bu gelişmelerde savaşlar ile erkek nüfusunun azalmasının da önemli bir payı bulunmaktadır.

3.2. Taşra Darümuallimâtlarının Gelişimi

Taşradaki Darümuallimâtlar ilk başta kız rüşdiye okullarına sınıflar ilâve edilerek açılmıştır. Taşra Darümuallimât okulları 5 yıl süreyle öğretim yapacak, Kız rüşdiye okulları için kadın öğretmen yetiştirecektir²⁹⁹. İstanbul'daki Darümuallimât mezunları taşrada öğretmenlik yapmak istemeyince, taşradaki kız okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için ilk olarak İstanbul'da 1910-1911'de yatılı Darümuallimât açılmıştır. Bu okuldan mezun olan kızlar memleketin dört bir tarafındaki kadın öğretmen açığını gidermeye yetmemiştir. Vilâyet İdare Meclisleri, kendi vilâyet meclislerinde (Örneğin: Aydın, Ankara ve Adana vilayetleri) Darümuallimât açılmasıyla ilgili kararlar almış, bu kararlar kısa sürede uygulamaya geçirilememiştir³⁰⁰. Taşrada kız öğretmen okullarının açılması, gittikçe artan kadın öğretmen ihtiyacını karşılamaya yönelik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, vilayetlerde kadın öğretmen yetiştirme işinin kaderi bir anlamda idare meclislerine ve dönemin idarecilerinin bakış açlarına bırakılmıştır.

İlk olarak 1904 tarihli bir belgede Üsküp'te Darümuallimât açılması istenmiştir. Buna karşın Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle Darümuallimâtın İstanbul'a mahsus bir kurum olup, şimdiye kadar başka bir yerde Darümuallimât açılmadığına dair cevap verilmiştir. İstanbul Darümuallimâtından çıkan kadın öğretmenlerin istenilen yerlere gönderildiği gerekçesiyle Üsküp'ten gelen talep reddedilmiştir³⁰¹. 1913'te *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*'nin 48. maddesi ile vilayetlerdeki kız okulları için kadın öğretmen yetiştirme kararı alınmıştır. Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi kararı ve Maârif Nezareti onayıyla ihtiyaç olan yerlere yatılı

²⁹⁷ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 87-88.

²⁹⁸ M. Şanal, (2011). *a.g.e.*, s. 221.

²⁹⁹ Y. Akyüz, (1978). *a.g.e.*, s. 172.

³⁰⁰ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 292-294.

³⁰¹ BOA., Maârif Mektubî Kalemi, 758/36, 3 Zilhicce 1321 (21 Ocak 1904).

Darümuallimât açılmasına izin verildi³⁰². Böylece vilayetlerde Darümuallimâtlar açılmaya başlandı.

1914'te İdare-i Umûmiye-i Vilayat Kanunu ile vilâyetlerdeki Darümuallimâtların harcamaları mahalli idarelere bırakılmıştır³⁰³. Vilayetlerde Darümuallimâtlar sırasıyla, Adana (1913)³⁰⁴, İzmir (1914), Edirne (1914), Bursa (1915), Kastamonu (1915), Halep (1915), Konya (1915), Ankara (1915), Balıkesir (1916), Sivas (1916) ve Menteşe'de açılmıştır. Darümuallimât-ı İptidaiye ismiyle açılan bu Darümuallimâtların sayıları 1917'de 11'e ulaşmıştır. Balıkesir'de hem gündüzlü (nehari) hem yatılı, Sivas ve Menteşe'de gündüzlü, İzmir'de yatılı olmak üzere açıldığı görülür³⁰⁵. Halep Vilayeti'nin elimizden çıkması münasebetiyle oradan ayrılan Antep şehrinde bir Nehari Darümuallimât açılması için girişimde bulunulmuştur. Fakat yeterli derecede kadın öğretmen bulunamayacağı için açılmasının uygun olmayacağı Maârif Nezareti'nce belirtilip vazgeçilmiştir³⁰⁶. Dönemin eğitimcisi Edhem Nejat, 1919'lu yıllarda İstanbul, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Eskişehir, Beyrut, Halep ve Bursa şehirlerinde olmak üzere toplamda 10 Darümuallimât olduğunu, fakat bu okulların ne zaman açıldıkları konusunda kesin bir bilgisinin olmadığını ifade etmiştir³⁰⁷.

1915 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesinin 1. maddesi uyarınca vilâyet ve sancak merkezlerinde yalnızca İptidai Darümuallimâtlar açılacaktı. Nizamnâmenin 6. maddesine göre bu okulların eğitim süresi 5 yıl olacaktı. Vilâyetlerdeki Darümuallimâtlarda aşağıdaki kurul ve komisyonlar bulunacaktı. Bunlar, Meclis-i Muallimin (Öğretmenler Kurulu), Meclis-i İnzibat (Disiplin Kurulu) ve Mübayaa (Satınalma) Komisyonu idi³⁰⁸. Nizamnâmenin taşrada uygulanabilmesini sağlamak maksadıyla 7 Kasım 1916'da "*Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İptidaiye Talimatnâmesi*" yayımlanmıştı³⁰⁹.

³⁰² Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 293.

³⁰³ C. Öztürk, (1998). *a.g.e.*, s. 17.

³⁰⁴ Bu paragraftaki parantez içindeki tarihler Darümuallimâtların açılış tarihleridir.

³⁰⁵ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 294-295.

³⁰⁶ BOA., Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, 29/16, 26 Zilkade 1337 (22 Eylül 1919).

³⁰⁷ Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", Türk Kadını, S. 10/11, İstanbul 1334, s. 164.

³⁰⁸ Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul 1982, s 554-555.

³⁰⁹ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 310.

İhtiyaç nedeniyle vilayetlerde açılmasına izin verilen Darümuallimât okullarına vilayet idareleri gereken özeni göstermemişlerdir. 26 Kanun-ı Evvel 1331 (8 Ocak 1916) tarihli bir belgede bu okulların vilâyetlerde önem derecesi olarak üçüncü ve dördüncü derecede değerlendirilmesinden, vilayetlerce programlarının lâyıkıyla uygulanamadığından şikâyet olunmaktadır. Aynı belgede “*hükümetin eğitim siyasetinin uygulanmasını sağlayacak Darümuallimâtların idaresinin mahalline terk edilmesinin bu okulların ilerlemesini engellediği*” ifade edilmiştir³¹⁰. Bu durum, vilayetlerce bu okulların öneminin anlaşılmadığının göstergesidir. Önceliğin iptidai ve rüşdiye okullarına verildiği anlaşılmaktadır.

Taşra Darümuallimâtları, Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile ilk olarak 1913’ten itibaren açılmaya başlanmıştır. Kanununun 48. maddesinde vilayetlerde İptidai Darümuallimâtların açılması “*Mekâtib-i İbtidâiye-i İnâsa muallime yetiştirilmek üzere vilayet tedrisât-ı ibtidâiye meclislerinin kararı ve maârif nezâretinin tensîbi üzerine icâb eden mahallerde leylî Dar’ül-muallimâtlar te’sis olunacaktır.*” şeklinde ifade edilmektedir.

Vilayetlerde ilk açılan Darümuallimât, Adana Darümuallimâtıdır. Açılış yılı 1913-1914’tür. 1917’de İnâs Darülfünûnu mezunu Lamia Hanım okula müdire, Safiye Hanım da müdire yardımcısı olarak atanmıştır. Fakat ikisi de atandıkları göreve gitmediklerinden okulun müdire yardımcılığını İsmet Hanım yapmıştır³¹¹. Adana Valisi, 1 Kânûn-ı Sâni 1332 (14 Ocak 1917) tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda Darümuallimât inşasına ayrılan ödenek yetmediğinden bütçeden aktarım yapılmasını istemiştir. Sultan Mehmed Reşad isteği uygun görerek kabul etmiştir³¹².

Konya Darümuallimâtı, 1915 Eylül ayında Mevlânâ Türbesi civarında Hacı Fesihzade Memduh Bey Konağı’nda açılmıştır. Bu okulun I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında aynı binada eğitim-öğretime devam ettiği bilinmektedir³¹³. Burada Darümuallimât açıldıktan sonra Konya Valisi tarafından eğitim-öğretim faaliyetlerinin düzgün bir şekilde yapılabilmesi için Dâhiliye Nezaretine yazılan bir

³¹⁰ BOA., DH.UMVM, 66/56, 20 Rebiülevvel 1334 (9 Ocak 1916).

³¹¹ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 314.

³¹² BOA., UMVM, 16/25, 1 Kanun-ı Sani 1332 (14 Ocak 1917).

³¹³ Mehmet Önder, *Konya Tarihi*, Ankara 1971, s. 425.

yazıda, “*Talimatnâme*” düzenlenmesi isteğinde bulunulmuştur³¹⁴. Darümuallimâtlar genel itibariyle ilk olarak hep bir konakta veya okul olmaya çok uygun olmayan binalarda eğitim-öğretime başlamıştır. Konya Darümuallimâtında da bu özellik görülür.

İzmir’de 1909’da Vilayet Maârif Meclisi Darümuallimât açılmasına karar vermiştir. Bu istek, 30 Mart 1909 (17 Mart 1325) da Maârif Nezareti’ne bildirilmiştir³¹⁵. Fakat, İzmir Darümuallimâtının hemen açılmadığı görülür. 24 Teşrin-i Sani 1329 (7 Aralık 1913)’te okulun açılması için bir inşaat komisyonu kurulmuş, sonuç olarak 1914-1915 eğitim-öğretim yılında 45 öğrencisi ile eğitim-öğretime başlayabilmiştir. Darümuallimât müdürü Salih Bey olup, üçü daimi, ikisi geçici olmak üzere beş kadın öğretmen bulunmaktaydı. 1916-1917 eğitim-öğretim yılında 85 öğrenci alınması kararlaştırılınca okul binası yetersiz gelmiş, ek bina yapımı için 30 Mart 1332 (12 Nisan 1916)’da bir komisyon kurulmuştur³¹⁶.

İzmir Darümuallimâtının ilk müdiresi Saliha Hanım’dır. 1917’de İnas Darülfünûnu mezunu olan Hamdiye Hanım müdireliğe atanmıştır. Yine İnas Darülfünûnu mezunu Makbule Hanım, Edebiyat ve Kitabet öğretmeni olarak atanmıştır. 1919’da Ankara Darümuallimâtına atanan Makbule Hanım bir süre bu okulun müdireliğini de yapmıştır³¹⁷.

Ayrıca, İzmir Darümuallimâtı bahsi içinde değinmemiz gereken bir başka nokta, İzmir Darümuallimâtı müdiresinin yurtdışında eğitim almak isteğidir. İzmir Darümuallimâtı müdiresi Hamdiye Hanım 24 Ağustos 1918’de kendi hesabına eğitim almak için Münih’e gitmek istemiştir. Maârif Nezareti Müsteşarı tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda bu konuda izin verilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti de İstanbul Polis Müdürlüğüne izin belgesi verilmesi için yazı yazmıştır³¹⁸. Belgede sadece izin isteği belirtilmiştir. Hangi şartlarda ve nasıl bir eğitim alacağına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca izin verilip verilmediğine dair bir ifadeye rastlanmamıştır.

³¹⁴ BOA., UMVM, 146/62, 3 Rebiülahir 1335 (27 Ocak 1917).

³¹⁵ BOA., BEO, 3536/265143, 21 Rebiülevvel 1327 (12 Nisan 1909).

³¹⁶ Sadiye Tutsak, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara 2002, s. 197-198.

³¹⁷ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 314.

³¹⁸ BOA., DH.EUM, 28/2, 8 Zilkade 1336 (24 Ağustos 1918).

İzmir Darülmualimâtında görevli olan erkek ve kadın öğretmenlerin okuttukları dersler ile aldıkları maaşları gösterir tablo aşağıda verilmiştir. İzmir Darülmualimâtının 1916'daki durumunu yansıtan bu tablodan bazı derslerin öğretmenlerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitim-öğretim faaliyetlerinin bile düzenli olarak yürütülemeyeceği düşünüldüğünde bazı derslerin öğretmenlerinin bulunmaması sorun olarak görülmemelidir. İzmir Darülmualimâtı Yunan işgali nedeniyle 1918'de kapanmıştır.

Tablo 6 İzmir Darümuallimâtı Dersleri, Öğretmenleri ve Maaşları (1916)³¹⁹.

MEMURİYETLER	MUALLİM VE MEMURLAR	ÜCRET (KURUŞ)
Müdire	Sabiha Hanım	1000
Muavine	Ayşe İsme Hanım	750
Fenn-i Terbiye ve İlm-i Ahval-i Ruh muallimi	Enver Bey	800
Ahlak, Malumat-ı Diniye, Edebiyat ve Kitabet (Yazı) muallimi	Talat Bey	70
Tarih ve Coğrafya muallimi	Necati Bey	700
Hesap, Cebir ve Üsûl-i Defter muallimi	Kazım Bey	800
Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye muallimi	Sadi Bey	800
Lisan-ı Ecnebiye muallimi	Sırrı Efendi	300
Hat muallimi	Adi Efendi	200
Terbiye-i Bedeniye muallime i	Mankilyan Hanım	300
Resim ve Programı muallimesi	Polen Pavlonc	200
Musiki muallimi	Tevfik Bey	300
Dikiş ve Nakış muallimi	Müdire Sabiha Hanım	300
Hendese muallim vekili	Akif Bey	600
Malumat-ı Tabiiye muallimi	Mahir Bey	600
Tabahat-ı sabahat		300
İktisab ve idare-i beytiye		300
Sanayi-i Ziraiye ve Bahçıvan muallim vekili	Nadir Bey	40
Çamaşır yıkama ve ütü muallimi		300

Ankara'da ise İptidai Darümuallimât açılmasına 1910'da Ankara Vilayet Meclisince karar verilmiştir. Ardından kararı Maârif Nezareti 1912-1913'te onaylamıştır³²⁰. Ankara Vilayeti'nde Darümuallimât açılmasına dair gerekli tahsisatın nakledilmesine Sultan Mehmet Reşad'ın 22 Şevval 1333 (2 Eylül 1915) tarihli iradesiyle karar verildiği görülür³²¹. Ankara'da İbtidâî Darümuallimât 1915-1916 eğitim-öğretim yılında açıldığında 19 yatılı öğrencisi bulunmaktadır. 1918-1919 eğitim-öğretim yılında ise öğrenci sayısı 53'e ulaşmıştır³²².

³¹⁹ S. Tutsak, (2002). *a.g.e.*, s.197-198.

³²⁰ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 293.

³²¹ BOA., UMVM, 16/60, 22 Şevval 1333 (2 Eylül 1915).

³²² Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 339.

Bursa’da Darümuallimât açılması için ilk girişim, 1908’de Bursa kız rüşdiyesine üç sınıf eklenmesidir. Kız rüşdiyesinin Darümuallimât haline dönüştürülmesi Maârif Müsteşarı tarafından teklif edilmiş ise de 1908’de açılmadı³²³. Bursa Darümuallimâtı, Fransız Kilisesi yanındaki Bursa kız rüşdiyesi binasının Darümuallimâta devredilmesi ile³²⁴ 8 Ocak 1914 (26 Kanun-ı evvel 1329)’te açılmıştır³²⁵. 1916-1917 eğitim-öğretim yılında bu okulun müdire yardımcılığına İnas Darülfünûnu mezunu Sabiha Hanım atanmıştır. Kendisi aynı zamanda bu okulun matematik öğretmenliğini de yapmıştı. 1918’de Bursa Darümuallimâtına müdire olarak, Halep Darümuallimâtının kurucusu ve müdiresi Makbule Ziya Hanım atanmıştır. Onun ayrılmasından sonra da Balıkesir Darümuallimâtı Müdiresi Şekibe Ali Hanım’ın atandığı görülmüştür³²⁶. Bahsi geçen bilgi Y. E. Tümer tarafından aktarılmış olsa da Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerde 17 Şubat 1917’de Halep Darümuallimâtı müdiresi olarak Makbule Hanım’ın ismi geçmektedir³²⁷. Makbule Hanım daha sonra Bursa Darümuallimâtına atanmış olabilir.

Sivas Darümuallimâtı, 1916-1917 eğitim-öğretim yılında açılmıştır. 1917-1918 eğitim-öğretim yılında ise, İnas Darülfünûnu mezunu Zehra Hanım okul müdiresi olarak atanmıştır. Zehra Hanım’ın bu göreve gitmediği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü okulu 1917’de müdire yardımcısı Saliha Hanım idare etmektedir³²⁸. Zehra Hanım’ın neden göreve gitmediğine dair bilginiz bulunmamaktadır.

Kastamonu Darümuallimâtı, 1915-1916 eğitim-öğretim yılında Mehmet Efendi Konağı’nda açılmıştır. 1922-1923 eğitim-öğretim yılında Darümuallimâtın binasına taşınmıştır. 1923-1924’te ise kapatılarak 29 öğrencisi Bursa Darümuallimâtına gönderilmiştir³²⁹. Kastamonu Darümuallimâtıyla ilgili dikkat çekici bir husus, 11 Mayıs 1919 tarihli bir belgede Kastamonu Darümuallimâtı ile ilgili Kastamonu Maârif Müdürlüğü tarafından bazı derslerin kaldırıldığı bilgisidir.

³²³ BOA., Bâbiâlî Evrak Odası, 3225/244067, 20 Muharrem 1326 (23 Şubat 1908).

³²⁴ Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi), İstanbul 2012, s. 8-10.

³²⁵ Bursa Kız Muallim Mektebi, (2012). *a.g.e.*, s.17.

³²⁶ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 313.

³²⁷ BOA., Maârif Tedrîsât-ı İbtidâiye Kalemî, 1224/29, 24 Rebiülahir 1335 (17 Şubat 1917).

³²⁸ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 314.

³²⁹ İbrahim Arslanoğlu, “Kastamonu Darümuallimin ve Darümuallimâtı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu* (21-23 Mayıs 2000), s. 476.

Yazıya karşılık Maârif Nezareti ise verdiği cevapta Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatinin 23. maddesinde okutulması gereken derslerin açık olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Maârif Müdürlüğü tarafından derslerin kaldırılamayacağı ve derslerin işlenmeye devam edilmesi gerektiği ifade edilmiştir³³⁰. Belge Maârif Nezareti'nin, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin taşrada merkeziyetçi otoritesini devam ettirme çabasının göstergesidir.

Halep Darümuallimâtı, 1915-1916 eğitim-öğretim yılında nehari olarak açılmıştır. Sonraları yatılı olarak öğretime devam etmiştir. Halep Darümuallimâtının kurucu müdiresi Makbule Ziya Hanım'dır. Makbule Hanım'ın müdirelik süresinde 24 Rebiülahir 1335 (17 Şubat 1917) tarihli olup nezaret tarafından gönderilen yazıdan bazı dersler için öğretmen bulmakta güçlük çekildiği, geçici olarak erkek öğretmen görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kuran-ı Kerim öğretmenliği için 300 kuruş, hat ve resim öğretmenliği için 100 kuruş ücret belirlenmişti. Makbule Ziya Hanım, 1916-1917 eğitim-öğretim yılı sonuna kadar müdireliğe devam etmiş, sağlık sorunları nedeniyle görevinden ayrılmıştır. Okulu bir süre vekâleten Huriye Hanım idare etmiştir. 17 Aralık 1917'den sonra Fatma Zehra Hanım müdireliğe atanmıştır. Fatma Zehra Hanım İnas Darülfünûnu mezunudur³³¹. Belgeye göre Kuran-ı Kerim dersini okutan öğretmene daha çok maaş verilmesinden Osmanlı Devleti siyasi erkinin bu derse daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır.

Yine Halep Darümuallimâtı ile ilgili 12 Mart 1917 tarihli bir başka belgede Diyarbakır Vilayeti'nden 10 kız öğrencinin Halep Darümuallimâtına gönderilmesinin uygun olup olmayacağı Maârif Nezareti'nden sorulmuştur. Nezaret verdiği cevapta bu talebi uygun bulmuştur³³². Halep Darümuallimâtı ile ilgili 17 Şubat 1918 tarihli başka bir belgede Avrupa'ya öğrenim görmek için gönderilecek öğrenci bulunamadığı için ayrılan ödeneğin Diyarbakır'dan Halep Darümuallimâtına gönderilecek 10 kız öğrencinin yatılılık masraflarına karşılık kullanılması Maârif Nezareti'nce Dâhiliye Nezareti'nden istenilmiştir. Bu talep, Sultan Mehmed Reşad'a arz edilerek onayı alınmıştır³³³. Bahsi geçen yazışmalar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde merkeziyetçiliğin daha da arttığının bir göstergesidir. Ayrıca, Sultan'ın

³³⁰ BOA., DH. UMVM, 69/40, 10 Şaban 1337 (11 Mayıs 1919).

³³¹ BOA., Maârif Mektubî Kalemi (bundan sonra MF.MKT kısaltmasıyla), 1224/29, 24 Rebiülahir 1335 (17 Şubat 1917).

³³² BOA., MF. MKT, 1228/67, 29 Şevval 1335 (18 Ağustos 1917).

³³³ BOA., UMVM, 21/46, 6 Cemaziyelevvel 1336 (17 Şubat 1918).

bu meseleyi önemseyip ve doğrudan bilgi aldığı anlaşılıyor. Halep Darümuallimâtı için uygun bina bulunamaması nedeniyle 1918’de kapanma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Sonrasında ise Halep’in 1919’da Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine öğretmenlerinin İstanbul’a geri dönmesiyle Halep Darümuallimâtı kapanmıştır³³⁴.

Karesi (Balıkesir) Darümuallimâtı 1916-1917 eğitim-öğretim yılında açılmıştır. Karesi Mutasarrıflığının Dâhiliye Nezaretine yazdığı 3 Muharrem 1335 (30 Ekim 1916) tarihli yazıdan anlaşıldığı kadarıyla 18 öğrencisi vardı. Sultan Mehmed Reşad bu okulun ihtiyacı olan ödeneğin aktarılmasına aynı tarihlerde irade ile izin vermiştir³³⁵. Mentеше Darümuallimâtının açılış tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat 18 Kasım 1917 tarihli bir belgeden, bahsedilen tarihte okulun açık olduğu anlaşılmaktadır. Belgede açılması planlanan halıcılık ve dokumacılık şubelerinin Darümuallimâta dâhil edilemeyeceği ifade edilmektedir³³⁶. Niğde, Teke, Kütahya ve Kale-i Sultaniye (Çanakkale) beş yıllık Maârif Programında Darümuallimîn ve Darümuallimâtlardan mezun olacak öğretmenler sayesinde eğitimin hedefine ulaşacağı ifade edilmektedir. Programda Niğde, Teke ve Kütahya’da Darümuallimât bulunmadığından bahsediliyor. Ayrıca 1919-1920 yıllarında Niğde ve Teke’de Darümuallimât inşa edileceğinden bahsedilmektedir³³⁷.

Edirne Darümuallimâtı Mart 1917 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere nehari olarak hizmet vermektedir³³⁸. 25 Ekim 1919 tarihli bir belgede Darümuallimât öğrencileri için yiyecek, giyecek, yakacak ve diğer masrafların karşılanması için olağanüstü bütçeden ödenek ayrılması isteniyor. Bunun nedeni ise öğrenci sayısındaki artış olarak gösteriliyor. Bu talep, Dâhiliye Nazırı ve Sadrazam’ın ortak iradesi ile kabul edilmiştir³³⁹.

³³⁴ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 312-313.

³³⁵ BOA., UMVM, 30/2, 3 Muharrem 1335 (30 Ekim 1916).

³³⁶ BOA., UMVM, 82/50, 3 Safer 1336 (18 Kasım 1917).

³³⁷ BOA., UMVM, 81/30, 25 Muharrem 1335 (21 Kasım 1916).

³³⁸ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 294.

³³⁹ BOA., UMVM, 15/18, 30 Muharrem 1338 (25 Ekim 1919).

İptidai Darümuallimâtlardan sadece Edirne, İzmir, Adana, Bursa, Sivas ve Konya Darümuallimâtları Cumhuriyet dönemine miras kalmış, diğerleri varlığını devam ettirememiştir³⁴⁰.

---

³⁴⁰ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 296.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DARÜLMUALLİMAT OKULLARININ YAPISI ve İŞLEYİŞİ

1869'da Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile genel çerçevesi çizilen ve 1870'te öğretime başlayan Darülmualimât, kuruluşundan itibaren geçen her yirmi yılda bir yeniden düzenlendi. Böylece, söz konusu okula gün geçtikçe kurumsal bir yapı kazandırılmaya çalışıldı. Nizamnâmeden sonraki ilk resmî ve yapısal düzenleme 1895 tarihli Talimatnâmedir. Bundan 20 yıl sonra çıkarılan 1915 tarihli Nizamnâme ve 1916 tarihli Talimatnâmelerle de II. Meşrutiyet döneminde kurumsal açıdan Darülmualimâtı güçlendiren ve Cumhuriyet dönemine ulaştıracak olan önemli değişiklikler yapılmıştır.

4.1. Okullara Kayıt İşlemi

Tanzimat öncesinde kızların eğitimi, sıbyan okulları ile sınırlıydı. Başka eğitim alabilecekleri bir kurum yoktu. Bir üst eğitim kurumu olan medreselerde ise sadece erkekler eğitim alabiliyordu³⁴¹. Kadın öğretmen yetiştiren Darülmualimâta kız öğrenciler kaydolabilecekti. Okulun açılması bir ihtiyaçtan dolaydı. Öncesinde kadın öğretmenli ev sıbyan okullarında, kadın hocalar ve hafizeler 9-10 yaşlarındaki kızlara ders okutuyorlardı. Bu hocalar öğretmenlik eğitimi almamışlardı. Daha açık bir anlatımla, belirli bir müfredat takip edilmek suretiyle ve sistematik olarak bir eğitimden geçmek suretiyle bu işi meslek edinmemişler, çocukluktan öğrenerek eğitimci olmuşlardı³⁴². Kız rüşdiye okullarında ilk açıldığında derse girecek kadın öğretmen bulunamadığı için iyi ahlâklı ve yaşlı erkek öğretmenler görev almıştır³⁴³.

³⁴¹ Y. Akyüz, (2000). *a.g.e.*, s. 159.

³⁴² Y. Akyüz, (2004). *a.g.e.*, s. 11-12.

³⁴³ H. A. Koçer, (1967). *a.g.e.*, s. 21.

Devlet kız rüşdiye okulları açmış, fakat bu okullara yeterli öğrenci bulunamayınca ilan ile öğrenci aramak zorunda kalmıştır.

1862 tarihli Takvim-i Vekayi’de yayımlanan bir ilanda kızların da erkekler gibi eğitim almalarının zorunlu olduğu, kızların bundan mahrum bulunduğu, eğitim sayesinde dini ve dünyevi bilgilerle donanıp eşlerine itaat edecekleri, namuslarını koruyacakları, erkeklerin de bu şekilde huzur bulacağı ifade edilmek suretiyle öğrenci bulmaya çalışılmıştı. Yine gazetede kız okullarındaki öğretmenlerin ehil ve güvenilir kimseler olduğu vurgulanıp ailelerin kız çocuklarını güvenerek bu okullara göndermeleri tavsiye edilmiştir³⁴⁴. Osmanlı Devleti’nin kızların bu okullarda eğitim görmesi için kullandığı argüman “*onların dinine, dünyasına ve ailesine faydalı bir fert olarak yetişmesiydi*”. Açılan bu ilk kız rüşdiye okullarına öğrenci bulunamayışının nedeni, kadın öğretmenler olmadığı için erkek öğretmenlerin derslere girmesi olarak düşünülebilir. Kızların dört yıl eğitim alacağı bu okulların öğretmenleri de kızların kendi hemcinslerinden olmalıydı. 1869 tarihli Nizamnâmeye göre sıbyan ve rüşdiye okullarından mezun olan kızlar kaydolabilecekti.

1895 tarihli Darümuallimât ile ihtiyat kısmına mahsus talimatın 4-5. maddesine göre ise kız rüşdiye okullarından mezun olanlar gibi Darümuallimâtın ihtiyat kısmından mezun olanlar da Darümuallimâta sınavsız kaydolabilecekti. Kayıt için gerekli belgeler, iyi hal ilmuhaberi, aş diploması ve salgın hastalığı olmadığına dair doktor raporuydu. Bu dönemde salgın hastalıklara karşı devletin önlem almak istediği düşünülebilir. İhtiyat kısmı mezunları sınavsız, diğer okullardan mezun olanlar sınavla okula alınacaktı. Talimatın 51. maddesine göre ise Maârif Nezareti tarafından onaylanmış rüşdiye okulu diploması olanlar sınavsız alınmaktaydı. Diploması olmayanlar ise sınavla sadece ihtiyat kısmının uygun sınıflarına kaydedilebilecekti. Darümuallimât sınıflarına alınamayacaktı. Yine talimatın 53. maddesine göre kayıt kabulü yapılan öğrenciye hangi sınıfa kaydolduğuna dair mühürlü bir belge verilecekti³⁴⁵. Böylece Darümuallimâta günümüz okullarına benzer şekilde kurumsal bir kimlik kazandırılmak istenmişti.

Bu düzenlemeden yirmi yıl sonra II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan 1915 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesiyle kayıt ve kabul şartları

³⁴⁴ Takvim-i Vekayi, nr. 649. 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862).

³⁴⁵ Darümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat, *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1317 (1899-1900), def’a 2, s. 321-345.

yeniden düzenlenmiştir. Nizamnâmenin 9-16. maddeleri arasında ise Darümuallimât okulları, aşağıdan yukarıya doğru İhzari, İptidai ve Âli olmak üzere üç seviyede tanımlanmıştır. Darümuallimâtın her biriminin kayıt şartları farklıdır. İptidai kısmına kayıt olmak için 13-17 yaşları arasında olmak gerekirken, ihzari kısmına kayıt olmak için yaşı 23'ü geçmemesi gerekmektedir. İptidai kısmından mezun olmayıp yeterli bilgiye sahip olanlar, sınavda başarılı olurlarsa ihzari kısmına kaydolabilirdi. Buraya sınavsız kayıt olabilmeleri için en az iki sene öğretmenlik hizmetini yapmaları gerekliydi. Fakat yeterli başvuru olmazsa iptidai kısmının son sınıfından mezun olanlar da kayıt olabilecekti. Âli kısmına kayıt olabilmek için ise öğrenci yaşının 25'i geçmemesi gerekmektedir. İhzari kısımdan mezun olanlar, sınavsız Âli kısmına kaydolabilirdi. Âli kısma, yeterli bilgiye sahip olduğunu sınavla ispatlayanlar da kaydolabilmekteydi. 1915'te açılan Ana Okulu öğretmeni yetiştiren Ana Şubesine ise, İptidai kısmının ikinci sınıfını bitirenler sınavsız kaydolabilmekteydi. Kayıt için 17-24 yaş arasında olmaları gerekiyordu. Ayrıca, Kız Sultani okullarında meccanen (ücretsiz) okuyanlar, 14 yaşını bitirdikten sonra hangi sınıfta olurlarsa olsunlar isteğine bakılmaksızın İptidai kısma kaydedilirdi. İstisnai olarak en yüksek derecede başarılı olarak sınıfını geçenler Kız Sultani okullarında devam edebilirdi. Kız Sultani Okulunun 6. sınıfı, eğitim düzeyi olarak Darümuallimâtın İptidai kısmının 1. sınıfına denk gelmekteydi. Yabancılar bu okullara kayıt hakkı tanınmıyordu. Yalnızca Maârif Nezaretinin vereceği izin ile kaydolunabilirdi. Darümuallimât mezunlarıyla aynı haklara sahip olabilmeleri Sultanın iznine tabiydi³⁴⁶. Bu şekilde Osmanlı Devleti, yabancıları kontrol altında tutmaya çalışmıştı.

1916 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İptidaiye Talimatnâmesinin 96. maddesine³⁴⁷ göre ise, kabul sınavları müdürün kontrolünde bir "*heyet-i mümeyyize*" (seçkin komisyon) huzurunda yapılmaktaydı. Darümuallimâta girişte seçme sınavı uygulaması, Darümuallimâtın kuruluşundan itibaren uygulanan bir yöntemdi. 1915 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesinin³⁴⁸ 18. maddesine göre, okulun idaresi için öğretmenlerden başka bir müdür, bir müdür yardımcısı, bir muhasebe memuru, bir kâtip ve satın alma memuru, bir depo ve

³⁴⁶ Düstur 2. Tertip, c. VII, Matbaa-i Amire İstanbul 1289 (1872-1873). s. 649-659.

³⁴⁷ Darümuallimin ve Darümuallimât-ı İbtidaiye Talimatnamesi, Matbaa-i Amire İstanbul 1332. s. 21.

³⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Düstur, (1289). a.g.e., s. 649-659.

ambar memuru ile yeterince hizmetli olması gerekiyordu. Müdür yardımcısı, kâtip ve depo memurunun kadın olması şarttı. 1915'te yatılı hale gelen bir kız okulunda Müdür Yardımcısı, kâtip ve depo memurunun kadın olması şartının getirilmesi normal bir durum olarak görülebilir.

4.2 Okulların İşleyişi ve Kurumsal Yapısı

Daha önce de ifade edildiği gibi Darülmualimâtın 1870'te ilk kurulduğu yıllarda öğrenci bulmakta güçlük çekilmekteydi. Osmanlı Devleti, bu okulu teşvik etmek amacıyla ilk yıllar kayıt olan öğrencilere kitapları ücretsiz vermiştir. “*Ücretsiz kitap*” uygulamasının 1875'te kaldırılmış olduğu görülür. 1875 tarihli bir belgede ücretsiz kitap verilmesi isteğine nezaretin cevabı artık buna gerek kalmadığı, yeterli derecede kız rüşdiyelerine kadın öğretmen yetiştirildiği şeklindeydi. Bu okulun öğrencilerinin de diğer okullardakiler gibi kitaplarını kendilerinin alabileceği ifade edilmekteydi³⁴⁹. Yeterince öğretmen yetiştirilmesi İstanbul'daki okullar için geçerliydi.

Osmanlı Devleti, yine Darülmualimâta öğrenci bulmayı kolaylaştırmak için okulun ilk kurulduğu yıllarda 1. sınıf öğrencilerine 60'ar kuruş, 2. ve 3. sınıf öğrencilerine 30'ar kuruş maaş vermiştir. 1875'te ise kayıt olacak öğrenci bulunabildiği ve bu maaşın verilmesine ihtiyaç olmadığı için 3. sınıf öğrencilerine maaş verilmemesi istenmiştir³⁵⁰. 1879'da ise 1. sınıf öğrencisine 40'ar kuruş, 2. sınıf öğrencilerine 30'ar kuruş maaş verilmektedir³⁵¹. Öğrencilere eğitimlerini devam ettirebilmeleri için belirli bir maaş verilmesine rağmen maaşta bir düşüş tespit edilmektedir. Belki öğrenci sayısının artması belki de devletin mali kriz içerisinde olmasının buna neden olduğu düşünülebilir.

1881'den itibaren kız rüşdiyelerinin programının değiştirilmesi için raporlar düzenlenmeye başlamıştır. Aslında yükseköğretime öğrenci yetiştirme işleviyle kurulmalarına rağmen rüşdiye okulları zaman içerisinde ilköğretimin ikinci kademesi olarak faaliyet göstermiştir³⁵². Sultan II. Abdülhamid döneminde kız rüşdiyelerinden

³⁴⁹ BOA., Maarif Mektûbi Kalemi (bundan sonra MF. MKT), 12/94, 20 Muharrem 1292 (26 Şubat 1875).

³⁵⁰ BOA., MF. MKT, 26/163, 29 Safer 1292 (6 Nisan 1875).

³⁵¹ BOA., MF. MKT, 59/177, 29 Muharrem 1296 (23 Ocak 1879).

³⁵² Emel D. Görür, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.VIII, S. 36, Şubat 2015, s. 313.

sonra kızların eğitim-öğretime devam edememeleri nedeniyle Darümuallimâta öğrenci bulmakta güçlükle karşılaşmıştır. 10 Receb 1309 (9 Şubat 1892) tarihli bir iradeyle Darümuallimâta öğrenci kaynağı olacak ve altı yıl eğitim verilen–dört yıl iptidai, iki yıl rüşdiye–ihtiyat kısmının oluşturulması istenmiştir³⁵³. 18 Eylül 1893 tarihli bir belgede öğrenci bulmak için verilen ilanda İstanbul ve çevresindeki kız rüşdiyelerinin programlarında yenileştirme yapıldığından Darümuallimâtın 1. sınıfına öğrenci bulunamadığı ifade edilmektedir. Sorunun çözümü noktasında kız rüşdiye mezunları veya o seviyede eğitim almış olanların kayıt olmak için on gün içinde Darümuallimâta başvurabileceği duyurulmuştur³⁵⁴. Darümuallimâtın öğrenci sayılarında düşüş ve yükselişler görülmüştür. Öğrenci sayıları dalgalı da olsa yükselen bir ivme göstermektedir³⁵⁵.

1895 tarihli “*Darümuallimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat*”³⁵⁶, Darümuallimâtın ilk resmî yönetmeliğidir. Talimatın 3. maddesine göre İnas rüşdiyesi seviyesinde altı yıllık bir eğitim veren ihtiyat kısmı, iptidai ve rüşdiye okullarına kadın öğretmen yetiştiren üç yıl süreli Darümuallimât açılması hükme bağlanmıştır. Darümuallimât, kendi bünyesinde açtığı ihtiyat kısmında kız rüşdiyesi seviyesinde eğitim vermek suretiyle kendi öğrencisini yetiştirme yoluna gitmiştir. Böylece devlet, okula öğrenci bulamama riskini ortadan kaldırılmayı hedeflemiştir. Ayrıca, vilayetlerden öğrenci getirtilerek İstanbul’da yatılı bir Darümuallimât açılması düşüncesi, 1910’da uygulamaya geçirilecektir.

Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da açılması planlanan Leyli (yatılı) Darümuallimâta 1910’da öğrenci bulunamaması nedeniyle taşradaki Maârif idarelerinden resmî yazıyla yatılı öğrenci göndermeleri istenmiştir. Bazı vilayetlerden başvuru olmuşsa da bazılarında yeterli sayıda başvuru gelmemiştir. Başvuruların yetersizliğinin nedeni, öğrencilerin ihtiyaçlarının tamamen karşılanıp karşılanmayacağına gönderilen yazıda anlatılamamış olmasıydı. Yeterli talep gelmeyince Maârif Nezaretinden gönderilen yazıda Leyli Darümuallimâtın ücretsiz

³⁵³ BOA., İ. DH, 1263/99248, 10 Rebiülahir 1309 (9 Şubat 1892).

³⁵⁴ “Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de vaki’ İnas Rüşdiyeleri Programlarının ıslâhından dolayı bu sene Dârümuallimâtın birinci senesi talebât bulunamadığından İnas Rüşdiyeleri şahadet-nâmelilerinden veyahud o derece malumâtı olanlardan mekteb-i mezkûreye girmek arzusunda bulunanların tarih-i ilandan itibaren on gün zarfında mekteb-i mezbûr idaresine müracaat eylemeleri i’lan olunur” BOA., MF. MKT, 181/28, 7 Rebiülevvel 1311 (18 Eylül 1893).

³⁵⁵ Bu husus 5. Bölümde, grafiklerle ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

³⁵⁶ Darümuallimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat, *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1317 (1899-1900), def’a 2, s. 321-345.

olduğu, devletin bu öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacağı anlatılmaktaydı. Mezun olduktan sonra geldiği yerlere öğretmen olarak geri gönderileceği ifade edilerek teşvikte bulunulması istenmişti³⁵⁷. Osmanlı Devleti, Leyli Darümuallimât sayesinde vilayetlerden gelen öğrencileri okutup, yetiştirecekti. Böylece devletin resmî görüş ve ideolojisiyle donatılacaklar, geriye döndüklerinde ise taşrada devleti temsil eden bir kadın öğretmen vasfıyla görev alacaklardı. Hem kadın öğretmen sıkıntısı bu yolla aşılacak, hem de Osmanlı Devleti, topluma mesajını ulaştırmış olacaktı.

Darümuallimât, Osmanlı Devleti'nde kızların yükseköğretim alabilmesine olanak sağlayan ilk resmî kurumdu. Kadınların eğitimi alanında, en yüksek seviyeydi. Bunu, 1 Eylül 1895 tarihli bir belgede Darümuallimâtı birincilikle bitiren bir öğrencinin mezuniyet konuşmasında açıkça görmekteyiz. Darümuallimât hakkında özetle şöyle denilmekteydi.

“Darümuallimât kadınlığın şan ve meziyetlerine kuvvet veren, kadınlığı bahtiyar eden bir yüksek mekteptir. Mektebimiz fitraten kadının fitratındaki hasletleri yükseltecektir. Bunun tasdik ve tahsiline nişan olmak üzere bugün yapılan resmî mükâfat dağıtımı esnasında elimize verilen şahadet-nâmeler bu iddiamı doğrulayan bu yüksek fikirlerin birer parlak delilidir.”

“*Padişahım çok yaşa*” sözüyle bitirilen konuşmanın ardından dua edilmiştir. Bu mezuniyet konuşmasında kadının toplumsal konumunu yükselten, özelliklerini kuvvetlendiren yüksek bir okul olduğundan bahsedilmiştir. Konuşmayı yapan öğrenci iddiasını almış olduğu diploma/şahadetname (Örnek bkz. Ek-1) ile desteklemekteydi³⁵⁸. Konuşma, Osmanlı Devleti'nin kadın eğitimine bakışını gösterirken, sultana bağlılık vurgusu dikkatimizi çekmektedir. Sultan II. Abdülhamid dönemi halifeye ve devlete bağlılık vurgusunun en üst seviyeye ulaştığı dönemdir.

II. Meşrutiyet döneminde de kadının ilerlemesi ve eğitimi konusu Osmanlı bürokratlarının gündeminde ön planda yer bulacaktır. Kadın eğitimine dair 17 Ocak 1915 tarihli Maârif nezaretinden İnas Sultani Müdüriyeti ile Darümuallimât-ı Aliye'ye gönderilen bir yazıda konuya şöyle dikkat çekilmektedir:

“Son zamanlara kadar adedleri mahdûd ve idareleri dîk bir daire dâhiline maksûr olan İnas Mekteblerinin teksîri ve idarelerinin islâhı ile uğraşılmakda olub ve liva emininin istihsâli ancak bu mekteblerin me'murîn-i idaresiyle muallimelerin a'dât ve a'dâb-ı milliyemizi rencide edecek ahvâl ve akvâlden şiddetle terk etmeleri lazım geldiği halde muallimelerden bazılarının tarz-ı telebbüs itibariyle bu mesamiyeye riayet etmeleri ve bu tür emvali vapur gibi mecmu-ı nâs olan yerlerde mekteblerle ma-fevkleri hakkında hoş

³⁵⁷ BOA., MF. MKT, 1153/26, 18 Cemaziyelahir 1328 (28 Mayıs 1910).

³⁵⁸ BOA., MF. MKT, 280/19, 11 Rebiülevvel 1313 (1 Eylül 1895).

gitmeyecek etvâr ve akvâl ile mübâheselerde bulunmaları şikayâtı mucib olduğuna memleketimizde kadınlığın terakkî ve tealfisi namına atılmak istenilen hatvenin mahkûm-ı ric'at olmamasını teminen muallimelerin her hususda gayet müdebbirâne hareket etmeleri ve talebâtın veliyeleri üzerinde su-i tesîr hususuna müsaade münasebetiyle münasebetsiz mübahesâtdan ictinab etmelerinin ve aksi takdirde haklarında şiddetle tertîb-i mücazât olunacağıнын ihtarı lüzumu ehemmiyetle tebliğ olunur.”

Görüldüğü üzere, Maârif Nezaretinden gönderilen bu yazıda kız okullarının sayılarının arttırılmaya çalışıldığından ve idarelerinin iyileştirilmek istendiğinden bahsedilmektedir. Bu okulların kadın öğretmenlerinden bazılarının giyim itibariyle milli adet ve adablarımıza uymamaları, tramvay ve vapur gibi umum insanların toplandıkları yerlerde okulun üst yetkilileri hakkında hoşla gitmeyecek tavır ve sözlerde bulunmaları şikâyet konusu olmuştur. Memleketimizde kadının toplumsal konumunun yükseltilmesi konusunda atılmak istenen adımın geriye dönmeye mahkûm olmaması için öğretmenlerin gayet dikkatli hareket etmeleri ve öğrencilerin velileri üzerinde kötü etki yapacak münasebetsiz konuşmalardan sakınmaları istenmektedir. Belgede buna uyulmadığı takdirde şiddetli ceza verileceği uyarısında bulunmaktadır³⁵⁹. Darümuallimâtın da dâhil olduğu kız okulları, Sultan II. Abdülhamid dönemiyle başlayan okullaşma sürecinde ve II. Meşrutiyet döneminde kadının toplumsal konumunun ilerlemesi ve yükselmesi için bir araç olarak görülmüştür. Buna engel olacak her türlü harekete karşı tepki geliştirilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminden itibaren Darümuallimât okulları, vilayetlerde İptidai Darümuallimâtlar şeklinde açılmıştı. Osmanlı siyasi erki, Darümuallimâtı kadının toplumsal konumunun ilerlemesi için önemli bir kurum olarak görmekteydi. Fakat, yeterince kadın öğretmen yetiştirilemediğinin de farkındaydı. 26 Ocak 1916 tarihli bir belgede 30.000-40.000 öğretmen yetiştirilerek bütün memleketin aydınlanmasının mümkün olmadığından ve öğretmen ihtiyacının fazlalığından bahsedilmektedir. Aynı belgede, Darümuallimât programının “*milli sanatları uyandıracak şekilde*” düzenlendiğinden fakat mahalli olarak henüz layıkınca uygulanmadığı da belirtiliyordu. Vilayetlerde diğer okul binalarının ihtiyaçları daha fazla olduğu için liva idarelerince Darümuallimâtlar, 3-4. derecede ihtiyaç kategorisinde görülmüştü. Bu yüzden diğer okullara göre en az önem verilen kurum olmuştu. Yine aynı belgede Darümuallimâtlar “*terbiye-i Umûmiye-i hükûmetin siyasetine tevfikkan tevhide hadim yegâne müessesât olduğundan bunların teşkilât ve terakkiyâtlarına (ilerlemesine) ait yetkilerin bir kısmının bile vilayetlere devredilmesi*

³⁵⁹ BOA., MF. MKT, 1205/4, 1 Rebiülevvel 1313 (17 Ocak 1915).

*uygun görülmemektedir*³⁶⁰ ifadesi ile Osmanlı Devleti'nin genel eğitimde birlik ve merkeziyetçiliği korumak için Darümuallimâta önem verdiği anlaşılmaktadır. Okulların idaresi vilayetlere bırakılırsa hükümetin eğitim siyasetinde birliğin sağlanamayacağı düşünülmektedir. Genel itibariyle Osmanlı siyasi erkinin, eğitime bakış açısının vilayetlerdeki yöneticilerce kavranamadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı üst düzey yöneticileri kadının yükseköğrenim görmesini sağladıktan sonra yetişmiş olan bu insan kaynağından yararlanmanın yollarını düşünmekteydi. Bu kaynaktan faydalanmak için sistematik olarak istihdam şekilleri ve şartları 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde tanımlanmıştı. Nizamnâmenin 77. maddesinde Darümuallimât mezunlarının beş yıl süre ile zorunlu hizmet yapması istenmişti. Zorunlu çalışma yükümlülüğü, 1915 tarihli Nizamnâmenin 34. maddesi ile sekiz yıl olarak öngörülüyordu. 1915 Nizamnâmesinin 35. maddesinde ise “*taahhütname*” verme zorunluluğu getirilmiş ve şartları açıklanmıştır. Kadın öğretmen adayı henüz Darümuallimâta okumaya başlarken taahhütname (bkz. Ek-8) vermektedir. Taahhütname içeriğine göre, Nezaretin teklif ettiği görevi kabul etmediğinde, yarıda bıraktığında, kanunen mahkûm olduğunda, okuldan ayrıldığında ve sağlık problemleri harici okuldan kovulduğunda her bir yıl için Leyli (yatılı) öğrenciden kırk Osmanlı altını, Nehari (gündüzlü) öğrenciden on Osmanlı altını alınacaktı. Bu şekilde taahhütname vermezse okula kabul edilmeyecekti³⁶¹. Nizamnâmede görevini yarıda bırakan bir öğretmenin verdiği taahhütnameye karşılık ne kadar ödeme yapacağı da belirtilmekteydi. Bu zorunluluk ile devlet, kadın öğretmen yetiştirerek öğretmen bulmakta güçlük çektiği bölgelerde kadın öğretmenlerin görevde devamını sağlamaya çalışmıştır. Devlet, yetiştirdiği kadın öğretmenin görevde sürekliliğini sağlayabilmek için daha Darümuallimâta ilk kayıt sırasında mezuniyet sonrası için çalışma zorunluluğu getirmektedir. Taahhütname imzalatılarak bunu garantiye almak istemiştir. Belgeyi öğrenci ve velisi imzalamak zorundadır. Böylece Osmanlı Devleti, öğrencinin hem okuldan ayrılmasını önlemiş, hem de mezun olduktan sonra bir süre zorunlu görev yapmasını temin etmeye çalışmıştır. Yine de vilayetlerdeki okullarda kadın öğretmen bulmakta güçlük çekilmekteydi. İstanbul'da yetişen Darümuallimât mezunları taşraya gitmek istemiyordu. Darümuallimâttan mezun olan kızların hepsi öğretmen olarak istihdam edilememiştir. Günümüzde

³⁶⁰ BOA., DH. UMVM, 66/56, 20 Rebiülevvel 1334 (26 Ocak 1916).

³⁶¹ Düstur, 2. Tertip. c. VII, Matbaa-i Amire İstanbul 1289 (1872-1873). s. 649-659.

öğretmenlerin ücra beldelerde çalışmak istememesine benzer şekilde, o dönemde de Darümuallimât mezunları ekseriyetle İstanbul dışındaki yerlere atanmak istemiyordu.

Osmanlı Devleti, kız okullarına atanan kadın öğretmenlerin görevinin devamını sağlamak için “*Muvafakatname*” (Uygunluk Belgesi) imzalatırma yoluna gitmiştir. Örneğin; 1897 tarihli Darümuallimât tarafından da tasdik edilen muvafakatname belgesinde Bursa İnas Rüşdiyesi muallime-i ulalığına³⁶² (Birinci/Baş Öğretmen) Darümuallimât mezunu bir kadın öğretmenin atandığı anlaşılmaktadır³⁶³. 1894 tarihli bir başka belgede ise, Darümuallimâttan mezun olan bir kızın henüz reşit olmadığı için taahhüdnamesinin validesi tarafından verildiği ve görevi süresince annesinin de yanında kalacağı ifade edilmiştir. Taahhüdname belgesi, Darümuallimât tarafından da onaylanmıştır³⁶⁴. Böylece Osmanlı Devleti, taşraya kadın öğretmen gönderememe sorununu aşmaya çalışmıştır. Gönderilen öğretmenler, taşradaki eğitim için önemli olduğu kadar, devletin otorite ve saygınlığı için de önemlidir. Bu mekanizmayı işletmek için de Darümuallimât, aracı bir kurum olarak tanımlanmıştır.

Daha sonraki yıllarda şahısların verdiği dilekçelerin ve veli dilekçelerinin muvafakatname belgesi yerine geçtiğini gösteren belgeler vardır. Şahıs yetişkin ise kendisinin, değilse velisinin verdiği görevi kabul ettiğine dair dilekçesi aynı zamanda bir taahhüdname özelliği gösteriyordu. Taahhüdname, muvafakatname belgesinin yerine geçiyordu. Burada bir anlam ve kavram karmaşası yaşanmaktadır. Zaman zaman bu ifadelerin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Taahhüdname/muvafakatname belgesiyle amaçlanan atanacak öğretmenin görevdeki devamlılığını sağlamaktır. Bir başka örnekte, 1901 tarihli Sivas muallime-i ulalığı ve nakış öğretmenliği için bir Darümuallimât mezununun muvafakatname belgesi³⁶⁵ verildiği görülmektedir. Yine 1907 tarihli bir başka belgede ismi geçen kadın öğretmen, Trablusşam İnas Rüşdiyesindeki öğretmenlik görevini kabul ettiğini belirttiği (bkz. Ek-6) muvafakatnamesinde görevden vazgeçtiği ve öğretmenliğe yakışmayacak hareketleri görüldüğü takdirde görevden alınırsa, bir daha öğretmenlik

³⁶² Muallim-i evvel (ûlâ) tabiri okul müdürü/başöğretmen olarak, muallim-i sâni tabiri ise müdür yardımcısı olarak açıklanmaktadır. N. Sakaoğlu, (1985). *a.g.e.*, s. 91.

³⁶³ *BOA.*, MF. MKT, 359/1, 2 Muharrem 1315 (3 Haziran 1897).

³⁶⁴ *BOA.*, MF. MKT, 220/18, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

³⁶⁵ *BOA.*, MF. MKT, 584/18, 10 Cemaziyelevvel 1319 (19 Ağustos 1901).

yetkisinin kalmayacağını kabul etmektedir. Bunu taahhüt etmektedir³⁶⁶. Böylece Osmanlı Devleti 20. yüzyılın başlarında devam eden, merkeze uzak olan vilayetlere kadın öğretmen gönderememe sıkıntısını Muvafakatname belgesi ile aşmak istemiştir.

4 Mayıs 1907 tarihli bir başka belge de münhal (boş) olan İnebolu Kız İptidai okulu muallime-i ulalığına atanan Darülmualimât mezunesi, muvafakatnamesinde (bkz. Ek-5) göreve gitmekten vazgeçerse ve terbiyeciliğe yakışmayacak harekette bulunursa başka bir öğretmenlik istemeye hakkı kalmayacağını taahhüd etmekteydi³⁶⁷. 17 Aralık 1907 tarihli bir “*iyi hal belgesi*”ne göre ise, (bkz. Ek-7) öğretmenin sultana sadık, namus ve iffet sahibi, hiçbir şekilde muhalif olmaması istenmekteydi³⁶⁸. Bu muvafakatnamelerden, Osmanlı hükümetinin bünyesine almak istediği öğretmen modelinin nasıl olmasının istendiği anlaşılmaktadır.

1870’ten 1910’a kadar 40 yıl boyunca Osmanlı Devleti’nin resmî olarak kadın öğretmen yetiştirdiği tek kurum, İstanbul Darülmualimâtı olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde kurumun yatılı bir okul haline dönüştürülmesi fikri gündeme gelmiştir. 1910’da İstanbul Fatih semtinde yatılı kısmı başlatılmıştır. 1914-1915 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ise İstanbul Darülmualimâtı Çapa’daki binasına taşınarak yatılı bir okul olmuştur.

Sınavla öğrenci alan bu okul ile ilgili 1915 tarihli bir belgede, 30 öğrencinin Darülmualimâta kabul edilmek ve sınava girmek için verdikleri dilekçeler liste halinde bulunmaktadır. Aynı belgede, rüşdiye okulu mezunları doğrudan Darülmualimâta alınırken aynı düzeyde eğitim alan diğer okullardan mezun olanlar sınavla uygun olan sınıfına kaydedilebilecektir. Ana öğretmen okulu ve Darülmualimâtın diğer şubelerinde öğrenim görenler de Leyli Darülmualimâta kaydolmak istemektedir. Belgeden ayrıca, üst düzey devlet görevlilerinin de kızlarını Darülmualimâta kaydettirmek istedikleri anlaşılmaktadır. Binbaşı ve mülazım

³⁶⁶ “Münhal olan Trablusşam İnâs Rüşdiye Mektebi muallime-i ulâlîğini mahsûs dört yüz gurus maaşla kabûl eyledim şayed kabl-el azîme nukûl eder mürebbiye ve muallimelik sıfatına yakışmayacak hâl ü hareketim meşhûd ve mesmû’ olub azl edilecek olur isem diğer muallimelik talebine hakk u salâhiyetim olmayacağını müş’ir işbu muvâfakatnâmem makâm-ı aidine takdim kılındı.” BOA., MF. MKT, 1023/26, 15 Ramazan 1325 (22 Ekim 1907).

³⁶⁷ BOA., MF. MKT, 1010/25, 19 Cemaziyelevvel 1325 (30 Temmuz 1907).

³⁶⁸ BOA., MF. MKT, 1029/28, 12 Zilkade 1325 (17 Aralık 1907).

seviyesindeki askerlerin kızları buna örnek teşkil etmektedir³⁶⁹. Böylece, Darümuallimâtın güvenilir ve iyi düzeyde eğitim veren bir okul olduğu, I. Dünya savaşı yıllarında okulun güvenilir bir liman olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, mezun olunca kadın öğretmen olarak atanabilecekleri ve iş bulmakta zorluk çekmeyecekleri için de tercih edilen bir okul olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Darümuallimâtın bir başka öğrenci kaynağı ise Darüleytamdan gelen yetimlerdi. 11 Eylül 1917 tarihli bir belgede Darüleytamlardan yaşı 18 ve daha yukarı olanlardan Darümuallimât-ı Aliye İptidai kısmı 2. sınıfı seviyesinde eğitim alan 10 öğrencinin okulun yatılı olarak açıldığında sınavla okula alınması hususu nezaret tarafından bildirilmiştir³⁷⁰. Böylece Darümuallimâtın I. Dünya Savaşı yıllarında sürekli açık kalmadığı da anlaşılmaktadır.

Darümuallimâttan başka okullara da, öğrenciler nakil olabilmektedir. 17 Kasım 1913 tarihli bir belgeye göre, Makrıköy (Bakırköy)'deki Leyli açılan İttihad-ı Osmani İnas Okuluna, ücretsiz öğrenim görmek üzere Darümuallimâttan öğrenci nakledilmesi uygun görülmüştür. Orada diğer derslerle birlikte Fenn-i Terbiye-i Etfal (Çocuk Terbiyesi Dersi) ve Usul-i İdare-i Mekatib (Okul İdare Yöntemi) gibi önemli dersleri de görecektir öğrencilere öğrenimleri sonunda Darümuallimât şahadetnamesi verilmesi kararlaştırılmıştır. Atama noktasında da Darümuallimâttan mezun olmuş gibi tercihen (öncelikli) atamalarının yapılmasına karar verilmiştir³⁷¹.

4.3 Okullarda Sınama, Ödül ve Cezalandırma İşlemi

Osmanlı Devleti'nde sembol ve nişanlar ilk olarak İngiltere ile gelişen diplomatik ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı nişan ve madalyalarına 19. yüzyılın ilk yarısında büyük devletler (İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa) ilgi göstermiştir. Devlet, ödüllendirmeyi Avrupalı büyük devletlere hoş görünmek ve onların desteğini almak için kullanmıştır. İlk olarak nişanların kullanılmasında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve diplomatik kaygıları ön plana çıkmıştır³⁷². 28 Ağustos 1852'de Sultan Abdülmecid'in isminden esinlenerek "*mecidi nişanı*"³⁷³ adıyla batılı

³⁶⁹ BOA., MF. MKT, 1205/43, 16 Rebiülevvel 1333 (1 Şubat 1915).

³⁷⁰ BOA., MF. MKT, 1229/52, 24 Zilhicce 1335 (11 Eylül 1917).

³⁷¹ BOA., MF. MKT, 1192/30, 17 Zilkade 1331 (17 Kasım 1913).

³⁷² Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul 2004, s. 115-117.

³⁷³ "Mecidiye Nişan-ı Hümayunu Nizamnamesi, 13 Za 1268", *Düstur*, c. I, İstanbul 1289 (1872). s. 725-730.

tarzdaki ilk nişan oluşturulmuştur. Sultan II. Abdülhamid ise, kendinden öncekilerin nişanlarını kullanmayı tercih etmiştir. Buna ilaveten ve tamamlayıcı olarak Şefkat nişanını da ekleyerek hedef kitlesine kadınları da eklemiştir. Şefkat nişanı, 27 Eylül 1878’de ihdas edilen, 3 rütbeli bir nişan olup kadınlara mahsus bir nişandır. Nişanda “hamiyet, insaniyet ve muavenet” kelimeleri yazılıdır. Nişanın üzerinde ilgili Nizamnâmenin 5. maddesindeki şu ifadeler geçmektedir.

“ muharebe zamanlarında ve ahval ve afat-ı fevkalade zuhurunda münhasıran hidemat-ı meşkure ve mürüvvetmendane de bulunan devlet ve vatan ve milletin menfaat ve selametine ve musabın ve muhtacının def ve tadil-i ihtiyacına her ne suretle olur ise olsun muavenet eden bu gibi ahvalde bila ihtisas insaniyete hizmet ve ibraz-ı müessir-i hamiyet eyleyen nisvana i’ta kılınacaktır.³⁷⁴”

Yukarıdaki ifadeler ile doğal afetlerle olağanüstü olaylarda yararlılık ve fedakârlıklarda bulunan kadınlar ile insaniyete hizmet edip üstün gayret gösteren kadınlara verileceği belirtilmekteydi. Ayrıca devlet erkânından olan kimselerin eşleri, kızları ve yabancı kadınlara da verilebilirdi. Sultan’ın siyasetinde nişanların vazgeçilmez bir yeri vardı. Nişanlar ile insanları, şahsına bağlayarak onları sistemin parçası haline getirmeyi hedeflemiştir³⁷⁵.

6 Aralık 1888 tarihli Nizamnâme ile ihdas edilen İftihar madalyası askeri erkândan ziyade daha çok sivil amaçlarla kullanıldı. Madalyanın kırmızı bir kurdela ile verilmesi öngörülmüş, fakat Sanayi (sanat, zanaat, marifet) dalında verilirken kırmızı-beyaz bir kurdele ile verilmiştir. Zaman içerisinde bu madalya “sanayi madalyası” olarak anılmaya başlanmıştır. 16 Aralık 1893 tarihli bir belgeden iftihar madalyasının sanayi madalyasına dönüştüğü yorumu çıkarılmaktadır. Bu tarihten itibaren de sanat alanında başarı ve yararlılık gösterenlere verilmiştir. Sultan’ın siyaseti içerisinde alınan nişan ve madalyalarla bürokratların konumlarını algılamaları sağlanmış, saltanatı süresince bu ödüllendirmeyi etkin bir şekilde kullanmayı başarmıştır³⁷⁶.

Osmanlı Devleti’nde özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi, ödüllendirmenin en çok kullanıldığı dönem olmuştur. Darümuallimât öğrencileri, öğretmenleri ve müdürleri de bu ödüllendirmelerden hisselerini almışlardır. Tanzimat döneminden itibaren ödüllendirme devletin üst düzey memurlarını, komutanlarını

³⁷⁴ “Şefkat Nişan-ı Hümayunu Nizamnâmesi”, *Düstur*, c. IV, İstanbul 1299 (1882). s. 61-62.

³⁷⁵ E. Eldem, (2004). *a.g.e.*, s. 261-266.

³⁷⁶ E. Eldem, (2004). *a.g.e.*, s. 289-293.

motive etmek amacıyla kullandıkları güdüleme araçlarından biri olmuştur. Ödül yöntemi, Osmanlı eğitim sistemi içinde de sıklıkla kullanılmaya Sultan'ın döneminde başlanmıştır. Böylece eğitim yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler gayretli çalışmaya yönlendirilmek istenmiştir. Uygulamada müdür ve öğretmenlere nişan, öğrencilere madalya verildiği görülmektedir.

Darümuallimâtteki sınavlarla ilgili olarak 1895 tarihli “*Darümuallimât ve İhtiyat Kısımına Mahsus Talimatnâme*”nin³⁷⁷ 48. maddesinde giriş, özel, genel ve tamamlama sınavları olmak üzere dört ayrı türden sınavdan bahsedilmektedir. Giriş sınavı okula girmek için yapılan sınavdır. Tamamlama sınavı, bazı derslerden başarılı olamayanlar için yapılan sınavdır. Özel sınavlar yılda iki kez, genel sınavlar yılda bir kez tüm öğrenciler için uygulanan sınavlardır. 50. maddede ise giriş sınavlarının sınav komisyonu tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Sınav komisyonu, başta müdür olmak üzere, rüşdiye okulları idaresi tarafından uygun görülen beş erkek ve kadın öğretmenden oluşmaktadır. Bu sınavlarla ilgili sınav cetveli oluşturulup sınava giren öğrencinin aldığı numaralar yazılıp, cetvelin altı mühürlenerek okul idaresine teslim edilecektir.

Ödüllendirme kısmında Talimatnâmenin 40. maddesindeki “*aferin, tahsin, imtiyaz, iftihar, mükâfat*” gibi ödüllendirme belgeleri kullanılmaktaydı. 45. maddeye göre ise ödüllendirme belgeleri yalnızca perşembe günleri verilmekteydi. İftihar belgesi 46. maddeye göre camlı, çerçeveli büyük ve süslü bir levha olup herkesin görebileceği bir yerde asılı bulundurulacaktı. 47. maddeye göre ise bir yılda iki defa iftihar belgesi alanlara ödül olarak ciltli bir kitap hediye edilirdi. Bu ödüller, 1915 tarihli Nizamnâme ve 1916 tarihli Talimatnâme ile birlikte değerlendirildiğinde benzer ödüllerin tanımlandığı görülmektedir.

25 Cemazilevvel 1288 (11 Eylül 1871) tarihli bir iradede henüz Darümuallimâtın açılışından itibaren bir yıl geçmiş olmasına rağmen buradaki öğrencilerin sultana gönderdikleri seccade ve örtüler kendi el yazması dilekçeleriyle birlikte sunulmuştur. Bu güzel sanat eserleri sultanın dikkatini çekmiştir. Sultan, eserlerin memleketimizde güzel sanatların ilerlemesini sağlayacağını düşündüğünden

³⁷⁷ Darümuallimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimatnâme, *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul Matbaa-i Amire 1317 (1899), def'a 2, s. 321-345.

bizzat kendisi bu eser sahibi öğrencilere yüzer altın verilmesini emretmiştir³⁷⁸. Osmanlı Devleti, öğrencilerin ödüllendirmesi ile Darümuallimâta özel bir önem verdiğini göstermektedir.

21 Cemazilahir 1289 (27 Temmuz 1872) tarihli bir başka belgede ise Darümuallimâttan mezun olan öğrenciler için ödül ve mezuniyet töreni düzenlendiğinden bahsedilmektedir.³⁷⁹ Tanzimat döneminde ödüllendirmeye ilgili tören ve merasimlere ayrı bir önem verildiği görülür. Devlet, ödüllendirmeyi hem bir motive etme aracı, hem de bir güç göstergesi olarak kullanmaktadır. 1873 tarihli bir belgede ise Darümuallimâttan mezun olan bütün öğrencileri teşvik etmek maksadıyla hepsinin ödüllendirilmesi istenmiştir. Nezaret bu isteği olumsuz karşılamıştır. Gerekçe ise, ödül verme uygulamasından maksadın eğitim görülen alanda liyakat gösteren ve üstün başarı gösterenleri takdir etmektir. Diğer öğrencileri de gayretlendirmek amaçlanmıştır. Herkese ödül verildiğinde istenilen maksadın ortaya çıkmayacağı belirtilmektedir³⁸⁰.

Ödüllendirme konusunda Darümuallimât ile Kız Sanat okulları birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca, Maârif ve Devlet Salnamelerinde Darümuallimât hakkında bilgiler verilirken genellikle kız sanat okullarından bahsedildiği görülmektedir. Kız sanat okullarında okutulan dersler birbirine çok benzer olduğu için Darümuallimât mezunu öğretmen bulunamadığında kız sanat okulu mezunu olan öğretmenlerin de görevlendirilebileceği belirtilmiştir. Bütçeden ödenek ayrılırken dahi iki okul birlikte değerlendirilmektedir. Devlet salnamelerindeki bilgiler bize bu konuda yol göstermektedir. 23 Ağustos 1896 tarihli bir belgede ise Darümuallimâtın kız sanat okullarına oranla el işlerinde büyük gelişme gösterdiğinden bahsedilmektedir. Hatta bu sebeple Sultan II. Abdülhamid tarafından başta okulun müdürü olmak üzere öğretmen ve öğrencilerinden üstün gayret gösterenler ödüllendirilmiştir³⁸¹.

³⁷⁸ BOA., İ. DH, 637/44271, 28 Cemaziyelahir 1288 (11 Eylül 1871).

³⁷⁹ BOA., MF. MKT, 3/14, 21 Cemaziyelevvel 1289 (27 Temmuz 1872).

³⁸⁰ “[...] mükâfât i’tâsı usûlünün icrâsından murad ta’lim ve tadrîs olunan fûnûnda ibrâz-ı liyâkât ve meleke edenlerin tahsîn ü takdîriyle sairlerini dahi bu yolda teşvîk ve terğîb olduğu halde bunun umum hakkında icrası şu maksadın ehemmiyetini izale edeceğine mebni tecviz olunamayacağıının iş’arı [...]” BOA., MF. MKT, 12/100, 26 Cemaziyelevvel 1290 (22 Temmuz 1873).

³⁸¹ BOA., Y.PRK. MF, 3/62, 14 Rebiyülevvel 1314 (23 Ağustos 1896).

Osmanlı devlet yöneticilerince öğrenciler, okul yöneticileri ve kadın öğretmenler de ödüllendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ile 1884'te "*meşhûr olan mesâisine mükâfâten dördüncü rütbeden nişân-ı mücerredî i'tasıyla*" ifadesiyle çalışmalarından dolayı Darümuallimât müdürü İsmail Hakkı Efendi ödüllendirilmiştir³⁸². 1885'te de Darümuallimât müdiresi Refia Hanım üçüncü rütbeden şefkat nişanı ile ödüllendirilmiş, 22 Kasım 1888 tarihli bir irade ile de Refia Hanımın nişanı ikinci rütbeye yükseltilmiştir³⁸³. Ödüllendirmenin bizzat sultan iradesi ile yapılmış olması önem arz etmektedir. Bu durum, sultanın kadının eğitimi konusuna özel önem verdiği göstergesidir. Ayrıca yazdığı kitap Darümuallimâtta ders kitabı olarak okutulan Tarih öğretmeni Nakiyye Hanım'ın "*Lügat-ı Farisi*" isimli eseri bizzat sultana takdim edilmiş, 1 Eylül 1892 tarihli irade ile üçüncü rütbeden şefkat nişanı ve sanayi madalyası ile ödüllendirilmiştir³⁸⁴. Sultan II. Abdülhamid döneminde, alanında üstün gayret gösteren kadınların da her vesile ile ödüllendirilerek onurlandırıldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle başta sultana, sonrasında devlete bağlılık hedeflenmektedir. Nihayetinde ise bu ödüllendirmenin daha gayretli çalışmaya teşvik yönü bulunmaktadır.

16 Mayıs 1901 tarihli bir belgede Darümuallimâtın ortaya koyduğu ilerleme ifade edilmektedir. Maârif Nezaretine sunulan örtü ve sanat eserlerinin sahibi öğrencilere gösterdikleri gayret için, öğretmenlerine de gösterdikleri "*hüsn-i hizmet ve mesâileri*" için ödüllendirilmiştir. Öğrencilere sanayi-i nefise madalyası, kadın öğretmenlere de şefkat nişanı verilmiştir. Bunun yanında Sultan Ahmet kız rüşdiyesi öğretmenlerinden Adile Hanım Darümuallimât sınavlarında mümeyyizelik (kadın gözetmenlik) yaptığı için ödüllendirilmiştir. Aynı belgede yapılan elişlerinin sultana sunulduğu ve eser sahiplerinin bizzat sultan tarafından ödüllendirildiği belirtilmektedir. Belgedeki "*tezayüd-i şevkine mucîb olacağı*" ifadesinden ödüllendirme ile öğrencilerin ve kadın öğretmenlerin şevklerinin artacağı düşünülmüştür³⁸⁵. Genel itibarıyla Sultan II. Abdülhamid'in verdiği nişan ve madalyalarda politik bir amacı vardı. Gerçekte insanları sisteme dâhil etmeyi amaçlamaktaydı. Ödüllendirmeler sayesinde sadakat bağı kurmayı hedeflemekteydi. Nişan vererek sisteme dâhil olmayanları, sistemin içine alma yolunu kullanırken

³⁸² BOA., İ. DH, 920/73013, 25 Şaban 1301 (20 Haziran 1884).

³⁸³ BOA., İ. DH, 1108/86748, 18 Rebiülevvel 1306 (22 Kasım 1888).

³⁸⁴ BOA., İ. TAL, 4/69, 8 Safer 1310 (1 Eylül 1892).

³⁸⁵ BOA., MF. MKT, 558/46, 27 Muharrem 1319 (16 Mayıs 1901).

siyasi bir maksat gütmektedir. Özetle, bir sembolizm dönemi olan saltanatında kullandığı nişan ve madalyalar ayrıcalık ve itibarın simgesi olmuştur³⁸⁶.

1895 tarihli “*Darümuallimât ve İhtiyat Kismına Mahsus Talimatnâme*”nin 27. maddesi cezalarla ilgiliydi. Öğrencilere yedi çeşit ceza uygulanması öngörülmektedir. Cezalar hafiften ağıra doğru sıralanmıştır. İhtar ve tevbih (uyarı ve azarlama), takdir (azarlama), tevkif (tutma), alenen takdir (herkesin içinde azarlama), ihbar (velisine haber verme) ve şikâyet, ihrac-ı muvakkat (geçici uzaklaştırma), son olarak ihrac-ı kati (kesin uzaklaştırma/tasdikname) gibi cezalar verilmektedir. Talimatnâmenin 33-34. maddelerine göre geçici uzaklaştırma cezasına kadar, bu ceza da dâhil okulda verilebilirken, kesin uzaklaştırma cezası Maârif Nezaretince verilmektedir. 36. maddeye göre geçici uzaklaştırma ve kesin uzaklaştırma cezaları affedilmezdi. Diğer cezalar ise 40. maddede bahsedilen ödül belgeleri karşılığı affedilebilmektedir. Ayrıca 57. maddede “*hususî imtihanlardan beşten aşağı alan talebe tecziye edilir*” hükmü yer almaktadır. 1915 Nizamnâmesi ve 1916 Talimatnâmesinde de benzer cezalar tanımlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde ödüllendirmenin yanısıra cezalandırma da kullanılmıştır. 1895 tarihli Talimatnâmenin 21. maddesine göre, öğretmenlerin öğrencilerle ders dışı konuları görüşmesi, öğrenci ile laubali olması, öğrencinin karşısında bir şey yiyip içmesi ve öğrenciyi kendine hizmet ettirmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Öte yandan Talimatnâmede bunları yapmaları karşılığında alacakları cezalar net bir şekilde belirtilmemiştir.

1916 tarihli Darümuallimâttan Maârif Nezaretine gönderilen bir belgede, Ana Öğretmen Okulu öğrencisi bir kızın “*Yeni Mekteb*” isimindeki bir özel okulun öğretmeni olan kadın tarafından evlilik vaadiyle kandırılarak Ayestefanos’ta Mülazım rütbesinde birinin evinde tecavüze uğradığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı hamile olduğu, çocuğun da Beyoğlu’nda bir Ermeni kadının odasında kürtaj yaptırıldığı kızın dilekçesinden anlaşılmıştır. Nezarete gönderilen yazıda Darümuallimât öğrencisinin okuldan kesinlikle kovulması ve bu işe cesaret edenlerin de cezalandırılması istenmektedir³⁸⁷. Olay öğrencinin tamamen okuldan

³⁸⁶ E. Eldem, (2004). *a.g.e.*, s. 344-348.

³⁸⁷ *BOA.*, MF. MKT, 1216/76, 24 Şaban 1334 (26 Haziran 1916).

uzaklaştırılmasını gerektiren bir durumdur ve toplum ahlakına dair konulara önem verildiğinin göstergesidir.

Yine Darümuallimât öğrencileri ile ilgili bir başka olay arşiv belgelerine şöyle yansımıştır. 21 Nisan 1907 tarihli bir belgede Yüksekokullardan sayılan Darümuallimâtın öğrencilerinden bazılarının tramvayda ve caddelerde gelip geçerken uygunsuz tavırları görülmesinden üzüntü duyulduğu ifade edilmektedir. Bu olumsuz durumlara fırsat verilmemesi için öğrencilere gerekli uyarıların yapılması Darümuallimât müdürlüğünden istenilmiştir³⁸⁸. Belgeden Darümuallimâtta öğrenim gören öğrencilerin ciddî tavırlar sergilemesinin devlet idarecileri ve toplum tarafından beklendiği anlaşılmaktadır.

4.4. Darümuallimât Okulları Mezunlarının Nitelikleri, Devlet Okullarına Atanma ve Maaş İşlemleri

Darümuallimâtta sınav ile mezun olan öğrenciler “*Şahadetname Belgesi*” (örnek bkz. Ek-1, Ek-4) alıyordu. Bu belgeye sahip olan kadın, öğretmenlik yapmak için dilekçe ile istekte bulunuyor, münhal (boş) bulunan kadrolara ise Osmanlı Devleti atama yapıyordu. Kadın öğretmen açığı olduğu için Darümuallimât mezunlarının açıkta kalması veya atanamaması gibi bir durum söz konusu değildi. Fakat atandığı görev yerini beğenmeyenlerin gitmeme hakkı vardı. Bu ise ancak taahhütname hükümlerine uymak kaydıyla mümkündü.

Osmanlı Devleti’nde devlet memurlarının bir takım iyi özelliklere sahip olması istenmekteydi. Örneğin, mahkeme görevlilerinin istikamet³⁸⁹ sahibi olması devletin medeni kanunu olan mecellede ifade edilmekteydi³⁹⁰. Mahalle imamlarının tayininde ise 23 Şubat 1888 tarihli Tevcihat-ı Cihat Nizamnamesi ile bazı esaslar getirilmişti. Buna göre imamların iyi eğitilmiş olması, iffet ve istikamet sahibi olmaları gerekmektedir³⁹¹. Devlet memurlarında iffet ve istikamet sahibi olmak aranan bir özellik olarak görülmektedir. 1907 tarihli bir belgede ise, bir Darümuallimât mezununun “*sahib-i iffet ve istikamet*” olduğu ifade edilmektedir³⁹².

³⁸⁸ BOA., MF. MKT, 992/18, 8 Rebiülevvel 1325 (21 Nisan 1907).

³⁸⁹ İstikamet, kişinin her türlü aşırıktan sakınarak doğruluk üzere bulunması anlamına gelen ahlak ve tasavvuf terimi. Mustafa Çağrıçı-Süleyman Uludağ, “İstikamet”, DİA, c. XXIII, Ankara 2001, s. 348.

³⁹⁰ Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku*, İzmir 2010, s. 21-22.

³⁹¹ Kemal Beydilli, *Osmanlı’da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2013, s. 24.

³⁹² BOA., MF. MKT, 1010/25, 19 Cemaziyelahir 1325 (30 Temmuz 1907).

Belgedeki sahib-i iffet ve istikamet ifadesi Osmanlı Devleti'nin nasıl bir kadın öğretmen modeli istediği hakkında bize fikir vermektedir. Başka belgelerdeki “*muktedir ve iffet sahibi*” tabirleri devletin beklentilerini yansıtmaya açıktır dikkat çekicidir. Toplumca saygınlığı olan bir meslek olan öğretmenlik mesleğinin saygınlığının bu mesleği icra edenlerce de korunması istenilmekteydi.

1 Mayıs 1907 tarihli bir belgede ise yine bir Darümuallimât mezunu hakkındaki ifadelerden ismi geçen Darümuallimât mezununun başarılı bir öğrenci olduğu, okula devam ettiği sürece kötü bir durumunun görülmediği, namus ve iffet sahibi olduğu, her yönden İslam'a ve sultanın rızasına uygun olup hiçbir yönden zıt olmadığı belirtilmektedir³⁹³. Böylece, devletin nasıl bir öğretmen modeli istediği de anlaşılmaktadır. Öğretmenlik için aranılan özellik namuslu olması, İslamiyet ve sultana bağlı olmasıdır.

Darümuallimât mezunlarının atanması için taahhütname ve dilekçe ile müracaat etmesi gerekiyordu. 1874'te kanunen artık erkek bir öğretmen kız okuluna atanamayacaktı. Dışarıdan resim öğretmeni bulunamayacağı için Darümuallimât mezunu birinci öğretmenin Darümuallimâtta bu dersi almış olmasından dolayı derse girebileceği ifade edilmekteydi³⁹⁴. Darümuallimâtın ilk mezunlarını vermeye başladığı yıllarda artık kız okullarına erkek öğretmen atanması mümkün görünmüyordu. Hatta Darümuallimâtteki öğrenciler, henüz öğrenciyken bile yardımcı öğretmen olarak görev alabiliyorlardı³⁹⁵. Öğretmen ihtiyacı fazla olduğu için Darümuallimât öğrencisi, diğer kız okullarına kadın öğretmen olarak görevlendirilmekteydi.

Darümuallimât mezunu olan öğretmenlere diğer kız okulu mezunlarına göre atanmada öncelik tanınmaktadır. 1869 tarihli Nizamnamenin 76. maddesi gereğince Darümuallimât mezunlarının kız okullarına atanmada öncelik hakkı bulunmaktadır. Bu hususta dikkatimizi çeken 1894 tarihli bir belgede Selanik İnas Rüşdiyesi öğretmenliğine vekâleten tayin edilen Hatice Hanımın her ne kadar iktidarlı ve

---

³⁹³ “Emine Hanım binti Hüseyin Ağa Dersaadetden Darümuallimâtın fi 19 Ağustos sene 321 tarihinde aliy-yül-ala derecesinde şahadetname almasına muvaffak olduğu gibi Hanım-ı muma-ileyha ehl-i namus ve iffetten olduğu her bir vechile şeriat ve rıza-i ali-i padişahide bulunmakta ve hiçbir cihetle muhalif olarak bulunmadığı bilür ve şehadet eder [...]” BOA., MF. MKT, 1014/15, 20 Rebiülahir 1325 (29 Ağustos 1907).

³⁹⁴ BOA., MF. MKT, 22/117, 5 Zilkade 1291 (14 Aralık 1874).

³⁹⁵ BOA., AMKT. MHM, 473/66, 24 Zilkade 1290 (13 Ocak 1874).

dirayetli bir öğretmen olsa da Darümuallimât mezunu olmadığı için asaleten tayin edilememesidir. Yerine Darümuallimât mezunu bir öğretmen asaleten atanmıştır³⁹⁶. Yine 1905 tarihli bir belgede ise İzmir İnas Rüşdiyesi muallime-i evvelliği/ulalığı (birinci/baş öğretmen) için vekâleten atanmış olan Nazire Hanımın asaleten atanamayacağı onun yerine zaten Darümuallimât mezunu bir kadın öğretmenin atanmasının usul ve düzen gereği olduğu ifade edilip başka birinin atandığı belirtilmektedir³⁹⁷. Bu ifadelerden Osmanlı Devleti'nde Darümuallimât mezunu kadın öğretmenlerin bu okuldan mezun olmayanlara göre öncelikli olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı vilayetlerde eğitim-öğretime çeki düzen vermek için Darümuallimât mezunu iktidarlı, dirayetli kadın öğretmenler istenildiği bilinmektedir. 30 Haziran 1908 tarihli bir belgede Dedeoğaç İnas Rüşdiye muallime-i ulûlîğine Dedeoğaç'ta "*hüsn-i hizmette bulunmuş ve erbab-ı iffetten*" olan bir öğretmenin atanması istenmiştir. Edirne Valisinin nezarete gönderdiği yazıya cevaben ismi geçen öğretmenlik için Darümuallimât mezunu bir kadının atandığı bilgisi verilmiştir³⁹⁸. Valinin atanması hakkında görüş bildirmesine rağmen onun olumlu görüşünün üzerinde Darümuallimât mezunu olmanın öncelik olduğu anlaşılmaktadır. Atamada önceliğin Darümuallimât mezunu olanlara tanındığını göstermesi açısından belge dikkat çekicidir.

Darümuallimât mezunları iyi yetişmiş olmasına rağmen sayıları az olduğundan, kadın öğretmen bulmakta güçlük çekildiği için diğer okul mezunlarından da faydalanılmıştır. 29 Haziran 1909 tarihli bir belgede Molova İnas Rüşdiyesi için Darümuallimât veya Kız Sanat Okulu mezunu bir öğretmen gönderilmesi istenmektedir³⁹⁹. Yine 4 Mart 1917 tarihli bir belgede Halep'teki Kız İptidai okulları için Darümuallimât mezun bir kadın öğretmen gönderilmesi talep edilmektedir. Belgede Halep'teki 23 kız okulundan sadece ikisinde Darümuallimât mezunu kadın öğretmen bulunduğu, diğerlerinden de sadece 4 okulda kız okulu mezunu öğretmenlerin bulunduğu ve bu durumun da memleket için önemli bir özür

³⁹⁶ BOA., MF. MKT, 220/18, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

³⁹⁷ BOA., MF. MKT, 840/13, 13 Muharrem 1323 (20 Mart 1905).

³⁹⁸ BOA., BEO, 3345/250871, 30 Cemaziyelevvel 1326 (30 Haziran 1908).

³⁹⁹ BOA., MF. MKT, 1133/21, 10 Cemaziyelevvel 1327 (29 Haziran 1909).

teşkil ettiği ifade edilmektedir⁴⁰⁰. Darümuallimât mezunu ve iyi yetişmiş kadın öğretmen bulmakta güçlük çekildiği anlaşılmaktadır. Merkeze uzak vilayetlerde bu sorun daha çok hissedilmekteydi. Darümuallimât mezunları öğretmenlik için aranılır pozisyondaydı. Bulunamadığı için başka okul mezunlarının da okullarda öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü Darümuallimât mezunları taşraya atanmak istememektedir. Bu nedenle başka kız okulu mezunları da vekâleten atanmışlardır. 20 Ağustos 1894 tarihli bir belgeden, Selanik'te 1879-1894 arasında Kız rüşdiyesi mezunu bir kadının vekâleten Selanik İnâs Rüşdiyesi birinci öğretmenliği ve müdirelik görevini yürüttüğü ifade edilmektedir⁴⁰¹. 15 yıl boyunca Selanik'te bir kadın öğretmenin vekâleten görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır. Asaleten atanmanın yapılamamasının nedeni, Darümuallimât mezunu atanmasının kanuni zorunluluk olmasıyla ilgilidir.

Osmanlı Devleti'nin bu soruna çözüm olarak 1897'den itibaren uyguladığı yöntem, atanmak isteyen kadın öğretmene “*muvafakatname*” belgesi uygulamasıdır (örnek Ek-6). Aslında belge bir tür taahhüd belgesi özelliği gösteriyordu. Zaman zaman muvafakatname belgesinin taahhüdname yerine kullanıldığı görülür. 19 Ağustos 1901 tarihli bir belgenin ekindeki muvafakatname iddiamızı güçlendirmektedir. Belgede, “*şayet kablel-karime i'zar-ı gayr-ı makhûle serd idüb gitmekden nukûl edecek olur isem bir daha me'muriyet taleb-i hakk u salahiyetim kalmayacağını mübeyyin işbu muvâfakat-nâmem takdim kılındı*”⁴⁰² ifadesiyle göreve gitmemesi ve vazgeçmesi durumunda başka bir memuriyet isteğinde bulunmayacağını belirtmiştir. 22 Ekim 1907 tarihli bir başka belgede yine bir Darümuallimât mezunu, “*şayed kabl-el garime nukul eder mürebbiye ve muallimelik sıfatına yakışmayacak hal ve hareketim meşhud ve mesmu' olub azl edilecek olur isem diğer muallimelik talebine hak ve salahiyetim olmayacağını müş'ir işbu muvâfakat-nâmem takdim kılındı*”⁴⁰³ ifadeleriyle muvafakatname vermiştir.

Öğretmen ihtiyacı fazla olduğu için Darümuallimât mezunu olmayanlar da öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Görevlendirme yapılabilmesi için

⁴⁰⁰ BOA., MF. İBT, 1224/29, 24 Rebiülevvel 1335 (17 Şubat 1917).

⁴⁰¹ BOA., MF. MKT, 220/18, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

⁴⁰² BOA., MF. MKT, 584/18, 4 Cemaziyelahir 1319 (19 Ağustos 1901).

⁴⁰³ BOA., MF. MKT, 1023/26, 15 Ramazan 1325 (22 Ekim 1907).

“*ehliyetname*” belgesi alınması gerekiyordu. Ehliyetname sınavları ise Darümuallimât tarafından yapılmıştır. 8 Nisan 1901 tarihli bir belgeden kız sanat okulu mezunu bir kadının babasının vefatıyla zor durumda kaldığı, kız okulları veya kız sanat okullarından birinde öğretmenlik yapmak istemesi üzerine⁴⁰⁴ Darümuallimâtça ehliyetname sınavı (bkz. Ek-3) yapılmıştır. Komisyon tarafından yapılan sınavda aldığı puanlar evrakta gösterilmektedir⁴⁰⁵. Yapılan sınavda başarılı olarak kendisine ehliyetname verilmiştir. Boş bir öğretmenlik kadrosu açıldığında atanabileceği ifade edilmektedir⁴⁰⁶. Dolayısıyla Darümuallimât, sadece bu okuldan mezunlara diploma veren bir okul değildir. Aynı zamanda ehliyetname sınavıyla öğretmen atanabilme yeterliliğini ölçen bir kurum olma özelliği göstermekteydi. Osmanlı Devleti, kurumsal işleyişi içerisinde bu yetkiyi doğrudan Darümuallimâta vermişti. Darümuallimâtın öğretmen istihdamı ile ilgili devletin önemli bir organı olduğu anlaşılmaktadır. Darümuallimât mezunlarının atanması ile ilgili istisnai olarak bir-iki belgede atamanın ilan edildiği görülmekteydi. 20 Ağustos 1894 tarihli bir belgede (bkz. Ek-2) “*Selanik İnâs Rüşdiyesi muallime-i ülâliğına Darümuallimâtta Aliyyül-Ala derecede şahâdet-nâme almış Nimet Hanım’ın tahlîfi yapılarak tayin edildiği ilan*” edilmişti⁴⁰⁷. Böylece bu kadronun doldurulduğu herkese ilan edilmiş oluyordu. Darümuallimât mezunu bir öğretmenin atanması ise atamada önceliği belirtmesi açısından önemliydi.

Osmanlı Devleti’nde “*resm-i tahlif*” (Yemin töreni) 1850’den itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Sadrazamdan en alt seviyedeki memura kadar yeni göreve başlayan kimselerin ant içmesi bir kural haline gelmiştir. Bu işlem, “*Emr-i tahlif*” (resmî görev yemini) şeklinde de ifade edilmektedir⁴⁰⁸. Tanzimat Fermanı ile başlayan, 1849’da Nizamnâmesi tertip edilen “*yemin usulü*”, başlarda uygulanmasına rağmen sonraları önem verilmediği için unutulmaya yüz tutmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde tekrar uygulanmaya başlanmıştır⁴⁰⁹. Bu şekilde devlet memurlarının sultana ve devlete bağlılıkları arttırılmaya çalışılmıştır.

⁴⁰⁴ BOA., MF. MKT, 569/38, 18 Zilhicce 1318 (8 Nisan 1901).

⁴⁰⁵ BOA., MF. MKT, 569/38, 23 Muharrem 1319 (12 Mayıs 1901).

⁴⁰⁶ BOA., MF. MKT, 569/38, 27 Safer 1319 (15 Haziran 1901).

⁴⁰⁷ BOA., MF. MKT, 220/18, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

⁴⁰⁸ N. Sakaoğlu, (1985). *a.g.e.*, s. 108.

⁴⁰⁹ Gülden Sarıyıldız, “Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1/1, İstanbul 2002, s.259.

Darümuallimât tarafından yemin merasimi yapıldığına dair çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgelerden memuriyet görevine başlamak için yemin töreninin ön şart olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de benzer şekilde adaylığı kaldırılan öğretmen yemin töreni ile asil olarak mesleğe adım atmaktadır. 21 Haziran 1897 tarihli bir belgede bir öğretmenin Darümuallimât tarafından yemin töreninin yapıldığı ifade edilmektedir⁴¹⁰. Uygulama Darümuallimâtın görev ve sorumlulukları arasında tanımlanmaktaydı. 6 Nisan 1908 tarihli bir başka belgede, Gönen kız okuluna öğretmen olarak atanan bir kadın öğretmen için öncelikle Darümuallimâtça yemin töreninin yapılması istenmektedir⁴¹¹. Öğretmenin atanmasında yemin merasimi ön şarttır. Başka bir belgede ise yemin töreninden sonra eline bir “*itimatname*”⁴¹² (güven mektubu) verildiği belirtilmektedir⁴¹³. Böylece, belge verilen kişinin güvenilir bir kimse olduğuna öğretmen olarak kendisine güvenilebileceğine hükmedilmektedir.

Darümuallimât mezunu taşraya atanan bir öğretmenin maaşı 1890’lı yıllarda 500-600 kuruş iken, 1900’lü yılların başından itibaren azaldığı ve 300-400 kuruşa düştüğü görülmektedir. Bu maaş düşüşünün nedeni; ülke topraklarının savaşlardaki kayıplarla küçülmesi, memleketin ekonomik gücünün zayıflaması ile doğru orantılıdır.

1894’te Selanik İnas Rüşdiyesi birinci öğretmenliğine 600 kuruş maaşla Darümuallimât mezun olmuş bir öğretmenin atandığı ifade edilmektedir⁴¹⁴. 1901 tarihli bir belgede ise Sivas kız rüşdiyesi muallime-i ulalığı ve Nakış öğretmenliği için 675 kuruş maaşla bir Darümuallimât mezununun atandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁵. Bahsi geçen öğretmenin çift görevi olduğu için maaşı 675 kuruştur. Maaşlar aylık olarak hesaplanmaktadır. Yine 1907 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, İnebolu’da bir kız okuluna 400 kuruş maaşla bir Darümuallimât mezunu atanmıştır⁴¹⁶. 1908’de Dedeğaç’a⁴¹⁷ ,Isparta’nın Gönen kasabasına 400 kuruş maaşla öğretmen

⁴¹⁰ BOA., MF. MKT, 359/1, 20 Muharrem 1315 (21 Haziran 1897).

⁴¹¹ BOA., MF. MKT, 1046/40, 4 Rebiülevvel 1326 (6 Nisan 1908).

⁴¹² İtimatname: Bir elçinin gönderildiği yerin devlet reisine sunmak üzere götürdüğü itimat mektubu, güven mektubu. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1995, s. 469.

⁴¹³ BOA., MF. MKT, 1029/28, 12 Zilkade 1325 (17 Aralık 1907).

⁴¹⁴ BOA., MF. MKT, 220/18, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

⁴¹⁵ BOA., MF. MKT, 584/18, 24 Cemaziyelahir 1319 (8 Ekim 1901).

⁴¹⁶ BOA., MF. MKT, 1010/25, 19 Cemaziyelahir 1325 (30 Temmuz 1907).

⁴¹⁷ BOA., MF. MKT, 1058/33, 1 Cemaziyelevvel 1326 (1 Haziran 1908).

atanmıştır⁴¹⁸. Yemen vilayetinde ise bir kız rüşdiyesi muallime-i ulalığına atanan Darülmualimât mezunu bir öğretmenin 1000 kuruş aylık maaşla tayin olduğu anlaşılmaktadır⁴¹⁹. Belgeler ve tarihi süreç değerlendirildiğinde kadın öğretmenlerin aldığı maaşların zamanla azaldığı, bölgelere göre değiştiği, özellikle merkeze uzak vilayetlere atanarlara daha yüksek maaş verildiği görülmektedir. Yemen vilayeti için yüksek maaş verilmesi, öğretmen bulmak zorluk çekilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadın öğretmenlerin maaşları Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun gittikçe zayıflamasıyla doğru orantılı olarak azalmıştır.

---

⁴¹⁸ BOA., MF. MKT, 1046/40, 4 Rebiülevvel 1326 (6 Nisan 1908).

⁴¹⁹ BOA., MF. MKT, 1135/59, 17 Cemaziyelahir 1327 (6 Temmuz 1909).

BEŞİNCİ BÖLÜM

DARÜLMUALLİMATIN KADININ SOSYAL YAŞAMA KATILIMINA ETKİSİ

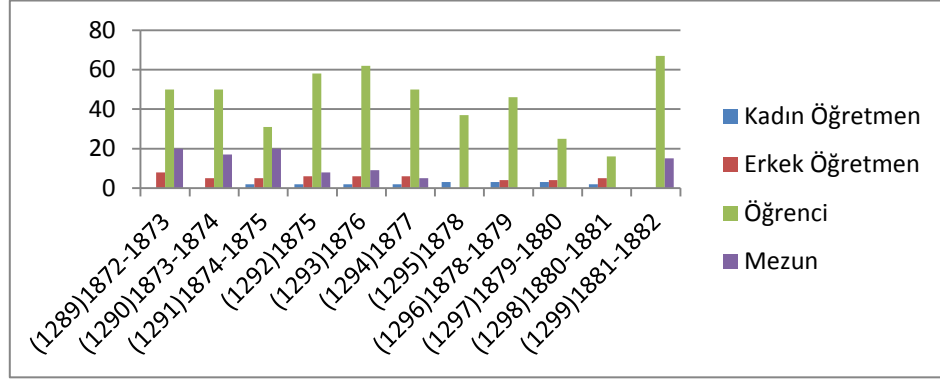
5.1. Kadın Öğretmenler ve Darümuallimâta Dair İstatistikler

1859'dan itibaren açılan kız okullarına kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Osmanlı hükümeti tarafından 1870'te Darümuallimât açılmıştı. Osmanlı Müslüman toplumu ergenlik çağına erişen kızlarının erkek öğretmenlerden eğitim almasını istemiyordu. 1872'de ilk mezunlarını verdiğinde bu mezunlar Osmanlı Devleti'nin modern anlamda ilk kadın öğretmenleri ve memurları olmuşlardı. Darümuallimât ayrıca ülkenin ilk kadın pedagog, ilk kadın yönetici ve ilk kadın aydınlarını yetiştirmişti. Böylece yenileşen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aktif rol oynadı⁴²⁰.

---

⁴²⁰ Cemil Öztürk, "İstanbul'da Öğretmen Okulları", *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık 2010, Sayı: 10, s. 72.

Grafik 1. İstanbul Darülmualimâtı 1872-1882 Öğretmen, Öğrenci ve Mezun Sayıları⁴²¹.

Kuruluşundan itibaren 1881-1882 yılına kadar öğrenci, öğretmen ve mezun sayılarının verildiği Grafik 1’de öğrenci sayılarında yıllara göre düşüş ve yükselişler göze çarpmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında öğretmen kadrosundaki artış ve azalışla birlikte savaş durumunun da eğitim-öğretim faaliyetlerini olumsuz etkilemesi söz konusudur. 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşında İstanbul Darülmualimâtı eğitim-öğretime devam edememiştir. Okul, savaş ve sonrasındaki kayıplar nedeniyle 1878’den sonra 4 yıl boyunca mezun verememiştir⁴²². Ayrıca, öğrenci sayısı artan okulun mezun sayısındaki azalma çeşitli nedenlerle okuldan ayrılmalar olmasından kaynaklanabilir⁴²³. Osmanlı-Rus savaşının kadının eğitim ve öğretim hayatına sekte vurduğu düşünülebilir. Sadece Darülmualimâtta öğrenci sayısının azalmadığını, diğer kız okullarında da azaldığını düşündüğümüzde bu durumun kadının toplumsal hayata katılımı sürecini olumsuz etkilediği açıktır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, ödüllendirmenin de etkisiyle —zaman zaman düşüşler olsa da—öğrenci sayısında yükselen bir ivme gözlenmektedir. Esasında eğitim faaliyetleri devlet politikasıyla doğru orantılıdır. Eğitim faaliyetlerindeki ilerlemeler ya da gerileyişler siyasi erkin öncelikleri ile doğrudan ilgilidir. Devletin mali ve ekonomik durumuyla da doğrudan alakalıdır. Aynı zamanda öğrenci sayılarındaki düşüş ve yükselişler ülkenin istikrarsızlığını gösterir. Savaşlar ve ekonomideki kötü gidişe mukabil Sultan II. Abdülhamid dönemi okullaşma oranının ve okul çeşitliliğinin arttığı bir dönemdir. Devletin açtığı

⁴²¹ Grafik, 1289-1298 tarihleri arasındaki Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyeler ile 1316 tarihli Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye’deki bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

⁴²² M. Şanal, (2011). *a.g.e.*, s. 226.

⁴²³ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 49.

okullardaki artışa karşın yabancı ve gayrimüslim okulları da bu dönemde gelişme göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde yabancı okullar⁴²⁴, ilk olarak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi ile birlikte din hürriyeti kapsamında gayrimüslimlerin faaliyetlerine izin verilmesiyle gündeme gelmişti. Bu serbestlikle birlikte yabancı devletlerin himayeleriyle gayrimüslim ve yabancı cemaat okulları giderek gelişti. Zamanla ve Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başlamasıyla Fransa Katoliklerin, Rusya Ortodoksların, İngiltere Protestanların hamisi rolünü üstlendi. Böylece Osmanlı üzerinde siyasi baskıları artmıştı. Tanzimat döneminde 1850'li yıllardan itibaren gittikçe gelişen yabancı okullar, tüm Osmanlı ülkesi sınırları içinde yaygınlaştı⁴²⁵. İslahat Fermanı ile de önü açılan bu okullar, 1863 Gümrük Nizamnâmesi ve 1869 Maârif Nizamnâmesi ile denetim altına alınmaya çalışılmıştı⁴²⁶. 1898'de Osmanlı sınırları içerisinde 765 Yabancı okulunda 83.500 öğrenci eğitim görmekteyken, 485 Müslüman okulunda 34.800 öğrenci okumaktaydı. Yabancı okullardaki öğrenci sayısı, Müslüman okullarındaki öğrenci sayısının 2 katından fazlaydı. Yine 1908 yılı itibariyle ülke genelindeki Alyans okullarında 12.521 erkek, 6.571 kız öğrenci öğrenim görmekteydi. Ayrıca, I. Dünya Savaşı öncesinde başlıca Amerikan okullarında okuyan 5852 öğrenciden 4013'ünü kızlar oluşturuyordu⁴²⁷. Dolayısıyla yabancı okulların etkinliği de göz önüne alındığında çeşitli nedenlerle zaman zaman eğitime ara vermek zorunda kalan Darümuallimâtın öğrenci sayısındaki yükseliş ve alçalışların bu okullardan da etkilendiği düşünülebilir.

1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşının (93 Harbi) Darümuallimât üzerindeki olumsuz etkisi yanında Darümuallimâtın zaman zaman öğrenci bulmakta zorlandığı görülür. Örneğin; Kız rüştiyesi müfredat programları iyileştirilip yeniden düzenlenince Darümuallimâta kayıt şartları ağırlaştırılmıştır. Bu nedenle öğrenci bulunamaması üzerine kız rüştiyesi mezunları ve aynı seviyede bilgisi olanların da Darümuallimâta başvurabilecekleri ilan edilmiştir⁴²⁸. Öğrenci sayılarındaki artış ve azalışlar doğal olarak mezun sayılarını da etkilemiştir. Bu noktada bir bakış açısı

---

⁴²⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız. İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990.

⁴²⁵ İ. Haydaroğlu, (1990). *a.g.e.*, s. 10-16.

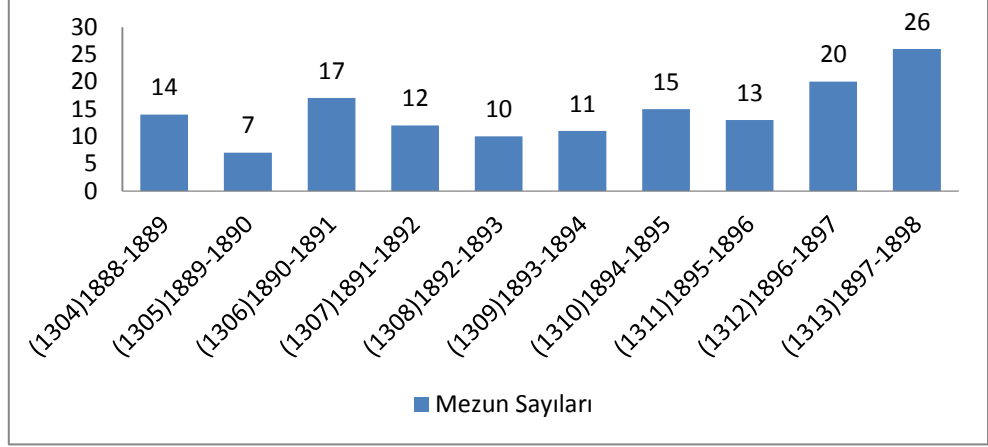
⁴²⁶ İ. Haydaroğlu, (1990). *a.g.e.*, s. 24-25.

⁴²⁷ İ. Haydaroğlu, (1990). *a.g.e.*, s. 102-108.

⁴²⁸ *BOA*, Maârif Mektûbi Kalemî, 181/28, 7 Rebiülahir 1311 (14 Mart 1894).

için, 1888-1897 tarihleri arası mezun öğrenci sayıları aşağıdaki Grafik 2’de verilmiştir. Grafik-2 de yıllara göre mezun sayılarındaki artış ve azalmalar dikkati çekmektedir.

Grafik 2. Darülmualimâtın 1888-1898 Yılları Mezun Sayıları⁴²⁹.

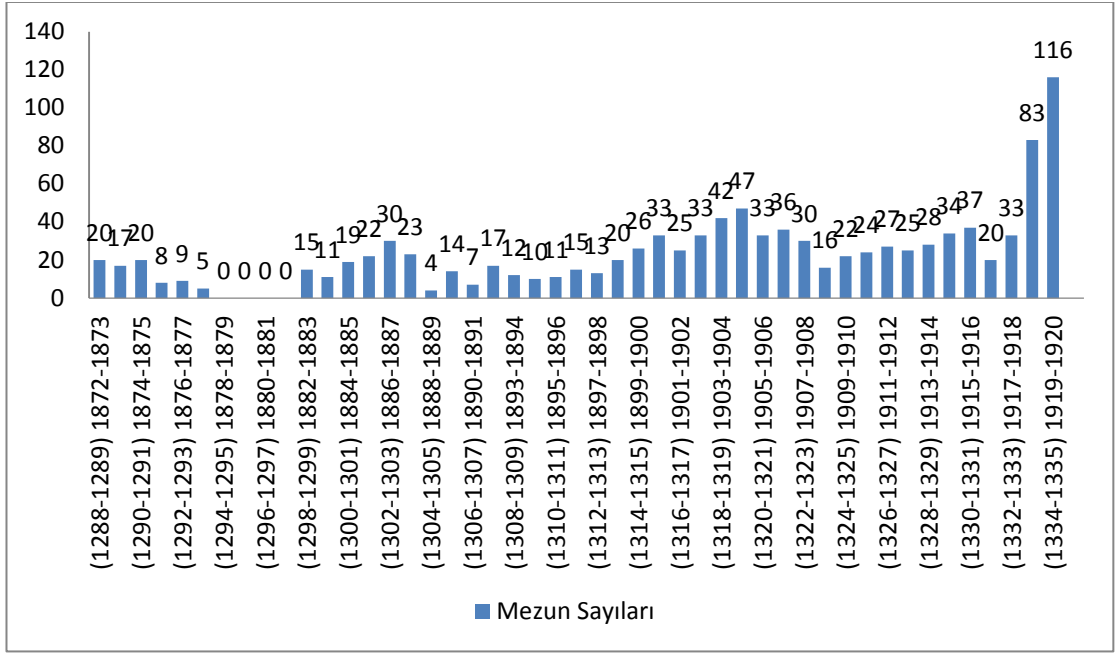

Grafik 2’de görüldüğü üzere mezun sayılarında daima yükselen bir ivme değil, dalgalı bir yükselen ivme gözlenmektedir. 1888-1889, 1891-1892, 1892-1893 ve 1895-1896 yıllarında bir önceki yıla göre düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün nedeni hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte genel Osmanlı tarihinin gelişimi içerisindeki olayları değerlendirdiğimizde, savaş yılları olması veya kız öğrencilerin yukarıda bahsedildiği üzere bu yıllarda gittikçe yükselen yabancı misyoner okullarında eğitim almaya başladığı düşünülebilir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen dalgalı da olsa bir yükselişin gözlenmesinde, Sultan II. Abdülhamid dönemiyle en üst seviyeye çıkan ödüllendirmenin ve okullaşmadaki artışın katkısı büyüktür.

Salname-i Maârif-i Nezaret-i Umûmiyelerden 1872-1903 yıllarını kapsayan 31 yıllık dönemde mezun olanların sayılarına ve isimlerine ulaşabilmekteyiz. 1903’ten 1920’ ye kadar ki 17 yıllık dönem hakkındaki bilgilere ise “İstanbul Kız Muallim Mektebi-Darülmualimât” kitabından ulaşılabilir. Kitaptaki bilgiler diploma numaraları ile birlikte verildiği için diploma kayıt defterleri incelenerek elde edildiği düşünülebilir.

⁴²⁹ *Salnâme-i Maârif-i Nezaret-i Umûmiye*, İstanbul 1315 (1897-1898), s. 774-777.

Grafik 3: İstanbul Darümuallimâtı Yıllara Göre Mezun Sayıları (1872-1920)

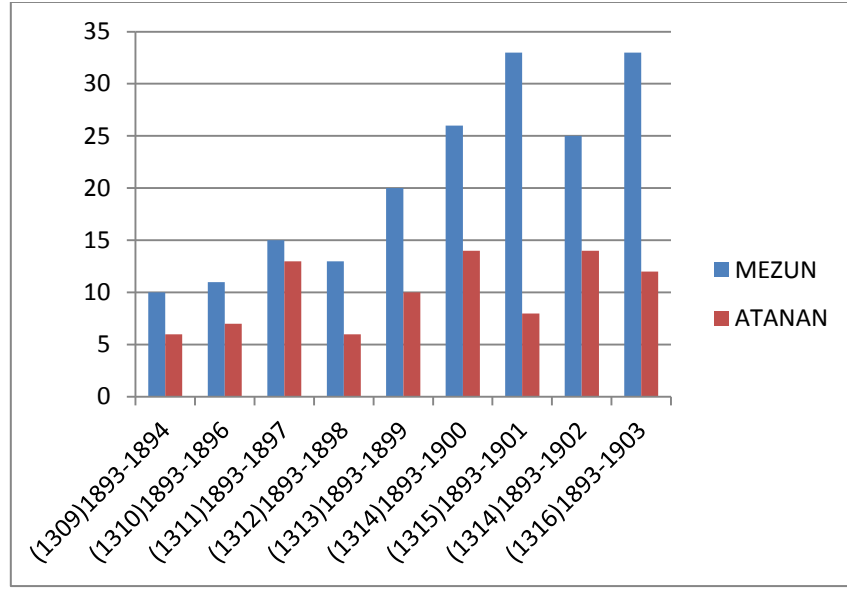
Bahsi geçen kaynaklardan alınan mezun sayıları, yukarıda yıllara göre grafik halinde verilmiştir. 1870-1920 yıllarını kapsayan 50 yıllık —yarım asırlık— dönem içerisinde Darümuallimât 1117 mezun vermiştir. Buna Darümuallimât bünyesindeki Ana Muallime mezunu 369 kişi eklendiğinde mezun sayısı 1486'ya ulaşmaktadır⁴³⁰. Grafik 3'deki sayılar sadece İstanbul Darümuallimâtı mezun sayılarıdır. Vilayetlerde açılan diğer İptidai Darümuallimâtlardan mezun olan sayısı ve mezunların öğretmenlik yapıp yapmadığını tespiti için çok daha kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Darümuallimâta yetişen kadınların hepsi öğretmenlik yapmasa dahi, iyi bir eğitim alarak kadının sosyal yaşama katılımında önemli bir pay sahibi olmuşlardır. Darümuallimâttan yetişen kadın öğretmenler, Osmanlı şehirli Müslüman toplumunda kadınların eğitimi noktasında önemli bir birikim oluşturmuş ve toplumda önemli roller üstlenmişlerdir.

Salname-i Maârif-i Nezaret-i Umûmiyelerde bir farklılık olarak ilk kez 1893 tarihinden itibaren mezun sayıları ile birlikte atanan kadın öğretmenlerin isimleri ve sayıları birlikte verilmektedir. 1319 (1901-1902) tarihli Salname-i Maârif-i Nezaret-i Umûmiyeden alınan bilgilerden oluşturulan aşağıdaki grafikte 1893-1903 tarihleri arasındaki mezun ve atanan sayıları verilmiştir.

⁴³⁰ İstanbul Kız Öğretmen Mektebi- Darümuallimât 1330, İstanbul 1933.

Grafik 4. 1893-1903 Arası Mezun ve Atanan Sayıları⁴³¹

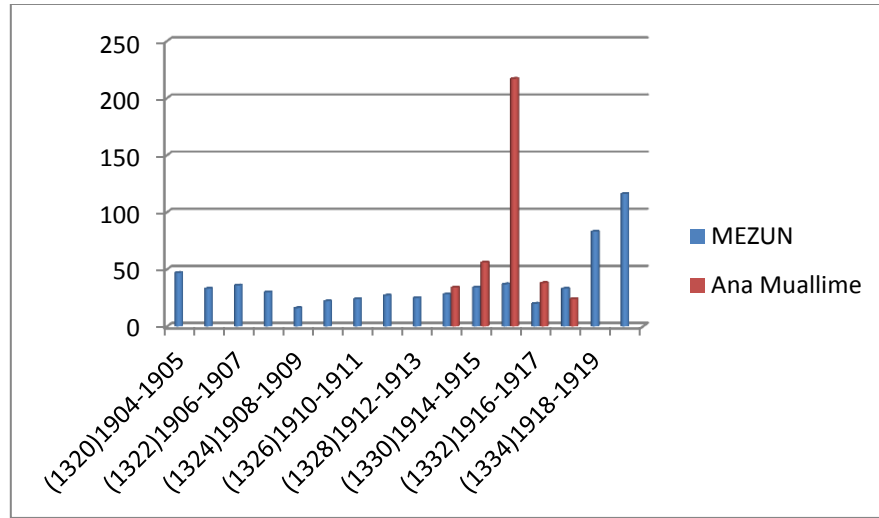
Grafik 4'te görüldüğü üzere 1894-1903 yılları arasında mezun olan 186 kişi, atanan 90 kişidir. Darülmualimât mezunlarının yarısının atandığı, diğer yarısının ise herhangi bir göreve atanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, Darülmualimât mezunlarının İstanbul dışında öğretmenlik yapmak istememesidir. Çünkü taşradaki imkânsızlıklar, İstanbul'da yetişen bir kadının taşrada öğretmenlik yapmasını zorlaştırmaktaydı.

1904'ten 1920'ye kadar ki 16 yıllık dönemle ilgili bilgilere ise İstanbul Kız Muallim Mektebi kitabından ulaşabiliyoruz. Aşağıdaki grafikte bu yıllar arasında diploma olarak mezun olan sayıları gösterilecektir.⁴³²

⁴³¹ *Salnâme-i Maârif-i Nezaret-i Umûmiye*, İstanbul 1319 (1901-1902), s. 774-777.

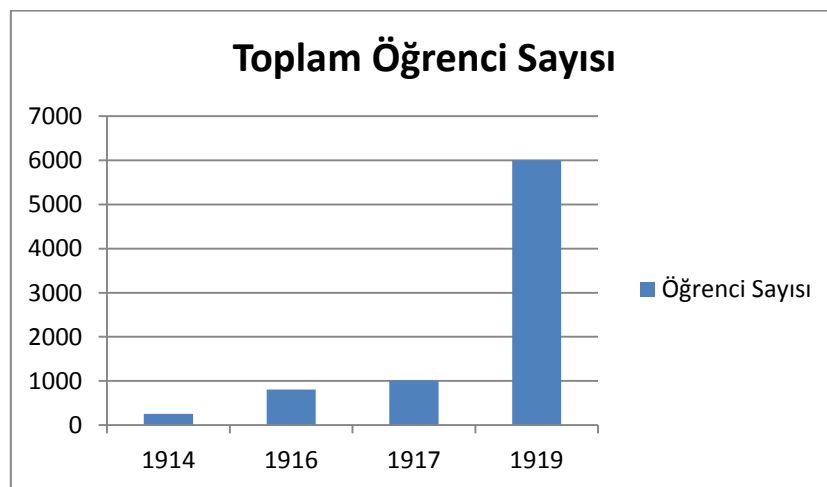
⁴³² Mezunların isimleri, hangi yıl mezun olduğu ve diploma numarası gibi ayrıntılı bilgilere ise bahsi geçen bu kitaptan ulaşabilmekteyiz.

Grafik 5. 1904-1920 Arası Mezun Sayıları ve Anaokulu Öğretmeni Sayıları

Grafik 5'te en çok dikkati çeken, 1916-1917 yıllarında Ana Öğretmen Okulundan mezun olan sayıdır. Bu sayının çokluğu II. Meşrutiyet dönemiyle açılan ve gelişen anaokullarına kadın öğretmen olarak atanabilme isteğinin bir yansımasıdır. Ana öğretmen okulu savaş durumunun getirdiği sıkıntılar nedeniyle ve yeterli sayıda mezun vermiş olduğu, gerekçesiyle 1918'de kapatılmıştır. Grafikte dikkat çeken bir başka husus, I. Dünya Savaşı yıllarında, mezun sayılarındaki artış ve azalışlardır. Milli mücadele dönemiyle birlikte mezun sayıları artışa geçmiştir.

Grafik 6. I. Dünya Savaşı (1914-1918) Yıllarında Darülmualimât Öğrenci Sayıları.⁴³³

⁴³³ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 58'deki bilgiler kullanılarak grafik oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafiğe göre 1914-1919 yılları arasında Darümuallimâtlardaki öğrenci sayılarının düzenli ve yükselen bir ivme ile arttığı, I. Dünya Savaşının olumsuzluk oluşturabilecek ortamından etkilenmediği görülmektedir. Savaş sonrasında öğrenci sayısında bir yıl öncesine göre yaklaşık 6 kat artış olması ise dikkat çekmektedir.

5.2 Dönemin Aydınlarının Kadın Öğretmenlere ve Darümuallimâta Bakışı

Kızların eğitimi üzerine yapılan tartışmalar geç Tanzimat dönemi sonlarında ve II. Meşrutiyet dönemi başlarında en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu tartışmalar kız okullarında verilen eğitimden Darümuallimâta ve Darümuallimâttaki eğitimin niteliğinin artırılmasına kadar uzanmıştır. Tartışma, II. Meşrutiyet döneminde kadının ilk kez üniversite eğitimi almaya başlamasıyla sonuçlanacaktır. Tanzimat Dönemi ile başlayan kadının eğitimi ve ilk kız öğretmen okulu olan Darümuallimât hakkında dönemin aydınlarının görüşleri aşağıda değerlendirecektir.

II. Meşrutiyetin ilanı öncesinde 12 Eylül 1324 (25 Eylül 1908) tarihinde Tanin’de yayınlanan bir makalede Halide Edip (Adivar) Darümuallimâta verilen eğitim hakkında farklı tespit ve eleştirilerde bulunmaktadır. Dönemin aydını ve Darümuallimâta öğretmenlik de yapmış olan Halide Edip’in tespitleri dikkat çekicidir. O, günün şartlarında iyi eğitim vermek için mücadele veren Ayşe Sıdika Hanım’ı istisna tutmakla birlikte Darümuallimâtın beklentileri karşılayamadığını, yüksek okul seviyesinde eğitim vermesi gereken okulun bir alt seviyedeki okulun eğitimini bile veremediğini ifade etmekteydi. Darümuallimâta okuyan kızların ahlaken de zayıf olduğu, Darümuallimâtın beklentileri karşılayamadığını belirtiyordu. Bu eleştirileri sıraladıktan sonra, Halide Edip Darümuallimâttaki eğitimin yeniden yapılandırılması hususunda makalesinde bir proje ortaya koymuştu. Projesinde özetle, okul binasının yeniden düzenlenmesinden başlanarak okulun başına bir Amerikalı kadın müdire getirilmeliydi. Okul 4’ü rüştiye, 4’ü idadi olmak üzere 8 sınıf şeklinde düzenlenmeli, yabancı dil olarak İngilizcenin zorunlu okutulmalıydı⁴³⁴. Bu eleştiriler, Halide Edip’in Darümuallimât’tan yüksek beklenti

⁴³⁴ “Darümuallimât ilmen hocalık evsafını haiz kadınlar yetiştiremezdi. Çünkü Darümuallimât güya i’dadiye derecesinde bir mekteb diye açıldığı halde muntazam bir rüşdiye kadar matlûba muvâfik değildi[...]. Ahlâk bahsine gelince belki bunda ilimlerinden daha zayıf idiler. Merhûm Ayşe Sıdika Hanım istisna edilirse bu mekteb o kadar acîb müdireler elinden geçmişti ki insan onların taht-ı terbiyesinde onlarla beraber aynı mahalde bulunmasını zull addederdi[...]. [Vapurlarda şimendüferlerde bazı Darümuallimâta giden kızlara tesadüf edilir! Bunların kıyafet-i hariciyeleri en müşkül-pesend bir

içerisinde olduğu şekilde yorumlanabileceği gibi aynı zamanda İttihat Terakki partisinin kurucularından Ziya Gökalp'le yakınlığı ve Yeni Turan romanından anlaşılacağı üzere İttihatçı fikirlere sahip olmasıyla da izah edilebilir. Halide Edip 1908-1912 yılları arasında kadının kamusal alanda görünürlüğüne yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Türk Ocağı'nın açılmasıyla Ziya Gökalp ile tanışmıştır. “*Yeni Turan*” romanında II. Meşrutiyet sonrasındaki siyasi ve politik çatışma ortamı anlatılmaktadır. Bu çatışmanın bir tarafında İttihat ve Terakki, diğer tarafında Yeni Osmanlılar vardır. İttihat ve Terakki, kadının eğitim yoluyla kamusal yaşama katılması düşüncesini savunurken Yeni Osmanlılar ise tam tersi düşünceye sahiptir⁴³⁵. Halide Edip'in Darümuallimât hakkındaki eleştirilerini siyasi görüş ve düşüncesine bağlayabiliriz.

Darümuallimâttan mezun olanların iyi bir eğitim almadıkları, hakkıyla öğretmenlik yapamadıkları ve okulları iyi idare edemedikleri eleştirilerine karşı bir Darümuallimât mezununun (M. Fazile Hanım) Selanik'te yayımlanan bir gazetede makalesi ile cevap verilmiştir. Zekiye Hanımefendiye yazdığı 26 Şubat 1324 (11 Mart 1909) tarihli mektup başlığını taşıyor. Selanik'i ziyareti esnasında okullarda Selanik iptidai ve rüşdiye okulu mezunlarının öğretmenlik yaptığına şahit olmuştur. Selanik'te sadece iki okulun müdiresinin Darümuallimâttan mezun, iktidar sahibi hanımlar olduğunu görmüştür. Selanik'te eğitim böyle bir haldeyken Darümuallimâttan neden şikâyet edildiğine anlam veremediğini ifade eder⁴³⁶. Dördüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi Darümuallimât mezunları diğerlerine göre hem yasal olarak hem de yetkinliklerinden dolayı tercih sebebiydi.

II. Meşrutiyet döneminde ise devlet yöneticileri ve dönemin aydınları Darümuallimâtın iyileştirilmesi gerektiği görüşündeydiler⁴³⁷. 1909 yılında İngiliz murahhası Edward Fry'nın kızı İsabel Fry'nın İstanbul'daki kız okulları hakkında hazırlamış olduğu raporda; kız okullarının bina, malzeme ve öğretmen yeterlilikleri, öğretim yöntem-teknikleri açısından yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre;

Müslümanı memnun edecek kadar kapalıdır. Fakat etvar ve evzaları en hobba bir Frenki bile mütehayyir eder[...].Hülasa ilim, sıhhat, ahlâk nokta-i nazarınca Darümuallimât matluba muvâfık olmadıktan başka âdeta cehâlet ve ahlâksızlık yuvasıdır.” Halide Salih, “Maarif Nezareti Daire-i Aliyesine Darümuallimât”, *Tanin*, 12 Eylül 1324 (25 Eylül 1908), s. 4-6.

⁴³⁵ Veysel Şahin, “Halide Edip Adivar'ın ‘Yeni Turan’ Romanını Yeniden Anlamlandırma”, *Erdem*, 2013. S. 64, s. 109.

⁴³⁶ M. Fazile, “O İki Noksan Münasebetiyle”, *Kadın*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), s. 4-6.

⁴³⁷ Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 84.

bahsi geçen bu kız okullarını düzene koymak için Darümuallimâttan başlanmalıydı. Bunu başarmak için de pedagoji derslerine ağırlık verilmeliydi, öğrenciler uygulamalı eğitim almalıydı. Gerekirse okul bünyesinde uygulama okulu açılmalıydı. Buradaki öğrenciler yatılı okumalı, gerektiğinde yabancı okullarda eğitim almış kadınlardan da öğretmen olarak yararlanılmalıydı⁴³⁸. Darümuallimâttaki uygulamalardan II. Meşrutiyet döneminde bahsedilen rapordan etkilenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Pedagoji derslerinin arttırılması ve uygulama okulu açılması bunun göstergesidir.

Dönemin eğitimcilerinden Edhem Nejat'a göre ise, Darümuallimâtın öğretim süresi 3 yıl olmalı, kız rüştiye okulu mezunları buraya alınmalı, görsel ve uygulamalı dersler olmalıydı. Anaokullarına ağırlık verilmeli, bu okullara kadın öğretmen yetiştirmek için Ana Darümuallimâtı açılmalıydı. Bu okula kız rüştiyesi mezunları alınmalıydı. Öğretim süresi ise bir veya bir buçuk yıl olmalıydı. Bu dönemin bir başka eğitimcisi Feridun Vecdi'ye göre ise Darümuallimâtlar vilâyet merkezlerinde yaygınlaştırılmalıydı⁴³⁹.

1908'de Emrullah Efendi⁴⁴⁰, Darümuallimât mezunlarının taşraya gitmeyerek evlenmesi ve öğretmenlik yapmaması üzerine taşradan kızlar getirilip okulun yatılı hale getirilmesini nezarete tavsiye etmiş, bu fikir kabul görmüştür⁴⁴¹. Gelen kız öğrenciler, yatılı okul açılmayınca yatılı kız sanat okuluna yerleştirilmiştir. Bu okul, daha sonra Darümuallimât ile birleştirilmiştir⁴⁴². Ayrıca, İstanbul Darümuallimâtı mezunlarının taşraya gitmemesi üzerine öncesinde Vilayet Meclisleri kararıyla, sonra 1916 tarihli Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İptidaiye Talimatnâmesi ile vilayetlerde İptidai Darümuallimâtlar açılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ile başlayan okullaşma ve kadın eğitimine verilen önem, II. Meşrutiyet döneminde de ön plandaydı. Kadın eğitiminde önemli hareket noktalarından biri Darümuallimâtın varlığıydı. 1914-1915'te açılan kızların üniversite eğitimi alabildikleri ilk eğitim kurumu olan İnas Darülfünûnunun öğrenci

⁴³⁸ Y. E. Tümer, (2013). *a.g.e.*, s. 286.

⁴³⁹ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 139-140.

⁴⁴⁰ Emrullah Efendi, Maârif Nazırları içinde 1908-1918 tarihleri arasında en uzun süre görev yapandır. "Tuba Ağacı Nazariyesi" ile eğitimde yenileşmenin ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlaması gerektiğini savunmuştur. Kelime Erdal, *Halide Edib Adıvar ve Eğitim*, Bursa 2008, s. 2-3.

⁴⁴¹ M. Ergün, (1996). *a.g.e.*, s. 532.

⁴⁴² Ş. Kurnaz, (1997). *a.g.e.*, s. 86.

kaynağı, Darümuallimât ile Kız Sultani Okulu mezunlarıydı. İnas Darülfünûnu ilk mezunlarını 1917’de vermişti. Bu mezunlar, Darümuallimât okullarında Kadın öğretmenlik yapabildiği gibi yetiştiği alana yönelik başka mesleklerde de çalışabilmekteydi. “*Bilgi Yurdu Işığı*” isimli dergi 15 Eylül 1917 tarihli sayısının 94. sayfasında bu mezunları onurlandırılmıştı. Bu konuda “*Bu hanımlar memleketimizin ilk Darülfünûn mezuneleri olmak, kadınlık irfânının ortak tekâmüle doğru muvaffâkiyetle yürüdüğünü göstermek itibariyle alkışlar ve tebrik eder ve emsâl-i kesîr olmasını cenâb-ı haktan temennî ederiz.*”⁴⁴³ ifadelerine yer vermişti.

“*Büyük Mecmuanın Kadınlığa Dair*” başlıklı ekinde ise, 24 Nisan 1335 (1919) tarihli sayısının 90. sayfasında Müfide Ferid Hanımın makalesinde kadınların erkeklerle birlikte aynı okul ve sınıflarda mı yoksa ayrı mı Darülfünûn eğitimi alacağı hakkındaki tartışma üzerine fikir beyan edilmektedir. Yine Büyük Mecmua’nın 17 Nisan 1335 (1919) tarihli sayısının 91. sayfasında bir Darümuallimât mezunu ve Feyziye Mektebi Müdiresi Nakiye Hanım yazısında, kapanan İnas Darülfünûnu’nun yeniden açılması hakkında fikir beyan etmektedir. Yazıda batının eğitimine ulaşmak istiyorsak ki kurtuluş ancak bununla mümkündür bu da kadın eğitimi ile mümkün olacaktır⁴⁴⁴.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcisi ve Darümuallimîn müdürlüğü de yapmış bulunan Mustafa Satı Bey⁴⁴⁵, 25 Kanun-ı Sani 1334 (20 Ocak 1918) tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti’nde verdiği bir konferansta Darümuallimât hakkında özetle şunları ifade etmişti. Sultan II. Abdülhamid döneminde taassuptan korkulduğu için nezaretin kız okulları hakkında az bir gayret gösterdiğinden bahsedip 1912-1913’teki iyileştirmelerle eğitim imkânlarının çoğaldığını, programındaki yeni düzenlemelerle de Darümuallimâtta önemli bir değişim yaşandığını ifade ediyor.

⁴⁴³ Bilgi Yurdu Işığı, “İnas Darülfünunu”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333 (15 Eylül 1917), s. 94.

⁴⁴⁴ “Eğer garp medeniyet ve irfânını samimiyetle arzu ve buna iman ediyorsak –aksi takdirde milletin temin-i istiklal ve istikbali mümkün değildir– kadınlığı ve bin-netice milleti kurtarmanın en müessir çare ve tedbirleri ortak her türlü terakkîye sed çeken bağları çözmek ve müessesât-ı irfânın kapularını mesâî-i beşerîye sahalarını kadınlara açmakla kabil olacağını bilmeliyiz.” Nakiye, “İsimsiz” *Büyük Mecmua*, 17 Nisan 1335 (17 Nisan 1919), s. 91.

⁴⁴⁵ Mustafa Satı’ el-Hudri, (1880-1968) 1908’de Darümuallimin-i Aliye müdürü olarak tayin edilmiştir. Avrupa’ya yaptığı gezilerden sonra verdiği konferanslarda toplumların geri kalma nedeni olarak din ve milliyetin değil, taassup ve cehaletin etkili olduğunu ifade etmiştir. Konferansları Tedrisat-ı İptidaiye mecmuasında yayınlanmıştır. 1915’te “Yeni Mektep” adında kız öğretmen okulu özelliği gösteren bir okul açmıştır. Milliyetçilik akımlarının güçlü olduğu bir devirde Osmanlılık ideali için eğitim alanında çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin sona ermesi üzerine Arap milliyetçiliği düşüncesine yönelmiştir. Her iki düşüncede de dini ikinci plana itmiştir. Şit Tufan Buzpınar, “Satı el-Husri”, *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009. s. 166-167.

Fakat nezaretin yine çekinerek erkek müdürün okul içine girmesini yasaklamasına anlam veremediğini belirtiyor. Bazı vilayetlerde kız rüşdiyelerine birkaç sınıf eklenmek suretiyle kadın öğretmen yetiştirmek için açılacak Darülmualimâtılara zemin hazırlandığını ifade etmiştir. Vilayet kanunu ile gelen değişimle her vilayetin kendi ihtiyacına göre okul açarak, öğretmen yetiştirmesinin faydalı olacağı görüşündedir. II. Meşrutiyet döneminde en büyük değişiminin kız okullarında olduğunu ifade ederken Anaokulları açılmasını ve bu okullara kadın öğretmen yetiştirilmeye başlandığını belirtmektedir⁴⁴⁶.

5.3. Darülmualimât Okullarının İdeal Öğretmen Profili

Darülmualimât kurulmadan önce kadın öğretmen bulmakta sıkıntı çekilmekteydi. Darülmualimât, kadın öğretmen yetiştirmek maksadıyla Osmanlı devlet yöneticilerinin gayretleri ve Maârif Nazırının hazır bulunduğu törenle açılmıştı. Okul, mezunlarını 1872'den itibaren vermeye başladı. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi (Genel Eğitim Tüzüğü) ile Darülmualimâtın kurumsal çerçevesi çizilmiş, istenilen kadın öğretmen modelinin ana hatları şekillendirilmişti.

1869 tarihli Nizamnâmenin 16. maddesinde “*Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat mathup derecede ehliyetli muallimeler yetiştirilinceye değin müsün ve edip adamlardan muallim tayini caizdir.*” denilmekteydi. Buna göre; açılan kız okullarının öğretmenlerinin kadın olması isteniyordu, devletin istediği düzeyde yetiştirilmiş kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edepli erkek öğretmenler görevlendirilecekti.

1895 tarihli Darülmualimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimat'ın 13. maddesine göre, kadın ve erkek öğretmenler ayrı odalarda bulunmak mecburiyetindeydi. Aynı Talimatnâmenin 18-20. maddelerinde öğretmenin göstermek zorunda olduğu dersleri programına uygun şekilde öğretmesi ve ödevlendirmesi isteniyordu. 73. maddeye göre; okulun eğitim-öğretim komisyonu içerisinde erkekler de bulunduğu okul içerisinde kadın öğretmenlerin açık saçık bir şekilde bulunması yasaktı. İdarece kabul edilebilen bir kıyafette bulunması zorunluydu. Talimat'ın 74. maddesine göre ise kadın öğretmenin okula uygun olmayan kıyafetle gelmesi ve okuldan bu şekilde ayrılması yasaklanmıştı. Bu

⁴⁴⁶ Mustafa Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, 15 Şubat 1334 (15 Şubat 1918), s. 661-664.

maddeler Darümuallimâtteki kadın öğretmenlerin sınırlarını belirlerken aynı zamanda Osmanlı Devlet yönetiminin okuldan beklentilerini ve nasıl bir öğretmen modeli yetiştirmek istediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kadın öğretmenlerden tesettüre riayet etmeleri, bu okullarda görevli erkek öğretmen ve müdürün ise bu duruma dikkat etmeleri isteniyordu.

1915 tarihli “*Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*”nin 18. maddesinde ise kadın/erkek öğretmenlerin Maârif Nezaretince atanacağı belirtilmekteydi. Yine 20. maddeye göre öğretmenlerin atamasının “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*”⁴⁴⁷ ile yapılacağı ifade ediliyordu. 23. maddeye göre Darümuallimât çalışan ve öğretmenlerinin siyasetle ilgilenmeleri ve Nezaretin izni olmadan bir cemiyet kurması veyahut bir cemiyete üye olması yasaktı. Böylece, II. Meşrutiyet döneminde öğretmenler üzerinde denetimin arttığı, devlet yönetiminde merkezîyetçilik devam etmişti. Bu dönemdeki siyasi gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti, eğitimi siyasetten uzak tutmak istediği için devletin bir memuru olan öğretmenin siyasetle uğraşmasını yasaklamıştı. Öğretmenin siyasi bir oluşum içerisinde yer almasına izin vermek istememişti.

1916 tarihli “*Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İptidaiye Talimatnâmesi*” 1915 tarihli Nizamnâmeyi detaylandırmaktaydı. Talimatnâme, daha kapsamlı olup uygulamalar ayrıntılı olarak gösterilmişti. Buna göre; 1916 tarihli Talimatnâmenin 1. maddesi gereği kadın/erkek öğretmen görevine devam etmek ve gevşeklik göstermemek zorundaydı. 6. maddesinde “*evlad-ı memleketi ta’lim ve terbiye ile mükellef olan muallimlerin ma’lûmâtli, hulûk ve vatanperver olmaları*” beklenmekteydi. Bunun gerçekleşebilmesi için de talimatta şu hususlar sayılmaktaydı.

“Bütün a’za-yı talimiye ve idarenin talebeye diyanet ahlâk vazifeperverlik hususâtında numûne-i imtisâl olması, terbiye-i bedeniye ve ahlâkiye ve milliyeye ait bilcümle hususâtta fikren ve hissen müttehid bulunmaları, muallimler talebenin iradesini kırmaktan ziyade iyi bir cihete sevk edilmesine gayret terbiye ve idare-i nefsiyeye alışmalarına dikkat etmelidirler tâ ki talebe hatt-u hareketinden ve bunların mes’ûliyet-i ma’neviyesinden haberdâr olsun, her yerde mürailiği yalancılığı def’ ederek talebeyi daima sıdk ve hulûsa sevk etmelidir, talebe ile bilcümle münâsebâtta bîtaraf ve doğru olmalıdır, ta’limde sarahât ü ka’îyeti iltizâm etmek ve ma’lûmâtı tasarruf edebilecek bir tarzda vermek, terbiyede Türklere ve Türklüğe nafi’ olmayı ve Türklerin mezâyâ ve secâyâsını teşrîh etmeyi esas ittihâz etmek...”

⁴⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Düstur, 2. Tertip. c. V, Ankara Başvekalet Matbaası 1937, s. 804-828.

Buna göre öğretmenler, öğrencilere göreve sahip çıkmakta, ahlaki ve dini konularda örnek olmalıydı. Bütün öğretmenler ve idareciler ahlaki, dini ve milli konularda fikren ve hissen ortak hareket etmeliydi. Öğretmenler öğrencileri iyi yönler yönlendirmeli, ikiyüzlülüğü, yalancılığı kovmalı, öğrenciyi doğruluk ve samimiyete sevk etmeliydi. Öğretmen öğrencilerle bütün işlerde tarafsız olmalı, verdiği eğitimde Türk'e ve Türklüğe faydalı olmayı, Türklerin güzel ve iyi huylarını açıklamayı esas edinmeliydi. Böylece, II. Meşrutiyet döneminde devlet politikası doğrultusunda Osmanlılık düşüncesinin yerine Türklük ve Türkçülük vurgusu ön plana çıkmıştı.

1916 Talimatnâmesinin 8. maddesinde müdürün görevleri arasında öğretmenlerin dersleri nasıl işlemesi gerektiğine, öğrencilere nasıl fikirler aşılması gerektiğine dair ipuçları bulunmaktadır.

“[...] Bilhassa Tarih-i Milli tedrisatının bir fikr-ü vatanperverane dâhilinde icra edilmesine ve hissiyât-ı milliyenin tekemmülâtına yardım etmesine dikkat etmelidir. Derslerin tatbikât-ı ilmiyesi olmak üzere tarihi ve sanai hususâtta ehemmiyeti haiz yerleri görmek üzere talebeye cevelanlar yaptırmalıdır. Mûsiki (müzik) dersinde milli ve vatanperverâne şarkıların mevzuları hakkında malumât ve izahât verdirmelidir.”

Yukarıdaki maddede Millilik vurgusu dikkate çekicidir. Özetle, Milli Tarih öğretiminin vatanseverlik ve milli hisleri geliştirmeye yönelik verilmesi, uygulama için de tarihi ve sanatsal geziler yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Müzik dersinde de milli ve vatanseverlik konulu şarkıların konuları ile ilgili bilgiler verilmelidir. Talimatnâmenin 33. maddesinde eğitim heyetinin görevi olarak “*muallimler tedristen başka terbiye ile de mükelleftir*” ifadesiyle görevlerinin sadece öğretim yapmak, ders okutmak değil aynı zamanda eğitim yapmak, olumlu davranışlar kazandırmak olduğu belirtilmekteydi. Talimatnâmenin 38. maddesine göre “Öğretmenler nezaretin izni olmadan dışarıda başka bir iş yapamazlar” hükmü yer almaktaydı. 39. maddeye göre öğretmenler Ağustos'un yirmisinde göreve başlamak mecburiyetindeydi. Başlamayanlar istifa etmiş sayılırdı. 46. maddeye göre ise, öğretmenler kurulu toplantılarına katılmak zorundaydı. Böylece, öğretmenin öğretmenlik dışında bir başka iş yapması yasaklanmış, bu önemli görevi daha iyi yürütebilecek mesaisini sadece öğretmenliğe ayırması istenmiştir. Zamanında göreve gelmediği takdirde istifa etmiş sayılacağı maddesiyle de devlet disiplini sağlamaya çalışmıştır.

Öğretmen ayrıca, 1916 Talimatnâmesinin 4. bölümündeki gezinti ve seyahatler kısmında sayılan görevleri yerine getirmek mecburiyetindeydi. Bu görevler özetle şöyleydi. 79. madde gereği, ilmi gezilerde öğretmenler öğrencilere refakat etmek zorundaydı. Öğretmenler gezilere dönüşümlü olarak katılacaktır denilmekteydi. Ayrıca bu gezi esnasında *“muallim tedkikâtının hâsıl ettiği netâice göre köylülere müdellel surette onların irşâdâtına hâdim beyanât ü vesâyâda bulunacak, o esnada talebe hâzır bulunacaktı”* ifadesiyle öğretmene köylüleri ve öğrencileri bilgilendirme misyonu yüklenmekteydi. Bu ifadelerle devlet, öğretmeni sözü dinlenecek bir şahıs olarak tanımlanmaktaydı. Osmanlı devlet yönetimi taşraya mesajını bu şekilde ulaştırmak istiyordu. Böylece, ideal öğretmen modeli yansıtılmaya çalışılmaktaydı.

SONUÇ

Klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi, Tanzimat dönemi ve reformları ile Darümuallimâtın yapısı, işleyişi ve kadının sosyal yaşama katılımındaki etkisi bu çalışmada ele alınmıştır. 19. yüzyıl öncesini kapsayan Osmanlı klasik dönemi eğitim sistemi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Osmanlı klasik dönem eğitim sistemi içerisinde medreselerin önemli bir yeri vardı. Osmanlı'nın geçmişteki Türk-İslam medeniyetinden miras aldığı medreselerde günümüzdekinden farklı olarak kitap ve hocaya bağlı bir öğretimi hâkimdi. Hatta ders geçme yerine kitap geçme uygulaması vardı. Alanında uzman olan hocalardan ders almak bir ayrıcalıktı. Osmanlı medreselerinde eğitim, Fatih Sultan Mehmet zamanında zirveye çıkmıştı. O dönemde yaşayan yabancılar bile bu eğitim sistemine hayran kalmaktaydı. 17-18. yüzyıllarda Osmanlı ülkesine seyahat eden seyyahlar medreselerdeki akli ilimlere büyük değer verildiğini müşahade etmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı düşünürleri medresenin etkisizleşmesini 16. yüzyılın ortalarından itibaren başlat maktaydı. Medrese kurumunu kurtarmaya yönelik girişimler ise sonuçsuz kalmıştı. Kendini yenileyemeyen ve akli bilimlerle ilgilenmeyi bırakan medrese, gittikçe etkisizleşecek sonunda ikinci plana itilecekti.

Osmanlı klasik döneminde dönemin ihtiyaçlarına cevap veren ve üst düzey devlet görevlilerini yetiştiren saray okulu ise Enderun'du. Acemi oğlan olarak devşirilen üstün yetenekli gayrimüslim çocukları, önce bir Müslüman ailenin yanında yetişmek için veriliyordu. Sonrasında elemeler sonucunda en iyi olanlar Osmanlı saraylarında eğitilmekteydi. Bu sistem, devlet için önemli bir nitelikli insan kaynağıydı. 19. yüzyılda askeri okullar açılmasına rağmen Enderun, varlığını 20. yüzyıla kadar devam ettirmişti. Osmanlı eğitim sisteminde 18. yüzyılın 2. çeyreğinde açılmaya başlayan ilk modern okullar, askeri okullardı. Askeri okullarda, yabancı uzmanlar da görev almaktaydı. Bu okullardan yetişenler orduda asker ve üst düzey görevlerde bulunmaktaydı.

Sivil okul olarak ise 19. yüzyıla kadar sadece sıbyan okulları mevcuttu. Osmanlı sınırları içerisinde ortak bir müfredat takip edilmiyordu. Kızlar için sıbyan okullarından başka okuyabilecekleri bir okul düşünülmemişti.

Sultan II. Mahmud devrinde başlatılan Tanzimat dönemi ile kapsamlı bir yenileşme hareketi içerisine girildi. Tanzimat ile amaçlanan, Osmanlı'yı Avrupa'ya yaklaştırmaktı. Bu modernleşme ve yenileşme atılımı Osmanlı devlet yönetiminden aşağıya doğru otoriter bir hareketti. Bu dönemde Sultan, sınırsız varsayılan yetkilerini bürokrasiye devretti. Tanzimat dönemi bürokratları değişim ve dönüşümün eğitim sayesinde yapılabileceğini keşfettiler. Bunun için bir kanunlaştırma çabası içine girildi.

Eğitimde ise temel hedef, eğitimi medresenin etkisinden kurtarmaktı. Bunun için medrese kurumu, adeta kendi kaderine terk edilerek ikinci plana itildi. Yenileştirme ve dönüştürme çabaları askeri, özellikle de sivil okullar üzerinde yapıldı. Bu çalışmada en önemli adım, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ydi. Nizamnâme, Osmanlı genel eğitim sisteminin köşe taşlarını, okul yapısını, okulların işleyişini yeniden şekillendirmekteydi.

Tanzimat döneminde kızların eğitimi meselesi ilk kez devlet tarafından ele alınmış ve bir sorun olarak görülmeye başlanmıştı. Bu mesele, dönemin basını ve fikir adamlarınca da gündeme getirildi. Osmanlı Devleti, cinsiyet eşitsizliğini gidermeye yönelik adımlar attı. Bu dönemde ilk kez kız rüşdiyeleri açıldı. Kızların devletin açtığı bu okullarda eğitim alması istenmekteydi. Kızların eğitim almasının yolu ise kadın öğretmen yetiştirmekten geçmekteydi. Açılan kız okullarının öğretmenleri erkek olduğundan kız rüşdiyeleri talep görmeyince, Nizamnâmenin getirdiği yenilik olan Darülmuallimât, 1870'te uygulamaya konuldu. 12 Nisan 1870'te açılan ilk kız öğretmen okulu olan Darülmuallimât sayesinde Osmanlı Devleti, yetiştirdiği kadın öğretmenlerle bir ihtiyaca cevap verirken aynı zamanda topluma mesajını bu yolla ulaştırmayı hedeflemekteydi.

Yenileşmenin asıl uygulama safhası, Sultan II. Abdülhamid dönemi olacaktı. Okullaşmanın ve okullaşmadaki çeşitliliğin arttığı bu dönemde Sultan yıkılmak üzere olan bir devleti her alanda, özellikle de eğitim alanında yaptığı atılımlarla ayakta tutmayı başarmıştı. Bunun için kanunun gücüyle birlikte devlet otoritesini de kullanmayı ihmal etmedi. II. Meşrutiyet döneminde vilayetlerde İbtidai Darülmuallimâtlar açılincaya dek İstanbul Darülmuallimâtı uzun yıllar öğretmen yetiştiren tek bir kurum olarak kaldı. İstanbul'da Leyli (yatılı) Darülmuallimât ile

vilayetlerdeki Darümuallimâtlar taşrada görev yapacak yeterli öğretmen bulunamaması nedeniyle açıldı.

Darümuallimâtın kurumsal yapısı, 1869 tarihli Nizamnâme ile şekillendirilmiştir. Okulun işleyişinin ayrıntıları ise 1895 tarihli Talimatnâmede görülmektedir. 1870’te kurulan Darümuallimâtın yapısındaki en köklü değişim, II. Meşrutiyet döneminde 1915’te Darümuallimîn ve Darümuallimâtların yapısını düzenleyen Nizamnâme ile gerçekleşmiştir.

Tanzimat döneminde başlayan ödüllendirme ve devlet törenleri Sultan II. Abdülhamid döneminde en üst seviyede uygulanmıştır. Bu ödüllendirme ve törenlerden Darümuallimât da hissesini almıştır. Böylece, devlete sadakat ve bağlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Darümuallimâtın idareci, öğretmen ve öğrencileri başarılarından dolayı ödüllendirilmişlerdir.

Darümuallimât mezunları iyi yetiştikleri için aranan öğretmen pozisyonundaydı. Diploma aldıktan sonra İstanbul’a ve ülkenin çeşitli vilayetlerine öğretmen olarak atanıyorlardı. Günümüzde, ücra yerlere öğretmenlerin atanmak istememesine benzer şekilde, o dönemde de öğretmenler uzak vilayetlerde ve İstanbul dışında çalışmak istemiyorlardı. Devlet, bu sorunu taahhüdname belgesi ve zorunlu hizmet uygulaması ile çözmeye çalışmıştır.

Devletin kadın öğretmen yetiştirmek için açtığı okul olan Darümuallimâtta zaman zaman öğrenci bulmakta sıkıntı yaşanmıştır. Fakat dalgalı da olsa öğrenci sayılarında yükselen bir ivme görülmüştür. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin yetiştirmek istediği öğretmen modeli ve kadın tipi ortaya konulmuştur. Darümuallimâtın yetiştirdiği öğretmenler, İstanbul ve taşrada kadının meslek hayatında ve toplumsal hayatta görünürlüğü arttırmıştır.

Zaman geçtikçe tarihi olayların daha iyi aydınlandığı gerçeğinden hareketle, Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenmiş olan resmî devlet ideolojisiyle öğretilenlerin Osmanlı Devleti’nin gerçekleriyle örtüşmediği ortaya konulmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin kabullenilmesi için topluma empoze edilen “Osmanlı’nın her alanda çökmüş bir devlet” olduğu düşüncesinin gerçekleri yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Günümüz eğitim sisteminin temellerinin Tanzimat dönemiyle atıldığını, Sultan II. Abdülhamid dönemiyle geliştiğini, II. Meşrutiyet ve

Cumhuriyet dönemleriyle şekillenerek günümüze ulaştığını görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti devletinin pek çok noktadan yeni bir devlet olmakla birlikte aslında sağlam köklerinin Osmanlı Devleti'ne dayandığı gerçeğini görmezden gelemeyiz. Bu gerçekler ışığıyla bakıldığında eğitim kurumları, teşkilat yapısı, idari yapılanması ve hukuk anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğindedir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle başlayan yenileşme ve değişimler Türkiye Cumhuriyetine miras bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi-BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası; BEO

3225/244067, 20 Muharrem 1326 / 23 Şubat 1908.
3345/250871, 30 Cemaziyelevvel 1326 / 30 Haziran 1908.
3536/265143, 21 Rebiülahir 1327 / 12 Nisan 1909.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye; DH. EUM

28/2, 8 Zilkade 1336 / 24 Ağustos 1918.

Dâhiliye Umur-ı Mahalliye-i Vilayat; DH. UMVM

16/60, 22 Şevval 1333 / 2 Eylül 1915.
30/2, 3 Muharrem 1335 / 30 Ekim 1916.
81/30, 25 Muharrem 1335 / 21 Kasım 1916.
66/56, 20 Rebiülahir 1334 / 26 Ocak 1916.
82/50, 3 Safer 1336 / 18 Kasım 1917.
16/25, 1 Kanun-ı sani 1332 / 14 Ocak 1917.
21/46, 6 Cemazilevvel 1336 / 17 Şubat 1918.
29/16, 26 Zilkade 1337 / 22 Eylül 1919.
15/18, 30 Muharrem 1338 / 25 Ekim 1919.
16/40, 10 Şaban 1337 / 11 Mayıs 1919.

İrade Dâhiliye; İ. DH

637/44271, 28 Cemaziyelahir 1288 / 11 Eylül 1871.
920/73013, 25 Şaban 1301 / 20 Haziran 1884.
1108/86748, 18 Rebiülevvel 1306 / 22 Kasım 1888.
1263/99248, 10 Receb 1309 / 9 Şubat 1892.

İrade Taltifat; İ. TAL

4/69, 8 Safer 1310 / 1 Eylül 1892.

Maârif Nezareti Mektubi Kalemi; MF. MKT

3/14, 21 Cemaziyelevvel 1289 / 27 Temmuz 1872.
12/100, 26 Cemaziyelevvel 1290 / 22 Temmuz 1873.
22/117, 5 Zilkade 1291 / 14 Aralık 1874.
12/94, 20 Muharrem 1292 / 26 Şubat 1875.
26/163, 29 Safer 1292 / 6 Nisan 1875.
59/177, 29 Muharrem 1296 / 23 Ocak 1879.
181/28, 7 Rebiülevvel 1311 / 18 Eylül 1893.
220/18, 17 Safer 1312 / 20 Ağustos 1894.

280/19, 11 Rebiülevvel 1313 / 1 Eylül 1895.
1205/4, 1 Rebiülevvel 1313 / 22 Ağustos 1895.
359/1, 2 Muharrem 1315 / 3 Haziran 1897.
569/38, 18 Zilhicce 1318 / 8 Nisan 1901.
569/38, 23 Muharrem 1319 / 12 Mayıs 1901.
558/46, 27 Muharrem 1319 / 16 Mayıs 1901.
569/38, 27 Safer 1319 / 15 Haziran 1901.
584/18, 4 Cemaziyelahir 1319 / 19 Ağustos 1901.
584/18, 10 Cemaziyelevvel 1319 / 19 Ağustos 1901.
584/18, 24 Cemaziyelahir 1319 / 8 Ekim 1901.
695/61, 13 Muharrem 1321 / 11 Nisan 1903.
758/36, 3 Zilhicce 1321 / 21 Ocak 1904.
840/13, 13 Muharrem 1323 / 20 Mart 1905.
992/18, 8 Rebiülevvel 1325 / 21 Nisan 1907.
1010/25, 19 Cemaziyelahir 1325 / 30 Temmuz 1907.
1014/15, 20 Rebiülahir 1325 / 29 Ağustos 1907.
1023/26, 15 Ramazan 1325 / 22 Ekim 1907.
1010/25, 19 Cemaziyelevvel 1325 / 30 Temmuz 1907.
1029/28, 12 Zilkade 1325 / 17 Aralık 1907.
1046/40, 4 Rebiülevvel 1326 / 6 Nisan 1908.
1058/33, 1 Cemaziyelevvel 1326 / 1 Haziran 1908.
1131/21, 10 Cemaziyelevvel 1327 / 29 Haziran 1909.
1135/59, 17 Cemaziyelevvel 1327 / 6 Temmuz 1909.
1153/26, 18 Cemaziyelahir 1328 / 28 Mayıs 1910.
1192/30, 17 Zilkade 1331 / 17 Kasım 1913.
1205/43, 1 Rebiülevvel 1333 / 1 Şubat 1915.
1216/76, 24 Şaban 1334 / 26 Haziran 1916.
1229/52, 24 Zilhicce 1335 / 11 Eylül 1917.
1224/29, 24 Receb 1335 / 17 Şubat 1917.
1228/67, 29 Şevval 1335 / 18 Ağustos 1917.

Maârif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî; MF. İBT

1224/29, 24 Rebiülevvel 1335 / 17 Şubat 1917.

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme; AMKT. MHM

473/66, 24 Zilkade 1290 / 13 Ocak 1874.

Yıldız Perakende Maârif Evrakı; Y.PRK. MF

3/62, 21 Rebiülevvel 1314 / 23 Ağustos 1896.

II- Basılı Kaynaklar

- Abadan, Y., (1999). “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, İstanbul.
- Adıvar, H., (1956). *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul.
- Adıvar, H., (1908). “Maârif Nezareti Daire-i Aliyesine Darümuallimât”, *Tanin*, 12 Eylül 1324 (25 Eylül 1908).
- Arıkan, G., (1994) “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksoy, H., (2002). “Kınalızade Ali Efendi”, *DİA*, Cilt 25, Ankara.
- Aksoy, Ö., (1968). *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayını, İstanbul.
- Akyıldız, A., (2011). “Tanzimat”, *DİA*, Cilt 40, Ankara.
- Akyüz, Y., (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, İstanbul.
- Akyüz, Y., (2002) “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 15.
- Akyüz, Y., (1978). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara.
- Akyüz, Y., (2000) “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlıda Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, Mart 2000, Sayı 195.
- Akyüz, Y., (1996) “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluşu ve Gelişim Tarihçesi”, *Millî Eğitim*, Sayı 132.
- Akyüz, Y., (2004) “Osmanlı’da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, *OTAM*, Sayı 15.
- Akyüz, Y., (1999) “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Millî Eğitim*, Temmuz-Eylül, Sayı 143.
- Alkan, M., (2010). “Modernleşme ve Eğitim”, *II. Abdülhamid, Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul, (ed. Coşkun YILMAZ).
- Ana Britannica, (1986). “Victor Duruy”, *Ana Britannica*, c. 7, İstanbul.
- Antel, S., (1999) “Tanzimat Maârifî”, *Tanzimat I*, İstanbul.
- Arıkan, G., (1994). “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler”, *Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu*, Ankara.
- Arslan, F., (2009). “Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 6, Sayı 11.
- Arslan, A., Selçuk, M., Nam, M., (2012) *Türkiye’nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünûnu (1914-1919)* İstanbul.
- Arslanoğlu, İ., (1998). *Kastamonu Öğretmen Okulları*, MEB yayını, İstanbul.
- Aşa, E., (1995). “Fatma Aliye Hanım”, *DİA*, Cilt 12, Ankara.
- Avcı, Y., (2007) “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, Sayı 21, Ankara.
- Aybet G., (2002). “17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, *Türkler*, Cilt 10, Ankara.

- Aydın, B., (2009). “Salname”, *DİA*, Cilt 36, Ankara.
- Aydın, Ş., (1999) “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara.
- Aydın, M., (2003). “İslam’da Kadın”, *DİA*, Cilt 24, Ankara.
- Ayşe Sıdika, (1895). *Usul-i Talim ve Terbiye*, İstanbul 1313.
- Baltacı, C., (2003). “Mektep”, *DİA*, Cilt 29, Ankara.
- Baltacı, C., (1998). “Hürrem Sultan”, *DİA*, Cilt 18, Ankara.
- Baskın, B., (2008). “II. Meşrutiyet’te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünûnu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, İstanbul,
- Berker, A., (1945). *Türkiye’de İlköğretim (1839–1908)*, MEB, Ankara.
- Beydilli, K. (2013). *Osmanlı’da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul.
- Bilgi Yurdu Işığ, (1917). “İnas Darülfünûnu”, *Bilgi Yurdu Işığ*, 15 Eylül 1333 (15 Eylül 1917).
- Bilim, C., (1998). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi. (1734–1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Binbaşoğlu, C., (1995). *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, MEB, İstanbul.
- Binbaşoğlu, C., (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2012). *Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi)*, İstanbul.
- Buzpınar, Ş. T., (2009). “Satı el-Husri”, *DİA*, Cilt 36, Ankara.
- Çağrı, M-Uludağ, S., (2001). “İstikamet”, *DİA*, Cilt 23, Ankara.
- Çakır, S., (2011). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul.
- Çobanoğlu, A., (2003). “Külliyeler”, *DİA*, Cilt 26, Ankara.
- Darülmualimîn ve Darülmualimât-ı İbtidaiye Talimatnâmesi, (1332). Matbaa-i Amire İstanbul.
- Davison, R., (2006). “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara.
- Demir, A. (2010). *Medeni Yargılama Hukuku*, İzmir.
- Devellioğlu, F. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Demirel, M., (2002) “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, Cilt 15, Ankara.
- Doğramacı, E., (1992). *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı, Yüksek Lisans Tezi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Duman, T., (1991). *Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme*, Ankara.
- Duman, H., (1999). *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara.
- Düstur, (1289) (1872). Cilt 1, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Düstur, (1289) (1872). Cilt 2, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Düstur, (1299) (1882). Cilt 4, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Eldem, E., (2004). *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul.
- Elgün N. (Nakiye), (1919). “ isimsiz” *Büyük Mecmua*, 17 Nisan 1335 (17 Nisan 1919)
- Engelhardt, E., (1999). *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul.

- Erdal, K., (2008). *Halide Edip Adivar ve Eğitim*, Bursa.
- Erdem, Y. T., (2013). *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, Ankara.
- Erdem, Y. T., (2009). “Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 26, Ankara.
- Erdem, Y. T., Yiğit, H., (2010). *Bacıyan-ı Rumdan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, Cilt 2-3, İstanbul.
- Eren, C., (1970). "Tanzimat" *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul.
- Ergin, O., (1977). *Türk Maârif Tarihi*, İstanbul.
- Ergün, M., (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara.
- Ergün M., (2002). *Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, (Yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver), Ankara.
- Eyice, S., (1993). “Cevri Kalfa Mektebi”, *DİA*, Cilt 7, Ankara.
- Fazile, M., (1909).“ O İki Noksan Münasebetiyle” *Kadın*, 9 Mart 1325, (22 Mart 1909).
- Fortna, B., (2005). *Mekteb-i Hümayun*, İstanbul.
- Gelişli, Y., (2002) “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları.
- Göle, N., (2004). *Modern Mahrem (Medeniyet ve Örtünme)*, İstanbul.
- Gökbilgin, T., (1997). “*Babıali*”, İA, c. II, Eskişehir.
- Gökyay, O., (1997). “Kâtip Çelebi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Eskişehir.
- Görür, E., (2015).“İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, S. 36.
- Güven, İ., (1998). “Türkiye Selçuklularında Medreseler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Ankara.
- Halaçoğlu, Y.-Aydın, M. A. (1993). “Ahmed Cevdet Paşa”, *DİA*, Cilt 7, Ankara.
- Halis, İ., (2005). *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Konya.
- Hanioğlu, Ş., (1989). “Abdullah Cevdet”, *DİA*, Cilt 2, İstanbul.
- Haydaroğlu, İ. P. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara.
- Hızlı, M., (2008). “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, Bursa.
- Hızlı, M., (2002). “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”, *Türkler*, Cilt 11, Ankara.
- Işın, E., (1988) “Tanzimat Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul.
- Işın, E., (1988) “19.yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ans.*, İstanbul.
- İnalcık, H. (2006). “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat*, Ankara.
- İnalcık, H., Seyitdanlıoğlu, M., (2006). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara.
- İpşirli, M., (2003). “Medrese”, *DİA*, Cilt 28, Ankara.
- İpşirli, M., (2003). “Enderun”, *DİA*, Cilt 15, Ankara.

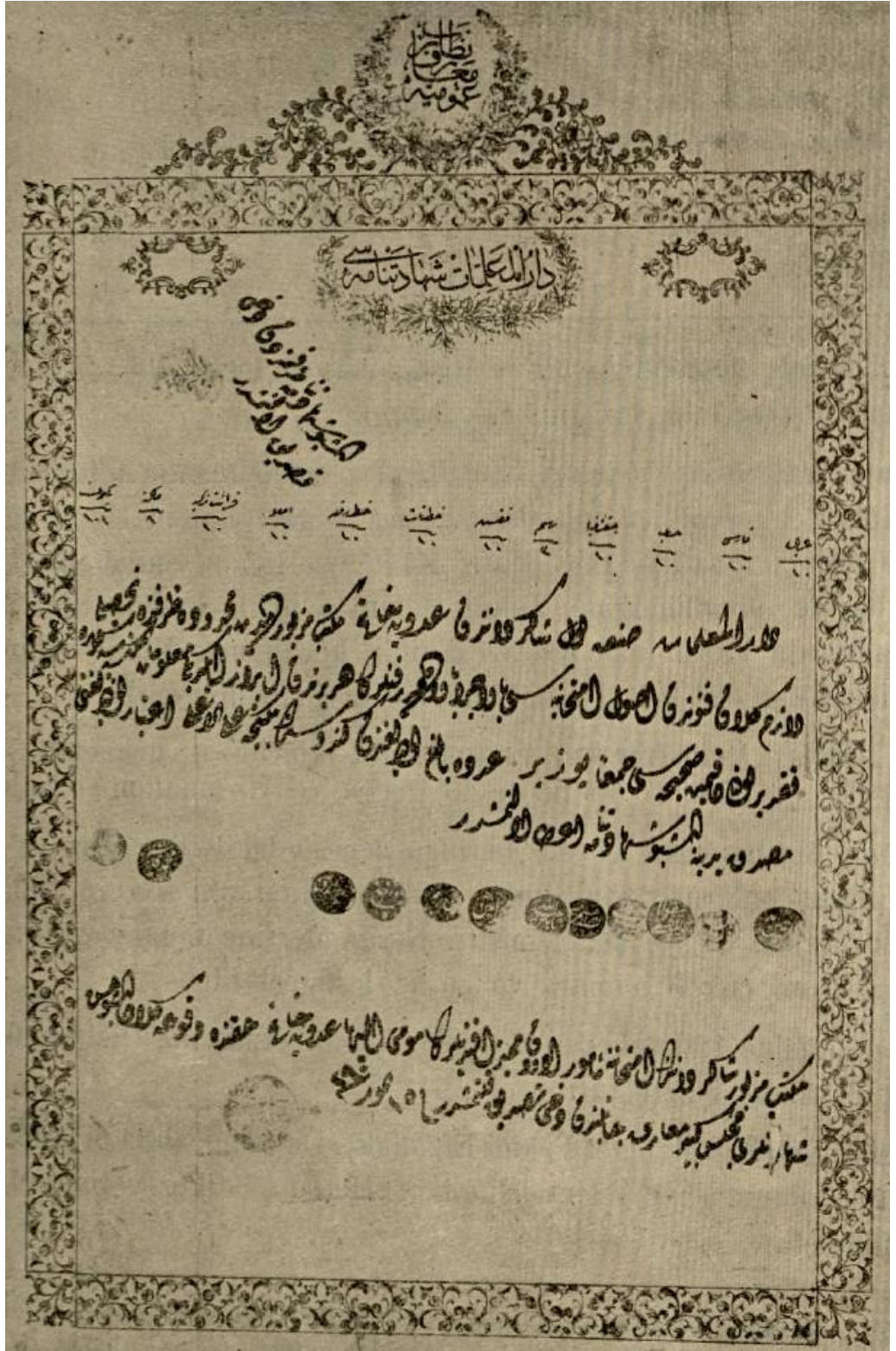
- İstanbul Kız Muallim Mektebi-Darülmua'llimât (1870-1933)*, İstanbul, 1933
- Kafadar, O., (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara.
- Kansu, N., (1932). *Türkiye Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul.
- Karal, E., (1988). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, Ankara.
- Karpat, K., (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul.
- Kaymaz, K., (2009). *Gölgedeki Kalem Emine Semiye*, İstanbul.
- Kazıcı, Z., (1995). "Emrullah Efendi", *DİA*, Cilt 11, Ankara.
- Koçer, H., (1967). *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara.
- Kodaman, B., (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara.
- Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (1997). *Türkiye Diyanet Vakfı*, Ankara.
- Kurnaz, Ş., (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını(1839-1923)*, İstanbul 1997, MEB Yayınları
- Kurşun, Z., (2008). "Mehmet Sait Paşa", *DİA*, Cilt 35, Ankara.
- Kütükoğlu, B., (1989). "Ali Mustafa Efendi", *DİA*, Cilt 6, İstanbul.
- Lewis, B., (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara.
- Mert, Ö., (1990). "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)", *11. Türk Tarih Kongresi Tebliği*, Ankara.
- Meydan Larousse Büyük Lügat Ans. (1972). "Luigi Ferdinando Marsigli", Cilt 8, İstanbul.
- Nejat, E., (1915). "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", *Türk Kadını*, nr. 10/11, 26 Eylül 1334.
- Orhunlu, C. (1968)."Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", *Türk Kültürü*, Sayı 72. Ankara.
- Ortaylı, İ., (2012). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul.
- Önder, M., (1971). *Konya Tarihi*, Ankara.
- Özalp, R. (der.) (1982), *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Öztürk, C., (1993). "Darülmua'llimîn", *DİA*, Cilt 8, Ankara.
- Öztürk, C., (1993). "Darülmua'llimât", *DİA*, Cilt 8, Ankara.
- Öztürk, C., (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara.
- Öztürk, C., (2010). "İstanbul'da Öğretmen Okulları", *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 10, İstanbul.
- Öztürk, C., (1998). *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, N., (2002). "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, Cilt 10, Ankara.
- Özcan, A., (1992). "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara.
- Pakalın, Z., (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul
- Pekdoğan, C., (2003). "Kılıçzade Hakkı", *DİA*, Cilt 25, Ankara.
- Ramazanoğlu, Y., (2000). (ed.), (Kurtoğlu, A., Meriç, N., Gülnaz, M.), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul.
- Sarıyıldız, G. (2002). "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi",

- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1/1, İstanbul.
- Sakaoğlu, N., (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Sakaoğlu, N., (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü*, İstanbul.
- Sakaoğlu, N., (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim yay.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye;
1294 / 1877-1878.
1290 / 1873-1874.
1300 / 1883-1884.
- Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye;
1315 / 1897-1898.
1316 / 1898-1899.
1317 / 1899-1900.
1319 / 1901-1902.
1321 / 1903-1904.
- Sarıkaya, Y., (1999). “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Deneme Değerlendirmesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, İstanbul.
- Sami, Ş., (1895). “Kadınlar”, İstanbul 1311
- Satı, M. (1918). “Meşrutiyetten Sonra Maârif Tarihi”, *Muallim*, 15 Şubat 1334 (15 Şubat 1918)
- Sıdika, A., (1895). *Usul-i Talim ve Terbiye*, İstanbul 1313.
- Somel, S., (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839–1908)*, (çev. Osman Yener), İletişim yay., İstanbul.
- Somel, S., (2000). “Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, Sayı 10, Ankara.
- Şahin, V. (2013). “Halide Edip Adıvar'ın ‘Yeni Turan’ Romanını Yeniden Anlamlandırma”, *Erdem*, Sayı 64. Ankara.
- Şanal, M., (2011). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmualimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870–1924)” *OTAM*, Sayı 26/Güz 2009, Ankara.
- Şanal, M., (2004). “Osmanlı İmparatorluğunda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler İle Okuttukları Dersler”, *Bellekten*, Aralık 2004, Sayı 253.
- Şanal, M., (2003). “Selim Sabit Efendi'nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Milli Eğitim*, Sayı 158, Ankara.
- Şensoy, F., (2008). “Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi”, *Harf Harf Kadınlar Sempozyumu*, İstanbul.
- Şişman, N., (ed.) (2008) *Harf Harf Kadınlar (Sempozyum Kitabı)*, İstanbul.
- Takvim-i Vekayi, nr. 649. 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862).
- Tekeli, İ.-İlkin, S., (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993. Türk Tarih Kurumu yay.
- Tekeli, İ., (1985). “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”

- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2. İstanbul 1985, İletişim Yayınları.
- Tuncor, F., (1966). "Ayşe Sıdıka", *Türk Kadını*, Yıl:1, Sayı:7, Aralık 1966.
- Tutsak, S., (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Tütüncü, G-Ünal, Y., (2017). "Rumeli'de Kadınlarına Çalışma Hayatındaki Yeri: Klasik Dönemden Modern Döneme", *Kadın 2000*, Sayı 18 (1)
- Uluçay, M., (1997). "Koçi Bey", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Eskişehir.
- Unan, F. (2014). "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik21.html> (04.11.2014).
- Unat, F., (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara.
- Uzun, A., (2002). *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul.
- Yavuz, S., (2003). "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA*, Cilt 27, Ankara.
- Yediyıldız, B., (2012). "Vakıf", *DİA*, Cilt 42, Ankara.
- Yelkenci, Ö., (2010). *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*, İstanbul.
- Yüksel, H., (1999). "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın", *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara.
- Zarinebaf-shrar, F., (2002). "Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları" (Çev. Burcu Özdemir), *Türkler*, Cilt 14, Ankara.

EKLER

Ek-1: Darülmuaallimât Şahadetnamesi (BOA., MF. MKT, 280/19, 11 Rebiülevvel 1313 / 1 Eylül 1895)

Nezaret-i Umûmiye-i Maârif
Darümuallimât Şahadetnamesi

İşbu şahadetname tarafımızdan
dahî tasdik olunmuştur

Arabi	Farisi	Hesap	Coğrafya	Resim	Nakış	Hatt-ı Sülüs	Hatt-ı Rik'a
10	10	10	3	10	10	10	10

İmla	Kıraat-i Türkiye	Makina	Yekun
10	10	8	101

Darümuallimât sınıf-ı evvel şakirdânından Adviye Hanım mekteb-i mezburda müddet-i mahdûde zarfında tahsili lâzım gelen fûnûndan usûl-i imtihâniyesi bil-icrâ bâlâda muharrer fenlerin herbirinden iktisâb eyledikleri malumât-ı müktesebesine göre takdîr olunan kıymet-i sahîhası cem'an yüzbir adede bâliğ olduğundan kendisinin mektebce Âliyy-ül-Âla i'tibar olduğunu musaddak yedine işbu şahadetname i'tâ olunmuştur.

Mühürler

Seyyid Mehmet Mehmet Ahmet Abdül- Mehmet Abdullah Seyyid
Mehmed Kasım Rüşdü vacid kerim Emin Şahin İbrahim Fasih
Tahir

Aristokli

Nikola Mihaliowski

Okunamadı

Artin

Mekteb-i mezbûr şakirdânının imtihânına me'mur olan mümeyyiz efendilerin mumâ-ileyhâ Adviye Hanım hakkında vuku'a gelen işbu hüsn-i şahâdetleri Meclis-i Kebir-i Maârif tarafından dahi tasdik kılınmıştır. 15 Temmuz 1290 (27 Temmuz 1874)

9

سلا نیک انات رشید بی بی معالمة اولی لفظه طاب
بود نامه کو چاک لفظه کورچی محلہ بندہ یوز
الای بر نومردی خانہ ۷ تیرہ کی نفعی خانم بانڈہ
ساکہ اولہ بدی بانڈہ دار اعلیٰ اندہ شیم بمسورہ
باشتراد شامہ محمد جہ نعت خانم بنت صالح بیگ
العی یوز عروسہ مالکہ نفعی صہ سی اولہ سلا نیک انات رشید بی بی
معالمة اولی لفظی کند و صہ رضامہ بنو ملی شفا شہو محلہ تیرہ ایلم
بلاچ اسم و کتبی سی محوره کریم نعت خانم سلا نیک انات رشید بی بی
معالمة اولی لفظه تقیبه بیو رند قدہ بر بیکہ کتبه ریک الی ماشاء تعالی
آئندہ اقامت اولند یعنی مدتہ بر لکده اولہ صہی شفا شہو محلہ دار اعلیٰ
مدریته تقیم قلمدی

بسم الله الرحمن الرحیم

مرد کوں
والدہ کی
طوریہ

واقوع طر بلاچ محمد واپہ اوزہ اولدیغی

بسم الله الرحمن الرحیم

220/18

Selânik İnâs Rüşdiyyesi Muallime-i Ūlâlîğına tâlib
bulunan küçüklüğünde kürekçi mahallesinde yüz
elli bir numrulu hanede teyzesi Nakıyye Hanım yanında
sâkin on yedi yaşında Dârü'l-muallimâtтан sene 310 2 Ağustosda
bâ-şahadet-nâme mahrec Nimet Hanım binti Salih Beğ
Altı yüz guruş mâhiyye-i mahsûsası olan Selânik İnâs Rüşdiyyesi muallime-i
ûlâlîğına kendü hüsn-i rızamla kabulümü müş'ir işbu mahalle tehcîr eyledim.

fi 2 sene 310 eylül

(Nimet mührü)

Bâlâda ismi ve künyesi muharrere kerimem Nimet Hanım Selânik İnâs Rüşdiyyesi
Muallime-i Ūlâlîğına ta'yîn buyuruldukda beraberce giderek ilâ ma'sallahü tealâ
anda ikamet olunduğu müddetce birlikde olacağımı müş'ir işbu senedim Dârü'l-
muallimât müdiriyyetine takdîm kılındı.

fi 2 eylül sene 310

Mezkûrenin vâlidesi Huriye

(Mühür içinde Nakıyye yazısı)

(20 kuruşluk pul bulunmaktadır)

Vaki-i hal balada muharrer vech üzere olduğu

fi 3 eylül sene 310

(mühür içinde Darülmuaallimât Müdüriyeti yazısı)

Ek-3: Ehliyetname İmtihan Cetveli (BOA., MF. MKT, 569/38, 23 Muharrem 1319 / 12 Mayıs 1901)

(مکتبی)

تیمی صنف ناک ( ) در سنه مخصوص امتحان عبد ولیدر اسلا

ملاحظات	بازرسیه فائز	امتحان فائز	اشاءه شاکر کزوات	مختصره کزوات	مردود کزوات
	اوندر	۱۰	فانادا		
	اوندر	۱۰	بجلی		
	سزور	۸	اناولط		
	النیر	۶	نسب		
	سزور	۸	فتو		
		۳۶			
	کالذ فوجیه ایکی نوسرور				
<p>صوفیه در انات ضایع مکتبه دوام ایروب نقس و سائر الکنز لریجی بانوصیل احوال مدنت استیعنی استعلا ایده موشاب خانوش کعبیت نعلی معرفت اضمی ایچما فتنوسه فیز اندیم نوسروری بالاد اکلوی خدا لریده کوسرور ایکی مهر و خدر اولیابک امروراد اضمی حضر نعلی لریده مسان</p>					
صدر معارف	معلم	معلم	معلم	معلم	
معلم	معلم	معلم	۹۵	۹۵	
نظمه	معلم	معلم			

(..... Mektebi)

Kısmı .....sınıf.....nın ( ) dersine mahsûs imtihan cedvelidir fi sene 31

Mülâhazât Yazı ile ifadesi İmtihan numrusu Esâmî-i Şâkirdân

Ondur	10	Fanava
ondur	10	Biçki
sekizdür	8	Anavata
altıdır	6	Nesc
sekizdür	8	Fistu
Yalnız kırk iki numrudur	42	

Sofya'da İnâs Sanâyi' Mektebine devam edib nakış ve saire el hünelerini bit-tahsîl ikmâl-i müddet eylediğini istid'a eden Mehtab Hanım'ın Hey'et-i ta'lîme ma'rifetiyle imtihânı icra' kılınıb kazandığı numruları bâlâda isimleri hizâlarında gösterildiği ma'ruzdur ol-babda emr ü irade efendim hazretlerindir. fi 29 Nisan sene 317

Müdür Muavinesi Muallime Muallime Muallime

(Silinmiş) Saide Fatıma Nakıyye

Muallime

Nazife

Ek-4: Darümuallimât Şahadetnamesi (28 Ağustos 1902)- İstanbul Kız Muallim Mektebi-Darümuallimât (1870-1933), İstanbul, 1933, s. 36

Maârif-i Umûmiye Nezaret-i Celilesi

Darülmuallimât Şahadetnamesi

İşbu şahadetname tarafımızdan

dahî tasdîk kılındı

Mühür

Nazır-ı Maârif-i Umûmiye

Mahmud Celaledin

Kur'an-ı Kerîm Maa Tecvid	Ulûm-ı Dîniye	Arabî	Farisî	Kavaid-i Osmanî
10	10	10	10	10

Kitabet	Usûl-i Tedris	İlm-i Ahlâk	İlm-i eşya	İdare-i Beytiye
10	10	10	10	10

Hesap ve Usûl-i Defterî	Coğrafya	Tarih	Hıfzıssıhhat	Hendese	Resim
10	10	10	10	10	10

Hüsn-i Hat	Nakış	Biçki ve Hıyatet	Nesc
10	10	10	10

Darülmuallimât müntehi sınıf talibâtından Zahide Hanım mektebce tahsîli mukarrer olan ulûm ve fûnûn ve hutût ve sanayi'den led-el-imtihan ber-vech-i bâlâ kazandığı numaraların mecmu'u ikiyüz adede bâliğ olmakla ihrâz eylediği işbu şahadetname i'ta kılınmıştır..... usûl-i imtihâniyesi bil-icrâ bâlâda muharrer fenlerin herbirinden iktisâb eyledikleri malumât-ı müktesebesine göre takdîr olunan kıymet-i sahîhası cem'an yüzbir adede bâliğ olduğundan kendisinin mektebce Âliyy-ül-Âla i'tibar olduğunu musaddak yedine işbu şahadetname i'ta olunmuştur.

15 Ağustos 1318 (28 Ağustos 1902)

Mühürler

Abdüllatif bin Ahmed	Esseyid Süreyya	Mehmet Galip	Osman Fevzi	Esseyid Hafız Mustafa	Ahmed Cemal	Osman Faik
-------------------------	--------------------	-----------------	----------------	-----------------------------	----------------	---------------

Aristokli

Nikola Mihaliowski

Okunamadı

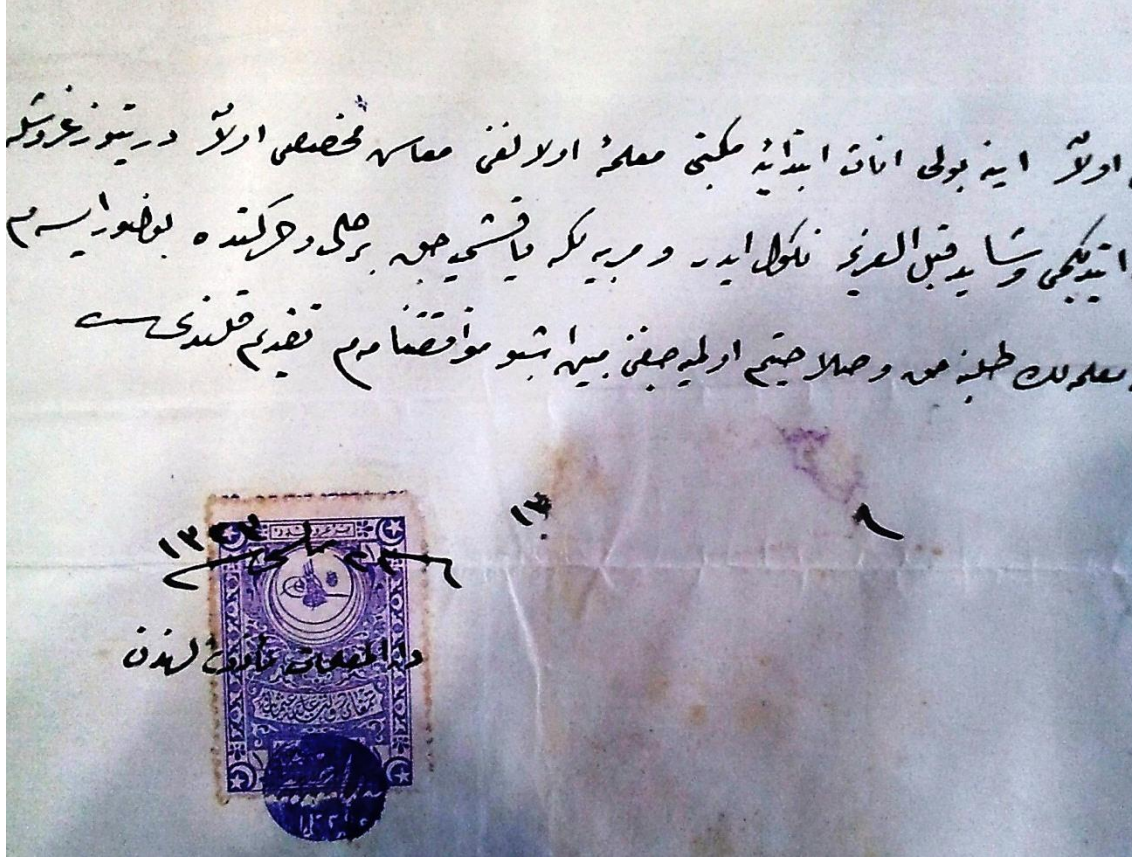
Artin

Mumâ-ileyhânın inâs rüşdiye muallimeliğine iktidarını bil-ımtihanı sabit olmakla işbu şahâdetname i'ta kılınmıştır.

Meclis-i Kebir-i Maârif

Nezaret-i Celile-i Maârif İdare-i Mekâtib-i
Rüşdiye

Ek-5: Muallimenin Verdiği Muvafakatname (BOA., MF. MKT, 1010/25, 19
Cemaziyelevvel 1325 / 30 Temmuz 1907)

Münhal olan İnebolu İnâs İbtidâiye Mektebi Muallime-i Ūlâlîğı maaş-ı mahsusu olan dört yüz guruşla kabul ettiğı ve şayet kabl-el-azîme nukûl eder bir mürebbiyeliğे yakışmayacak harekette bulunur isem diğер muallimelik talebine hakk u selâhiyetim olamayacağımı mübeyyin işbu muvâfakat-nâmem takdim kılındı

fi 21 Nisan sene 1323

Dârü'l-muallimât me'zûnelerinden

Rahmiye

Ek-6: Muvafakatname Örneği (BOA., MF. MKT, 584/18, 4 Cemaziyelahir 1319 / 19 Ağustos 1901)

Münhal olan Trablus-şam İnas Rüşdiye Mektebi Muallime-i Ūlâlîğına (evvelliğine) mahsus dört yüz guruş maaşla kabul eyledim şayed kabl-el azîme nukûl eder mürebbiye ve muallimelik sıfatına yakışmayacak hâl ve hareketim meşhûd ve mesmû'olub azl edilecek olur isem diğere muallimelik talebine hak ve salâhiyetim olmayacağını müş'ir işbu muvafakat-nâmem makâm-ı aidine takdîm kılındı

(iki adet pul mevcuttur)

Fi 9 Teşrin-i evvel sene 323

fi 15 Ramazân-ı Şerîf sene 325

Dârü'l-muallimât me'zûnelerinden

Vâlidisi

(Mühür içinde Emine)

Ek-7: İyi Hal Kağıdı (BOA., MF. MKT, 1029/28, 12 Zilkade 1325 / 17 Aralık 1907)

Sâye-i ma'arif-vâye-i hazret-i tâcdârîde Emine Hanım binti Hüseyin Ağa Dersaadetden Dârü'l-muallimâtın fi 19 Ağustos sene 321 tarihinde aliyy-ül-a'la derecesinde şahadet-nâme ahzına muvaffak olduğu gibi Hanım-ı mûmâ-ileyhâ ehl-i namus ve iffetden olduğu her bir vechile şerîat ve rızâ-yı âli-i padişâhîde bulunmakta ve hiçbir cihetle muhalif olarak bulunmadığını bilür ve şahâdet eder olduklarını mübeyyin işbu şahadet-nâmemiz i'ta ve takdîm kılındı

Fi 10 şaban sene 325 ve Fi 5 Mayıs sene 323

(İki adet pul mevcuttur)

Nezaret-i Celile-i Dâhiliye Meclisinde (Mühür içinde Mustafa Beğ)	Matbuat-ı Dâhiliyeden	Sıvacıbaşı İskender Ağa Mahallesinde sâkin bir kişi dava vekilinden (Mühür içinde Hacı Veliyüddin Bey)	Daire-i Hukûk-ı Tahrîrât Kalemi Memurlarından (Mühür içinde Ahmet Hakkı Beğ)
--	--------------------------	--	--

Ek-8: 1916 Talimatnâmesinin Matbu Taahhüd Senedi Örneği (Düster, 2. Tertip.
c. VII, Matbaa-i Amire İstanbul 1289 (1872-1873). s. 659.)

دارالمعلمين ودارالمعاملات نظامنامه سنك او توزيشنجي مادهسى موجبجه دارمربوردن
باشهادتنامه نشأت ايلديكم تاريخدن اعتباراً سكر سنه نهايته قدرممالك عثمانيه داخلنده
هرزده اولور ايسه اولسون تعيين اولنه جنم معلمه لكي بلااعتراض قبول ايله ايفاي
وظيفه ايله جكمي شايد تكليف اولنان وظيفه تعليميه يي قبولدن استكاف ايلر يا خود
بعدالقبول ترك خدمت ايدر ويا خود محكوميت قانونيه دن ويا اسباب صحيه نك غيري
برسبیدن طولاني كرك خدمت تعليميه دن و كرك مکتبیدن طرد و اخراج اولنور و يا خود
ترك تحصيل ايدرايسه مکتبده بولنديغم هر سنه ايچون قرق ليراي عثمانی اعطا ايدده جكمي
وهر سنه نك ختامندن اعتباراً اشبو قرق ليرايه فائض نظامی يورودلسنی شمديدن
قبول ايلديكمي ميين اشبو تعهد سندم..... معارف مدير يته اعطا قلندي

ايكي غروشلق
مقطوع پول

بروجه بالا تعهدنامه نك اجراسنه وعدم اجراسی حالنده مومی اليا..... خانم
ذمتنه ترتب ايدده جك مبالغك فائضيله برلكده تأديه سنه كفالت ايدر م

اون غروشلق
مقطوع پول

Dârü'l-muallimîn ve Dârü'l-muallimât Nizâm-nâmesinin otuzbeşinci maddesi mûcibince dâr-ı mezbûrdan bâ-şahâdet-nâme neş'et eylediğim tarihten i'tibaren sekiz sene nihâyetine kadar Memâlik-i Osmaniye dâhilinde her nerede olur ise olsun ta'yîn olunacağım muallimeliği bil-i'tiraz kabul ile ifâ-yi vazîfe eyleyeceğimi şayet teklîf olunan vazîfe-i ta'limîyeyi kabulden istinkâf eyler yahut ba'del-kabul terk-i hizmet eder veyahut mahkûmiyet-i kanûniyeden veya esbâb-ı sıhhiyenin gayrı bir sebepten dolayı gerek hizmet-i ta'limîyeden ve gerek mektebden tard ü ihrâc olunur veyahut terk-i tahsîl eder isem mektebde bulunduğum her sene için kırk lira-yı Osmani i'ta edeceğimi ve her senenin hitâmından itibaren işbu kırk liraya faiz-i nizâmî yürütülmesini şimdiden kabul eylediğimi mübeyyin işbu taahhüd senedim ..... Maârif Müdüriyetine i'ta kılındı.

(İki kuruşluk maktuî pul)

Ber-vech-i bâlâ taahhüd-nâmenin icrasına ve adem-i icrâsı halinde mûmâ-ileyhâ .....Hanım zimmetine terettüp edecek mebâliğin faiziyle birlikte te'diyesine kefalet ederim.

(On kuruşluk maktuî pul)

ÖZGEÇMİŞ

01.12.1977 tarihinde Denizli'nin Merkez ilçesinde doğdu. İlkokulu Göveçlik İlkokulu'nda, ortaokulu Pamukkale Ortaokulu'nda ve liseyi Denizli Lisesi'nde bitirdi. 1995'te kazandığı Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden Temmuz 2000'de mezun oldu. 2001 yılında Denizli'nin Acıpayam ilçesine Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak atandı. Acıpayam ve Babadağ ilçelerinde öğretmenlik ve okul yöneticiliği yaptı. 2009'da Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programında lisansüstü eğitimine başladı. Aralık 2014'te Denizli ili Merkezefendi ilçesine bağlı Esentepe Ortaokulu'na okul müdürü olarak atandı. Halen aynı görevi yürütmektedir. Orta düzeyde İngilizce bilmektedir. Öğretmenlikte 16. meslek yılını çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk sahibidir.